

**BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ**

UİD | Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi
JIRD | Journal of International Relations and Diplomacy

Cilt / Volume: 5

Sayı / Issue: 1

Yıl / Year: 2022

ISSN: 2651-4729

AB Üyesi Olmayan Bir NATO Üyesi Olarak Türkiye'nin OGSP'ndeki Rolü
Turkey's Role in the CSDP As a Non-EU Member of NATO
Dr. Öğr. Üyesi Sıla Turaç BAYKARA

Mısır'da İslâmi Hareketler: İhvân-ı Müslimîn ve Selefi Gruplar
Islamic Movements in Egypt: Muslim Brotherhood and Salafi Groups
Hazem GÜMÜŞKAYA

Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Doğu Akdeniz Adaları
Eastern Mediterranean Islands in the Delimitation of the Maritime Jurisdiction Areas
Ar. Gör. Ömer Miraç SALİ

**BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ**

UID | **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi** **JIRD** | Journal of International Relations and Diplomacy

Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi

Sahibi

Süleyman ÖZDEMİR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Altuğ GÜNAR

Dergi Yöneticisi Editör

İsmail ŞAHİN

Editörler Kurulu

Altuğ GÜNAR

Muhammed Kürşad ÖZEKİN

Zeynep ARIÖZ

Yusuf YILDIRIM

Yayın Kurulu Sekreterleri

Abdurrahman ARSLAN

İnci BİLGİN

Muhammed Asım ÖNCEL

Ömer Miraç SALI

Osman Mücahid İNCE

Yayın ve Danışma Kurulu

(Alfabetik sıra ile)

Ahmet UYSAL İstanbul Üniversitesi

Burak Bilgehan ÖZPEK Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Hikmet ÖKSÜZ Karadeniz Teknik Üniversitesi

İrfan Kaya ÜLGER Kocaeli Üniversitesi

Kemal ARI Dokuz Eylül Üniversitesi

M. Ercan YILMAZ Uludağ Üniversitesi

Mehmet OKUR Karadeniz Teknik Üniversitesi

Mehmet ŞAHİN Polis Akademisi

Melek FIRAT Ankara Üniversitesi

Mesut Hakkı ÇAŞIN Nişantaşı Üniversitesi

Mim Kemal ÖKE İstanbul Ticaret Üniversitesi

Murat YEŞİLTaş Sakarya Üniversitesi

Mustafa BUDAK İstanbul Üniversitesi

Nail ALKAN Gazi Üniversitesi

P. Faruk YALVAÇ Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Seyhun DOĞAN İstanbul Üniversitesi

Sibel TURAN Trakya Üniversitesi

Süleyman ÖZDEMİR Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Tarık OĞUZLU Antalya Bilim Üniversitesi

Tayyar ARI Uludağ Üniversitesi

Timuçin KODAMAN Süleyman Demirel Üniversitesi

Zekeriya KURŞUN Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi

Adres: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi (JIRD), 10200- Bandırma/BALIKESİR

Web: <https://uid.bandirma.edu.tr>

Telefon: (+90 266) 717 01 17 -2587

e-posta: jird@bandirma.edu.tr

ISSN 2651- 4729

Mart/March 2022 Sayı 5/ Issue 1

Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi birbirinden ayrılmaz bir bütünün iki parçasıdır. Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde yer alan çoğu konu diplomasi ışığında ele alınmakta, en başta gelen politik, ekonomik konular uluslararası ilişkiler ve diplomasinin birlikte hareket etmesi ile açıklanabilmekte ya da çözüme kavuşturulabilmektedir. Bu nedenle derginin isminin Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi olmasına karar verilmiştir. Dergimiz; Uluslararası İlişkiler, Diplomasi, Ekonomi, Temel Bilimler ve Sosyal Bilimlerin, Siyaset, Ekonomi, Ekonomi-Politik, Diplomasi uygulamaları, Siyasi Tarih, Uluslararası Antlaşmalar, Uluslararası Örgütler, Hukuk, Uluslararası Hukuk gibi alanları ile alakalı olarak bilim dünyasına önemli katkı yapması beklenmektedir. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerinde makaleler yayımlanacaktır.

Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen çalışmaların, daha önce yayımlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayımlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lara) aittir. Sayılarımız elektronik olarak yayımlanır. Yayımlanan eserlerin telif hakları Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi'ne aittir. Yayımlanması istenilen çalışmalar dergi yazım kuralları ve yayın ilkelerinde belirtilen koşullara uygun şekilde hazırlanıp gönderilmelidir. Dergiye sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön inceleme tabi tutulmaktadır. Şekil ve içerik olarak uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna sunulmaktadır. Değerlendirme sürecine geçildikten sonra hakemlik süreci ortalama 3 ile 5 hafta arası sürmektedir. Yayın Kurulu tarafından incelenen makaleler uygun bulunduğu takdirde en az iki hakem atanmaktadır. Hakemlerden gelen rapor çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmasına karar verilmektedir. Hakemlerden bir olumlu ve bir olumsuz rapor verilmesi halinde ilgili çalışma Dergi Editörlüğü tarafından uygun görülmesi halinde üçüncü bir hakeme de gönderilmektedir.

Bu Sayının Hakemleri / Referee Board

1. Doç. Dr. İlhan ARAS
2. Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜLCE UYGUN
3. Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt AKÇAPA
4. Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
5. Doç. Dr. İsmail ŞAHİN
6. Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halil M. BEKTAŞ
7. Dr. Öğr. Görevlisi Şükrü Alper YURTTAŞ

**BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ**

UID | Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi
JIRD | Journal of International Relations and Diplomacy

Cilt/Volume: 5

Sayı/Issue: 1

Yıl/Year: 2022

İÇİNDEKİLER/CONTENT

- AB Üyesi Olmayan Bir NATO Üyesi Olarak Türkiye'nin OGSP'ndeki Rolü**
Turkey's Role in the CSDP As a Non-EU Member of NATO
Dr. Öğr. Üyesi Sıla Turaç BAYKARA 1-19
- Mısır'da İslâmi Hareketler: İhvân-ı Müslimîn ve Selefi Gruplar**
Islamic Movements in Egypt: Muslim Brotherhood and Salafi Groups
Hazen GÜMÜŞKAYA 20-37
- Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Doğu Akdeniz Adaları**
Eastern Mediterranean Islands in the Delimitation of the Maritime Jurisdiction Areas
Ar. Gör. Ömer Miraç SALİ 38-61

AB ÜYESİ OLMAYAN BİR NATO ÜYESİ OLARAK TÜRKİYE'NİN OGSP'NDAKİ ROLÜ

Sıla Turaç BAYKARA*

ÖZET

Avrupa güvenliği NATO için önemli bir faaliyet alanıdır ve NATO, AB'nin ortak güvenlik ve savunma politikası konusunda yaşadığı dönüşüme olumlu baktığını belirtmiştir. Fakat AB üyesi olmayan ama NATO üyesi olan Türkiye'nin durumu NATO-AB ilişkilerinde iş birliğinin yanı sıra çatışmanın da başlaması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye ise, Soğuk Savaş döneminde değerli bir ortak olmasına, NATO'da kilit bir rol oynamasına ve Soğuk Savaş sonrası dönemde bir dizi güvenlik operasyonuna, barışı koruma misyonlarına ve korsanlık ve terörle mücadele çabalarına katkıda bulunmasına rağmen, AB ile arasında güvensizlik ortamı yaratan Kıbrıs Rum Yönetimi ve AB üyeliğinin olmaması nedeniyle ayrımcı AB politikalarına maruz kalmaktadır. Bu çalışma, NATO üyesi olan Türkiye'nin AB'nin OGSP ile ortak bir çalışma zemin bulma olasılığının olup olmadığını irdelemeye çalışmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin NATO ve AB kapsamında yürütülen barışı koruma askeri ve sivil misyonlarına başarılı bir şekilde katkıda bulunduğu ve 2011'den sonra düşüş göstermiş olsa da OGSP ile yıllardır uyum içinde olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: OGSP, NATO, PESCO, AB- Türkiye İlişkileri

Jel Kodları: F53, N40, N44

TURKEY'S ROLE IN THE CSDP AS A NON-EU MEMBER OF NATO

ABSTRACT

European security is an important field of activity for NATO and NATO expressed its support to the transformation of the EU's common security and defense policy. However, the position of Turkey, which is a non-EU member of NATO, has been a turning point for either starting NATO-EU cooperation or confrontation. Turkey, on the other hand, despite being a valuable partner during the Cold War, playing a key role in NATO and contributing to several security operations, peacekeeping missions, and anti-

* Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, silaturac.baykara@idu.edu.tr, 0000-0002-6744-3901

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 2 Ocak 2022

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 21 Mart 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 24 Mart 2022

piracy and counter-terrorism efforts in the post-Cold War era is exposed to discriminatory policies by the EU due to an atmosphere of distrust Southern Cyprus led and the absence of EU membership. This study tries to examine whether Turkey, which is a NATO member, has the possibility of finding a common working ground with the EU's CSDP. In the study, it is concluded how Turkey has successfully contributed to the peacekeeping military and civilian missions carried out within the scope of NATO and the EU, and how it has been in harmony with the CSDP for years, although it has declined after 2011.

Key Words: CSDP, NATO, PESCO, EU- Turkey Relations

Gel Codes: F53, N40, N44

1. Giriş

Türkiye, AB'nin ikinci en büyük komşu devleti, NATO'nun ikinci en büyük askeri gücü ve Karadeniz bölgesi, Ortadoğu ve Müslüman dünyası ile köprü konumunda olup AB için güvenlik bağlamında önemli bir konuma sahiptir. Coğrafi konumu ve askeri kapasitesi, Türkiye'yi AB güvenliği için Ortadoğu, Kafkaslar, Akdeniz ve Balkanlarda önemli bir ortak yapmaktadır. Avrupa güvenliği ise NATO için önemli bir faaliyet alanıdır ve NATO, AB'nin ortak güvenlik ve savunma politikası konusunda yaşadığı dönüşüme olumlu baktığını belirtmiştir. Fakat, AB üyesi olmayan ama NATO üyesi olan Türkiye'nin durumu NATO-AB ilişkilerinde iş birliğinin yanı sıra çatışmanın da başlaması açısından bir dönüm noktası olmuştur. NATO içerisinde AB üyesi olan ülkelerin tavrı ve AB'nin Türkiye'nin NATO içerisindeki konumunu göz ardı etmesi Türkiye'nin varlığının NATO-AB iş birliğine olumsuz etki etmesine sebep olmaktadır.

Türkiye, Soğuk Savaş döneminde değerli bir ortak olmasına, NATO'da kilit bir rol oynamasına ve Soğuk Savaş sonrası dönemde bir dizi güvenlik operasyonuna, barışı koruma misyonlarına ve korsanlık ve terörle mücadele çabalarına katkıda bulunmasına rağmen, AB ile arasında güvensizlik ortamı yaratan Kıbrıs Rum Yönetimi ve AB üyeliğinin olmaması nedeniyle ayrımcı AB politikalarına maruz kalmaktadır. Halbuki Avrupa güvenlik mimarisinin geleceği Türkiye'yle yakından ilişkili olmasının yanı sıra NATO'ya sıkı sıkıya bağlı bir Türkiye'ye duyulan ihtiyaç da her ikisinin de güvenliği için bir gerekliliktir.

Bu çalışma, AB'nin, Türkiye'yi Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına (OGSP) daha fazla dahil etmesiyle ve Türkiye'yi bu şekilde farklılaşmış bütünleşme modeline eklemesiyle Avrupa güvenlik mimarisine katkıda bulunacağını iddia etmektedir. Yine bu çalışmada NATO üyesi olan Türkiye'nin AB'nin OGSP ile ortak bir çalışma zemin bulma olasılığının olup olmadığı irdelenecektir. Özellikle Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla artan güvenlik endişeleri sebebiyle AB ile Türkiye arasında stratejik ortaklığın yoğunlaşacağına dair umutlar artsa da son yıllarda Doğu Akdeniz'deki doğal gaz arama faaliyetlerindeki anlaşmazlıklar Türkiye ile AB arasındaki ilişkilere zarar vermiştir. Buna engel

olmak için AB üye devletlerinin her zaman daha güçlü bir Türkiye katılımını savunması ve iş birliğinin her iki ortak için nasıl stratejik olduğunu kabul etmesi gerekmektedir. Bu iş birliği ise, güvenlik operasyonlarında ve savunma iş birliğinde AB üyesi olmayan NATO üçüncü ülkeleriyle daha yakın bağların oluşturulmasıyla gerçekleşebilir. Çalışmanın birinci bölümünde NATO İçerisinden AB'nin güvenlik ve savunma politikalarının çıkış sürecine değinilecek olup ikinci bölümünde Lizbon Antlaşması'yla Avrupa savunma mimarisine gelen iki yeni girişim olan Avrupa Savunma Fonu (ASF) ve Kalıcı Yapılandırılmış İş birliğinden (PESCO) bahsedilecektir. Üçüncü bölümde Türkiye'nin OGSP'na ne dereceye kadar dahil olabildiğine değinildikten sonra, bir NATO üyesi olarak Türkiye'nin OGSP'na katkısı ve Türkiye'nin PESCO'da üçüncü ülke olarak gelebileceği konum ve bunun Avrupa güvenliğine katkısı tartışılarak çalışma sonlandırılacaktır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Bu çerçevede, NATO, OGSP ve Türkiye'nin OGSP'ye katılımı hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin çözümlenmesini içeren belge incelemesi yapılmış, çalışma konusuyla ilgili makalelerden, raporlardan, gazete haberlerinden ve gözlemlerden faydalanılmıştır. Elde edilen verilerin analizi bütüncül analiz yöntemi ile yapılmıştır.

2. NATO İçerisinden AB'nin Güvenlik ve Savunma Politikalarının Çıkışı

NATO'nun Soğuk Savaş döneminde sahip olduğu üstün konumdan dolayı AB, savunma ve güvenlik bağlamında kendine yetebilen bir yapı oluşturamamıştır. AB'nin NATO'ya bağımlı olduğu bu dönemi Akgül Açıkmeşe ve Dizdaroğlu (2014) 'altın yıllar' olarak tanımlamaktadır. Fakat Soğuk Savaş'ın bitişiyle NATO- AB ilişkileri dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüme, Kosova krizi sırasında hem AB üye ülkeleri hem de ABD ve AB arasında yaşanan sorunlar da eklenince, 'altın yıllar' sona ermiştir. İngiltere Başbakanı Tony Blair ve Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, Aralık 1998'deki St. Malo Zirvesi'nde AB'nin özerk bir siyasi ve askeri kapasitene sahip olması gerektiğini savunmuşlar ve böylece Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının (AGSP) temellerini atmışlardır. Helsinki Avrupa Konseyi'nin Aralık 1999'da AGSP'nı oluşturmasına kadar ise Avrupa'nın güvenlik sorunlarının ele alındığı tek girişim Batı Avrupa Birliği (BAB)¹ ve BAB'ın NATO ile özel ortaklığı olan Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) olmuştur (Blockmans, 2010).

BAB'ın temel ilkeleri olan ortak askeri operasyonlar başlatma ve siyasi iş birliğini derinleştirme halihazırda NATO çatısı altında olacak şekilde formüle edilmiştir. Bunun sebebi, AB üye devletlerinin askeri ihtiyaçlarını karşılayabilecek özerk bir yapı oluşturamayacaklarına olan inançları nedeniyle Atlantik ittifakından ayrılmak istememeleridir. NATO ile olan bu ortaklık Türkiye'nin de BAB'a dahil olabilmesindeki en büyük etkidir (Cebeci, 2011). BAB, 1992'de NATO üyesi olan ancak AB üyesi

¹1948'de Brüksel Antlaşması'yla kurulmuş bir savunma ve güvenlik iş birliği kurumu olan BAB'ın kuruluşunun temelinde II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'ya karşı bir savunma sistemi oluşturmak varken 1949'da NATO'nun kurulmasıyla yeterince örgütlenmeden önemsizleşmiştir. 1991'de bir Avrupa Savunma sistemi olarak yeniden yapılandırılması kararlaştırılmış fakat 1999'da kararlaştırılan insani yardım ve kurtarma operasyonlarının yapılmasının yanı sıra barış sağlama, koruma ve kriz yönetimi görevlerini de içeren Petersberg görevleri AB'ye devredilmiş ve BAB sembolik bir hale gelmiştir.

olmayan ülkelere, yani İzlanda, Norveç ve Türkiye'ye 'ortak üye' statüsü vermiştir. Ortak üye olarak Türkiye, BAB'da görece güçlü bir statüye sahip olmuştur (Blockmans, 2010). BAB, ilerleyen birkaç yıl boyunca AB ile NATO arasında bir köprü görevi görmüş ve özellikle AB üyesi olmayan NATO üyelerine ve daha sonra AB aday ülkelere askeri faaliyetlere tam katılım hakkı vererek kendine çekme konusunda başarılı olmuştur. Ortak üyeler AB'ye katılıp AGSP'nin bir parçası olduklarında, BAB düzenlemesi onlar için artık gereklilik olmaktan çıkmıştır (Wessel, 2001). Ancak durum, AB üyesi olmayan, düzenli temas ve katılım fırsatını kaybeden ortak üyeler için kötüleşmiştir (Cebeci, 1999). Dolayısıyla, ortak üye ülkelerden Polonya, Çekya ve Macaristan AB'ye üye olunca Türkiye görece avantajlı konumunu kaybetmiştir (Cebeci, 2012).

NATO ise 1990'larda bünyesinde bir AGSK geliştirdiği halde AB'nin özerk savunma politikasını memnuniyetle karşılamıştır (Özen, 2002). Avrupa güvenliği, AGSK ile NATO için önemli bir faaliyet alanı haline gelmiş ve NATO bu dönüşüme olumlu baktığını belirtmiştir. Fakat, AGSP'nin temellerini atan 1998'deki St. Malo Zirvesi, NATO-AB ilişkilerinde iş birliğinin yanı sıra çatışmanın da başlaması açısından bir dönüm noktası olmuştur (Akgül Açıkmeşe ve Dizdaroğlu, 2014; Kaim, 2017). AGSP'nin NATO'nun savunmasından farkı, AGSP'nin yalnızca dış tehditlere yönelik olması, bölgesel savunma amaçlı olmaması ve AB içinde konuşlandırılmasının yasal olarak yasaklanmış olmasıdır (Bendiek, 2017). NATO, AGSP'nin NATO öncelikli olmak kaydıyla NATO için tamamlayıcı olduğunu hem St. Malo Toplantısı hem de Mart 2003 tarihli Berlin Artı Anlaşması'nda belirtmiştir. Berlin Artı Anlaşması'na göre, AB, askeri operasyonları için NATO'nun askeri varlık ve kabiliyetlerinden yararlanma yetkisine sahiptir (Berlin Artı Antlaşması, 2003). Bu bağlamda, AB üyesi olmayan NATO üyeleri, hem NATO varlıklarını ve yeteneklerini kullanarak AB liderliğindeki operasyonlara katılma hakkına sahip olacak hem de AB'nin oybirliğiyle alacağı kararlar, NATO varlık ve yeteneklerine başvurmayı gerektirmeyen AB liderliğindeki operasyonlara davet edileceklerdir (Acikmese Akgul ve Triantaphyllou, 2012).

Fakat, bu kurumsal çerçeveye rağmen taraflar arasında başta AB üyesi olmayan NATO üyelerine yapılan ayrımcılık olmak üzere birçok sorun bulunmaktadır (Akgül Açıkmeşe ve Dizdaroğlu, 2014). Öncelikle, NATO ve AB arasındaki anlaşmazlık NATO'nun Kosova'daki askeri misyonu (KFOR) ile AB'nin sivil Hukukun Üstünlüğü misyonu arasında teknik bir anlaşmanın imzalanmasını geciktirmesinin yanı sıra NATO'nun 2002 ve 2003 yıllarında Makedonya'daki Amber Fox Operasyonunun AB tarafından devralınmasını da geciktirmiştir (Ünver Noi, 2017). Dahası, AB ile NATO arasındaki resmi iş birliği çerçevesi, Türkiye'nin NATO üyeliğinin verdiği veto yetkisini kullanarak AB'nin NATO imkân ve kabiliyetlerine otomatik olarak ulaşabilme maddesini veto etmesiyle askıya alınmıştır. Türkiye başından beri, NATO ve AB arasındaki gelişmiş iş birliğine ilişkin farklı açıklamaların bir paket olarak değerlendirilmesi gerektiği ve Berlin artı düzenlemelerinin gerçekleşmesinin Birliğin AB üyesi olmayan ortaklarına NATO'nun öngördüğü şekilde davranmasına bağlı olacağı görüşünde olmuştur. Fakat uygulamada durum Türkiye'nin istediği şekilde olmamış ve

yapılacak askeri operasyonlarda AB üyesi- AB üyesi olmayan ayrımı yapılacak olmasıyla da Türkiye haklı olarak, BAB'da sahip olduğu statünün ve Berlin artı düzenlemelerinden talep ettiği statünün gerisinde kaldığını hissetmiştir (Blockmans, 2010). 1952'de NATO'ya üye olan Türkiye için İttifak Batı güvenlik sistemini temsil etmektedir. Burada Türkiye için asıl sorun, kendi coğrafi bölgesinde gerçekleşebilecek ve stratejik çıkarlarını doğrudan etkileyebilecek AB liderliğindeki operasyonların Yunanistan tarafından başlatılabilecek olma olasılığı ve bu noktada ne Türkiye'nin ne de NATO'nun bunu veto etme hakkının olmamasıdır (Müftüler-Baç, 2000). Öymen'e (2002) göre, NATO'nun potansiyel senaryolarında AB acil müdahale gücünün konuşlanabileceği on altı olası sıcak noktadan on üçünün Türkiye çevresindeki bölgelerde olması Türkiye'nin çekincelerinde haklı olduğunun başka bir göstergesi olmuştur. Fakat, Türkiye'nin itirazlarının en temelinde AGSP'nin Türkiye'nin yakın çevresinde Türkiye'nin katılımı veya rızası olmadan kullanılabilme tehlikesi ve Güney Kıbrıs'ın AB üyesi olarak AB operasyonlarında yer alma olasılığı yatmaktadır (Park, 2007: 161). Türkiye vetosunu geri çekmek için AB gücünün Türkiye'nin yakın çevresinde herhangi bir krize müdahale etmeyeceğine dair güvence istemiştir. Nihayet Aralık 2001'de ABD ve İngiltere, Türkiye'yi NATO müttefikleri arasındaki anlaşmazlıkların ve Birleşmiş Milletler'in dahil olduğu uluslararası ihtilafların AB misyonlarının kapsamı dışında kalması karşılığında vetosunu kaldırması konusunda ikna etmiş ve Kasım 2001'de Ankara Mutabakatı kabul edilmiştir (Özen, 2002). Fakat Ankara Mutabakatına da Yunanistan karşı çıkmıştır. Yunanistan da ikna edildikten sonra Ekim 2002 kabul edilen Brüksel Belgesi'yle (Nice Uygulama Belgesi) sorun çözülmüş ve bu sorunun çözülmesiyle Türkiye de vetosunu kaldırmıştır. Akgül Açıkmeşe ve Dizdaroğlu'na (2014) göre, Türkiye AB'ye üyelik hedefi olan bir ülke olarak AGSP'nin önüne engel koyarak AB'yle müzakerelere başlama ihtimaline engel olmak istememiştir.

NATO içerisindeki bu AB üyesi Avrupalı ayrışması, 2003'teki Irak Savaşı'ndan sonra daha çok ortaya çıkmıştır. Türkiye, Irak Savaşı öncesinde ABD'nin desteğiyle NATO Antlaşması'nın 5. Maddesinin yani ittifak üyelerinden birinin silahlı saldırıya uğraması durumunda diğer üyelerin yardım etmelerini öngören ve ilk ve son defa 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra uygulanan maddenin uygulanmasını istemiş fakat bu talep Almanya, Fransa ve Belçika tarafından reddedilmiştir. Bu karar, Türkiye açısından NATO'nun güvenilirliğine ve caydırıcılığına gölge düşürmüştür. Bunun yanı sıra, Hoffmann ve Reynolds'a (2007) göre, Berlin Artı anlaşmalarında hareketlerin kapsayıcılığı da AB ve NATO tarafından farklı yorumlanmaktadır. Dahası, Brüksel Belgesi'nin uygulanması da sorunlu olmuş, AB, AGSP kapsamında gerçekleştirilen operasyonlarda AB üyesi olmayan NATO üyeleriyle iş birliği konusunda isteksiz davranarak ayrımcılık yapmıştır. Bu ayrımcılığın en yakın örneği, AB'nin, Türkiye sınırlarına yakın iki ülke olan Irak ve Gürcistan operasyonlarını yürütürken bu operasyonların sivil kriz yönetimi operasyonları olduğunu iddia ederek Türkiye'ye danışma gereği duymamış olmasıdır (Cebeci, 2012). NATO içerisindeki AB üyesi Avrupalı ayrışma, Güney Kıbrıs'ın 2004'te AB'ye katılımından bu yana NATO-AB iş birliğindeki çıkmazı artırmıştır. Bunun sebebi, NATO-AB güvenlik iş birliğindeki

ilerlemenin hem Türkiye hem de Güney Kıbrıs tarafından reddedilmiş olmasıdır. Türkiye, Güney Kıbrıs'ın NATO varlık ve yeteneklerinden yararlanılarak yürütülen OGSP misyonlarına katılımını sağlayan anlaşmayı ve NATO'nun Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasındaki ilişkileri geliştirmeye yönelik başlattığı Barış İçin Ortaklık (BİO) programına Güney Kıbrıs'ın katılımını veto ederken, Güney Kıbrıs da Türkiye'nin Avrupa Savunma Ajansı'na (ASA) çeşitli düzenlemelerle katılımını veto etmiştir (Cebeci, 2012). Hoffmann ve Reynolds (2007) bu durumu 'çifte veto' olarak adlandırmaktadır. Cebeci'ye (2012) göre, Türkiye, ASA'nın önceli WEAG'ın tam üyesi olduğundan hatta WEAG da bir NATO kuruluşu olan Bağımsız Avrupa Program Grubu'nun devamı olduğundan, Güney Kıbrıs'ın Türkiye'nin ASA'na katılımının engellemesi Türkiye'yi yine hak kaybına uğratmaktadır. Güney Kıbrıs'ın AB üyeliğinin akabinde Türkiye ve AB karşılıklı olarak rest çekmesiyle Türkiye Ankara Anlaşması'na Ek Protokol'ü imzalamayı reddetmiş, buna karşılık AB müktesebat başlıklarının çoğunun müzakerelerini askıya alınca Türkiye Berlin Artı Anlaşması'nın uygulanmasını engellemeye başlamıştır. Sonuç olarak Türkiye, istemeden de olsa, Avrupa'nın savunma yeteneklerini olması gerekenden daha özerk hale getirmeye katkıda bulunmuştur (Jorgensen, 2016).

Berlin Artı düzenlemeleri yürürlüğe girdikten sonra, NATO'nun varlık ve yeteneklerine başvurulmuş AB liderliğindeki ilk operasyon, 31 Mart 2003- 15 Aralık 2003 tarihleri arasında eski adıyla Makedonya Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen Concordia/ FYROM Operasyonu'dur. İkinci operasyon ise, NATO'nun 2004 İstanbul Zirvesi'nin sonuçları uyarınca NATO'nun SFOR misyonunun yerini alan ve Aralık 2004'te başlayan Bosna-Hersek'teki Althea/BiH Operasyonu'dur. Her iki operasyonda da AB'nin görevi istikrarlı ve güvenli bir ortam sağlamak olmuş ve AB hem Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı (SACEUR) komutasındaki NATO'nun stratejik, operasyonel ve taktik planlamasına erişebilmiş hem de AB-dışı Avrupalı müttefiklerinin askeri katkılarına alabilmiştir. Fakat hızlı başlayan AB-NATO iş birliği 2004 yılında çıkmaza girmiştir. Concordia ve Althea dışındaki görevler için AB, NATO'nun varlık ve yeteneklerine başvurmamış yani devam etmekte olan veya tamamlanmış sekiz askeri operasyondan sadece ikisi Berlin Artı düzenlemeleri çerçevesinde yürütülmüştür (Akgül Açıkmeşe ve Triantaphyllou, 2012).

Dolayısıyla, her ne kadar NATO, Avrupa'nın kendi içerisinde başlattığı güvenlik oluşumlarından memnun görünse de bu girişim Avrupa güvenliğindeki Atlantikçi-Avrupacı ayrımı tartışmasının fitilini ateşlemiştir. Atlantikçi-Avrupacı ayrımından kasıt, Avrupa kıtasında güvenliğin ABD desteği ve NATO aracılığı ile sağlanmasına devam edilmesini isteyen ve başını İngiltere ve Hollanda, İtalya ve Danimarka'nın çektiği bir grup Avrupa devleti ile Avrupa'nın kendi özerk savunma imkân ve kabiliyetlerini geliştirmesi gerektiğini savunan başını Fransa'nın çektiği, Belçika ve Lüksemburg tarafından da kabul gören bir grup devlet arasında yaşanan tartışmalardır (Cebeci, 2018). Bu çatışmaya rağmen, NATO ve AB, 2016'da yayınladıkları Küresel Strateji ana temalı ortak iki bildiride de AB topraklarının ancak AB ve NATO yakın iş birliği içinde olursa etkili bir şekilde

savunulabileceğini açıkça beyan etmişlerdir. Eylül 2017’de dönemin AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker ise AB Ortak Savunma Birliği’nin NATO’nun açık arzusu olduğunu dile getirmiştir (Lindstrom ve Tardy, 2019). Fakat, özellikle, ABD’nin 45. Başkanı Donald Trump’ın NATO üzerinden Avrupa’ya yönelttiği tehditler de AB’nin tekrar askeri güç ihtiyacını sorgulamasına sebep olmuştur. Trump’ın ABD Başkanlığı döneminde, ABD ve AB arasında NATO bütçesi ile ilgili sorunlar yaşanmış ve Trump, ABD’yi NATO’dan çekmek ile tehdit etmiştir. Bu gelişmeler de Almanya ve Fransa’da, AB’nin askeri güç ihtiyacıyla ilgili hareketliliğin artmasına sebep olmuştur. ABD’ye karşı oluşan güvensizliğin sonuçlarından biri de Almanya ve Fransa arasında imzalanan Aachen Anlaşması olmuştur. Ocak 2019’da imzalanan Aachen Anlaşmasıyla Fransa ve Almanya savunma politikalarında iş birliğine giderek ihtiyaç durumunda askeri kapasitelerini karşılıklı olarak kullandırma konusunda anlaşmışlardır. Diğer bir deyişle, NATO’nun 5. Maddesi bu garantiyi verdiği halde Almanya ve Fransa’nın NATO’nun dışında böyle bir iş birliğine gitmesinin temelinde de AB’nin askeri güç ihtiyacını sorgulaması yatmaktadır (Euronews, 2019). NATO Genel Sekreteri Jen Stoltenberg bu durumu, AB’nin savunma harcamalarını artırma konusunda istekli olmasının NATO için çok önemli olduğunu düşünmekle beraber Fransa’nın başı çektiği AB’nin savunma konusunda özerk olma çabalarını doğru bulmadığını ve AB’nin Avrupa’nın güvenliğini tek başına sağlayamayacağı şeklinde açıklamıştır (France24, 2021).

3. Lizbon Antlaşması’yla Gelen Yenilikler: Avrupa Savunma Fonu (ASF) ve Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği (PESCO)

1 Aralık 2009’da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması’yla AGSP’nin, Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) olarak yeniden adlandırılması AB’de ortak savunmaya doğru döşenen taşlardan biridir. Bunun sebebi, Lizbon Antlaşması’na kadar daha önce hiçbir antlaşmada AGSP/OGSP’na ilişkin maddelere yer verilmemiş olmasıdır. Bu da Lizbon Antlaşması’nın bu konuda ilk defa hukuki bir bağlayıcılığa sahip olduğunu göstermektedir (Altın, 2018). Lizbon Antlaşması’yla beraber NATO’nun sorumluluklarıyla OGSP’nin alanına düşen sorumlulukların tutarlı olması gerektiğinin tekrar altı çizilmiştir. Yine NATO’nun Avrupalı üyelerinin de NATO’nun kolektif savunmasının altında olduğu da vurgulanmıştır. NATO da buna karşılık olarak Stratejik Konseptinde Avrupa savunmasına katkısı olacak olan Lizbon Antlaşması düzenlemelerini desteklediğini belirtmiştir. Yine Stratejik Konseptinde, Türkiye gibi AB üyesi olmayan İttifak üyelerinin NATO- AB iş birliğindeki öneminden bahsetmiştir. İki tarafında NATO ile AB’nin birbirini tamamlayan ve destekleyen kurumlar olduğunun altını çizdiği açıktır (Cebeci, 2012).

Lizbon Antlaşması ile güvenlik ve savunma iş birliği için önemli bir mekanizma getirilmiştir: kalıcı yapılandırılmış iş birliği. Kalıcı yapılandırılmış iş birliğinin amacı üye ülkeler tarafından kabul edilen kriterlere göre Avrupa askeri yeteneklerini geliştirmek için etkili bir siyasi çerçeve ve araç oluşturulmasını teşvik etmektir. Lizbon Antlaşması’nda kalıcı yapılandırılmış iş birliğinin de NATO’ya engel olmayacak şekilde çalışması gerektiğinin altı çizilmiştir. Artan güvenlik kaygıları, Brexit, AB Dış

ve Güvenlik Politikası için Küresel Stratejinin benimsenmesi gibi gelişmelere paralel olarak AB içerisinde OGSP tartışmaları 2016 yılından itibaren hız kazanmıştır. 2017 yılında AB, OGSP kapsamında 2009 yılında başlatılan Lizbon Antlaşması'nın kalıcı yapılandırılmış iş birliği mekanizmasından hareketle, Kalıcı Yapısal İş birliği Savunma Anlaşması'nı (PESCO), savunma alanında bütünleşmeyi ilerletmek ve savunma alanında kalıcı bir iş birliği amacıyla başlatmıştır. Yine 2017 yılı Avrupa Savunma Fonu'nun da (ASF) başlatılmasıyla OGSP'nin AB'nin gündeminde üst sıralara taşındığı yıl olmuştur. Kaya'ya (2019) göre, ASF ve PESCO birbirini tamamlayan girişimlerdir. Avrupa Komisyonu'nun amacı bu iki girişimi projelerle iç içe yürütmektir. ASF, Avrupa Komisyonu tarafından yönetilen, güvenlikle ilgili ilk girişimdir. Anlaşma temelli bir girişim olarak PESCO ise katılımcı üye ülkelerin bağlayıcı taahhütleri kabul etmesini beklemektedir. ASF, bir AB kurumu tarafından yönetilen tek girişimken PESCO üye ülkeler tarafından yönetilen savunma ve güvenlik alanındaki girişimdir.

ASF'nin birincil hedefi üye ülkelerin savunma sanayisi planlama ve üretiminde daha derin bir iş birliğine girmeleri konusunda teşvik etmektir. ASF'nin iki ayrı fakat birbirini tamamlayan tarafı vardır. Bir tarafı araştırma tarafıdır. Araştırma tarafını tamamlayan diğer taraf ise kabiliyet tarafıdır. Dolayısıyla, araştırma fonlarına para sağlayan ASF'nin bir de askeri kabiliyetleri artırma tarafı vardır. Bu sebeple, Avrupa Komisyonu Mart 2019'da kabiliyet geliştirme projelerini finanse etmek için bir teklif çağrısı başlatmıştır. Bu teklif çağrısı; insansız hava aracı, yapay zekâ ve siber savunma projelerine yoğunlaşmıştır. Üçüncü ülke katılım kuralları açısından bakılacak olursa, ASF, üçüncü ülke katılımına uygulanacak kurallar konusunda kuralları en belirli olanıdır çünkü, ASF'na katılma kriterleri daha teknik olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, ASF'na katılım savunma şirketlerinden oluşan tüzel kişilik düzeyinde yapılmaktadır. Örnek olarak, bir ASA projesine bir özel veya kamu savunma firması, bir kamu kuruluşu, bir akademik kurum ya da bir düşünce kuruluşu tek başına teklif çağrısına başvurabilmektedir. Dolayısıyla, her ne kadar siyasetin savunma anlaşmaları üzerinde önemli bir etkisi varsa da Avrupa Komisyonu bu etkiyi kontrol altına alabilir (Kaya, 2019).

PESCO ise Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron tarafından da desteklenen bir girişimdir. Eski Avrupa Birliği Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini de 2016 yılında AB'nin Küresel Stratejisi sunumu sırasında Avrupa'nın sert gücü ve yumuşak gücü bir arada kullanmayı hedeflediğini belirterek PESCO'ya önem vereceklerinin sinyallerini vermiştir. Almanya ve Fransa'nın Lizbon Antlaşmasıyla alt yapısı hazır olan PESCO'yu 2016'da hızlandırmasının temelinde İngiltere'nin Brexit kararı ve Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi yatmaktadır (Euronews, 2019). Fransa'nın yanı sıra Almanya'nın da öncülük ettiği PESCO'nun amacı birlik üyeleri için ortak bir savunma ağı ve daha az harcamayla daha sağlam bir güvenlik yapısı oluşturmaktır. PESCO, AB'deki savunma şirketleri tarafından yürütülen yenilikçi teknolojik programlar için yeni bir ivme sağlama potansiyeline sahiptir. Tüm AB üye devletlerinin katılması gerekmediğinden, PESCO yeni savunma entegrasyonunda iş birliği açısından oldukça esnek (Ünver Noi, 2017). AB Antlaşması'nın 42/6 maddesine göre PESCO, AB

üyesi ülkelerden isteyen ve katılmaya uygun olanın katılabileceği bir farklılaştırılmış bütünleşme örneği olarak AB literatürüne girmiştir. Bu bağlamda Schengen bölgesinde ve Avro bölgesinde olduğu gibi, PESCO'ya da dahil olmayan AB üye ülkeleri vardır. Ancak, PESCO oluşurken AB üyesi olmayan üçüncü ülkelerle ilişkilerin nasıl olacağı konusunda net bir tanımlama yapılmamıştır. Avrupa'nın hem içerde hem dışarda karşılaştığı tehditler göz önüne alındığında, AB'nin PESCO kapsamındaki savunma girişimlerine üçüncü ülkeleri entegre etmek için etkili mekanizmalar kullanması gerektiği söylenebilir (Aydın-Düzgüç ve Marrone, 2018). Ayrıca, üçüncü ülkelerin PESCO'ya katılımının nasıl olacağı, halen belirsizliğini koruyan PESCO kapsamında AB-NATO iş birliğinin nasıl olacağını da etkileyecektir. PESCO mekanizmasının geliştirilmesi, savunma kapasitelerini geliştirmek isteyen üye devletleri için ve ortak savunma ve güvenlik hedeflerine katkıda bulunmaya istekli olan diğer bir deyişle OGSP görevlerine katılmaya istekli üçüncü ülkelerin savunma yeteneklerinin geliştirilmesini teşvik etmek için bir fırsat olarak görülebilir. Fakat burada AB'nin yapması gereken şey üçüncü ülkelerle birlikte çalışmak için daha esnek bir çerçeve geliştirmektir. Örnek olarak, Türkiye, Schengen benzeri bir şekilde, ikili veya çok taraflı anlaşmalar yoluyla bu mekanizmalara dahil olabilir (Blockmans, 2010).

Üçüncü ülke katılımı bağlamında bakıldığında, öncelikle, bir PESCO projesine katılım üye ülke düzeyinde yapılır. 2017 yılında alınan PESCO'nun kuruluş kararında PESCO'ya üçüncü ülke katılımı konusunda bir süreçten bahsedilmektedir. Sürecin bir parçası olarak AB Konseyi, oybirliğiyle üçüncü ülkenin genel katılım kurallarına uyup uymadığına karar verir. Burada üye devletlerin genel kurallardan biri olarak AB değerlerine bağlı kalma arzusundan bahsetmek gerekmektedir. Bu kriterin, Yunanistan ve Avusturya'nın Ankara'nın ortak AB projelerine katılımına karşı olduğu göz önüne alındığında, kilit bir NATO müttefiki olan Türkiye'nin PESCO'ya katılımını potansiyel olarak engellemek için özel olarak getirildiği söylenebilir (Politico, 2018). Sonuç olarak, Türkiye'nin katılımının oldukça zor olacağı ortadadır. En azından Güney Kıbrıs ve Yunanistan muhtemelen veto haklarını kullanacaklardır (Kaya, 2019). Kasım 2020'de AB, birliğin üyesi olmayan ülkelerin PESCO'ya katılmasına izin vermiştir. Bunu takiben Kanada, ABD ve Norveç PESCO'ya katılma talebinde bulunmuş ve AB de Norveç, Kanada ve ABD'nin PESCO'ya katılma taleplerini onaylamıştır. Böylece, AB ilk kez üçüncü bir devletin PESCO projesine katılmasına izin vermiştir. Adı geçen üç ülke Avrupa'daki 'Askeri Hareketlilik Projesi'ne' katılmıştır (Adda 247, 2021). Son olarak, Avrupa Konseyi, PESCO Stratejik Gözden Geçirme 2020 ile ilgili sonuçlarında, Üye Devletleri OGSP misyon gücü oluşturmadaki boşlukları ele almaya ve PESCO aracılığıyla AB çerçeveleri içinde konuşlandırılabilir formasyonların birlikte çalışabilirliğini geliştirmeye yönelik çalışmaya teşvik etmiştir (Blockmans ve Crosson, 2021).

Her ne kadar PESCO, NATO ve AB arasında güvenlik anlamında yük paylaşımı sağlaması açısından NATO'nun olumlu bakacağı bir kurum olsa da özellikle kabiliyetler açısından AB ve NATO arasında daha sıkı bir koordinasyon olması iki tarafın birbiriyle rekabet eden beklentiler içinde olmamasına katkıda bulunacaktır. PESCO ve NATO'nun birbiriyle rekabet eden değil birbirini tamamlayan iki kurum olması beklenmektedir. Hem NATO hem AB üyesi devletler için PESCO'nun

ne ifade edeceği konusu ise tartışmalıdır. PESCO'nun NATO'dan farkının ne olacağı, ABD'nin de Trump döneminde sıklıkla gündeme getirdiği, AB üye devletlerinin NATO'ya bile bütçe ayırmazken PESCO'nun bütçesinin ne olacağı konuları muallakta kalmaya devam etmektedir. Bu noktada PESCO'nun amacının savunma alanındaki bütünleşmeyi artırarak üyeler için tek bir savunma politikası yaratmak olduğunun altı çizilirken PESCO'nun NATO'yu destekleyen bir yapı olacağı ve NATO'nun öncelikli rolünün devam edeceği beyan edilmektedir.

4. OGSP ve Türkiye

Türkiye, 2005 yılında AB ile müzakerelere başladığında halihazırda katılım müzakeresi devam eden diğer ülkelerden farklılıklar göstermiştir. Bunun öncelikli sebebi Türkiye'nin zaten AB'yle birçok alanda bütünleşmiş durumda olmasıdır. Türkiye ve AB arasında güvenlik alanındaki bütünleşme ise, ikili arasındaki ekonomik bütünleşmeyle benzerlik göstermektedir. Diğer bir deyişle, ekonomik olarak Gümrük Birliği, siyasi olarak da OGSP Türkiye'nin AB'ye işlevsel bağlamda bütünleşmiş olduğunu söylemek mümkündür. Fakat, dış ve savunma politikalarının kurumsal gelişimi de her zaman ekonomik bütünleşmenin gerisinde kalmaya mahkûm olmuştur.

Genel olarak bakıldığında Türkiye, OGSP'ye bir dereceye kadar dahil edilmiştir. Halihazırda, Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası, katılım müzakereleri kapsamındaki fasıllardan biri olup (31. Fasil), Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'nin katılım yolunda kaydettiği ilerlemeyle ilgili raporuna göre, Türkiye, dış politika, güvenlik ve savunma politikası alanlarında bir dereceye kadar hazırlıklı bir aday ülkedir. Türkiye ve AB'nin OGSP'ndeki yoğun iş birliği, Avrupa Ekonomik Alanı'nın kurumsal çerçevesini ötesinde bir iş birliği önerisini kapsamaktadır. Güvenlik ve Savunma Politikası Konseyi de AB üye devletlerinin ve Türkiye'nin güvenlik politikalarının koordinasyonuna katkıda bulunacaktır (Quaisser ve Wood, 2004). Ayrıca AB, Lizbon Antlaşması ile, dış politika konularında siyasi diyalogu resmi hale getirmek için AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi ve Türkiye Dış İşleri Bakanlığı arasında düzenli toplantılar yoluyla Türkiye'nin AB'nin savunma ve güvenlik politikasına dahil olmasını sağlamak amacıyla Yüksek Seviye Siyasi Diyalog diye adlandırılacak resmi bir iletişim kanalı kurmuştur (Altın, 2018). Son olarak, Türkiye zaman zaman AB dışişleri bakanlarının gayri resmi toplantıları olan Gymnich Toplantılarına da katılmaktadır (Aydın-Düzgüt ve Tocci, 2015). Eylül 2019'da gerçekleştirilen Siyasi Direktörler toplantısında ise OGSP, terörle mücadele ve bölgesel konular başta olmak üzere dış politika konularında iş birliğine değinilmiştir. Türkiye'nin OGSP'ye katılımını sağlayan kurumsal çerçevesi ise halihazırda mevcuttur (Avrupa Komisyonu, 2020).

OGSP kapsamında güvenlik bütünleşmesinde bir sonraki aşamaya geçiş Türkiye'nin Avrupa Savunma Ajansı'na dahil edilmesi, AB Askeri Komitesi'nde (EUMC) ve Siyasi ve Güvenlik Komitesinde (PSC) kendine bir yer edinmesi olacaktır. Bu noktada, Türkiye Siyasi ve Güvenlik Komitesindeki büyükelçiler ile düzenli bir diyalog içinde bulunmak ve resmi olmayan politika planlama görüşmeleri yapmak yoluyla sürece katılabilir. Bunun yanı sıra, AB- Türkiye Üst Düzey Siyasi Diyalogu

da güvenlik alanında bütünleşmeyi derinleştirmek için uygun bir alan olarak kullanılabilir. Türkiye'yi PESCO'ya ve Gymnich toplantılarının ötesinde bakanlık düzeyinde toplantıları ve çalışma gruplarına dahil etmek de AB için özgün bir adım olacaktır. Türkiye'nin Avrupa Savunma Ajansı'na – her ne kadar şu an AB üyesi olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi tarafından bloke edilse de-, dış ve güvenlik politikalarıyla ilgili Konsey toplantılarına ve mümkünse PESCO'ya katılımı, AB- Türkiye bütünleşmesinin derinleşmesine ciddi oranda katkıda bulunacaktır (Müftüler-Baç, 2017).

Son olarak, NATO üyesi Türkiye'nin AB OGSP'daki bazı karar alma süreçlerine dahil edilmesi, AB güvenlik operasyonlarına destek olması karşılığında AB için iyi bir seçenek olabilir. Bağcı ve Gaudino'ya (2020) göre, Türkiye ile İtalya arasındaki dış, güvenlik ve savunma alanındaki yakınlaşma AB için iyi bir örnektir. Savunma sanayindeki bağları güçlendirmek, bilimsel ve teknolojik yeniliği teşvik etmek ve Araştırma ve Geliştirme faaliyetlerini artırmak için AB, Türkiye ve İtalya arasındaki stratejik iş birliğini örnek alarak kazan-kazan durumu yaratabilir.

4.1. Bir NATO Üyesi Olarak Türkiye'nin OGSP'na Katkısı

Blockman'a (2010) göre, Türkiye'yi mevcut Avrupa güvenlik sisteminde ve OGSP'nı sürdürülebilir bir girişim haline getirmede vazgeçilmez bir aktör yapan üç değer vardır. Bunlar NATO üyeliği, askeri yetenekleri ve jeostratejik konumudur. NATO üyeliği açısından bakıldığında, Türkiye'nin NATO'daki oyu, Türkiye için, AB'nin askeri niyetlerini etkileyebilecek kurumsal bir avantaja sahip olması anlamına gelmektedir. NATO Genel Sekreteri Jen Stoltenberg de güneydoğuda Suriye ve Irak ile sınırı bulunan ama AB üyesi olmayan Türkiye'nin NATO savunmasında çok önemli bir rolü olduğunu, DEAŞ ile mücadelede bunu kanıtladığını açıklamıştır (France24, 2021).

İkincisi, Türkiye'nin askeri yetenekleri ve askeri sanayi kapasitesi, AB'nin genişleyen güvenlik alanı içerisinde OGSP operasyonlarını yürütebilmesi için hayati bir öneme sahiptir. Türkiye, küresel silah satışlarında giderek daha iddialı bir rol oynamaktadır. 2017'de Türkiye, Avrupa'nın en büyük dokuzuncu silah ihracatçısı olmuştur (SIPRI, 2018). Yine 2017'de Türkiye, Fransa ve İtalya ile savunma konularında ilişkilerini güçlendirmek ve hava ve füze savunma sistemleri üretmek için bir anlaşma imzalamıştır. Bu proje kapsamında anti-hava füzesi üreticisi Eurasam, Türk ortakları Aselsan ve Roketsan ile birlikte T-LORAMIDS'i (Türk Uzun Menzilli Hava ve Füze Savunma Sistemi) geliştirmek için çalışmayı kabul etmiştir (Ünver Noi, 2017). Bunun yanı sıra Türkiye, birçok AB üyesi için hem savunma ihracatçısı hem de ithalatçısı olarak önemli bir rol oynamaktadır. AB ve ABD savunma ve havacılık ihracatında Türkiye'nin iki en büyük müşterisi konumundadır (SASAD, 2019). Yine Türk savunma sanayisinin özellikle havacılık, mühimmat, denizcilik ve elektronik savaş alanlarında geldiği nokta da önemlidir. Örneğin, T129 ATAK Helikopteri 2014 yılından bu yana harekatlarda etkin olarak kullanılmaktadır. Yine uzay-uydu teknolojisinde GÖKTÜRK Projesiyle, Deniz Karakol Uçaklarında MELTEM-3 Projesiyle önemli başarılar elde edilmiştir (Bağcı ve Gaudino, 2020). Dahası, Türk ve Avrupalı savunma şirketleri iş birliklerini arttırmakta, Türk firmaları, AB çatısı altında olmak zorunda

kalmadan Avrupa savunma projelerine katılmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin haberleşme ihtiyaçlarının milli imkanlarla karşılanması için 1975 yılında kurulan ve Türkiye'nin en büyük savunma elektroniği kuruluşu olan ASELSAN'ın katıldığı AB Projesi HYPERION (Hiperspektral Görüntüleme IED ve Patlayıcılar Keşif Sistemi) ve ASELSAN ve STM (Savunma Teknolojileri, Mühendislik ve Ticaret A.Ş.)'nin katıldığı AB projesi TALOS (Kara Sınır Gözetleme için Taşınabilir Otonom Devriye Sistemi) bunlara örnek olarak verilebilir (Kaya, 2019). Sonuç olarak, Türk savunma sanayisi, ürünlerinin hem hacmi hem de kalitesi olarak yükselerek Avrupalı ortaklarla bir iş birliği kültürü oluşturmayı başarmıştır. Bu başarı da Türkiye'yi AB savunma girişimlerinde öne çıkan bir üçüncü ülke katılımcısı adayı yapmaktadır. Burada sorun Türkiye'nin üye ülkelerle olan siyasi farklılıkları ve Kıbrıs konusundaki anlaşmazlıktır. Fakat, Kıbrıs'ın katılım sürecinin 31. Faslı üzerindeki vetosunun ısrarlı olması, Türkiye'nin OGSP'ndeki çeşitli misyonlara kayda değer bir katkı sağlamasına da engel olamamıştır (Bağcı ve Gaudino, 2020).

Coğrafi konum açısından bakıldığında, Türkiye, Balkanlar, Güney Kafkasya, Orta Doğu ve Orta Asya arasında jeostratejik bir kesişimi kontrol ettiğinden tüm bu bölgelerde önemli bir oyuncu olarak nitelendirilmektedir. Kaya'ya (2019) göre, her ne kadar Türkiye olmadan AB'nin sözde daha uyumlu olacağı düşünülse de jeostratejik konumu açısından da Türkiye olmadan AB'nin küresel etkisi ciddi oranda azalacağından OGSP da daha az etkili olacaktır.

Türkiye açısından bakılacak olursa, Aydın-Düzgüt, Bond ve Scazzieri'ye (2021) göre, Türkiye'de AB- Türkiye dış ve güvenlik ilişkileri konusunda iki tür yaygın inanış vardır. Bunlardan birincisi, AB'nin nispeten zayıf bir dış ve güvenlik aktörü olmasıdır. İkincisi ise AB'nin Kıbrıs ve Yunanistan'ı ilgilendiren dış ve güvenlik politikası konularında Türkiye'ye adil davranmamasıdır. AB açısından bakıldığında ise, Türkiye- AB ilişkilerinin daha iyi olduğu dönemlerde AB, Türkiye'nin OGSP operasyonlarına ve misyonlarına önemli katkılarından faydalanabilmiştir. Fakat, AB'nin Türkiye'yi savunma girişimlerine dahil etmekte isteksiz davranması Türkiye'nin bu iş birliğinden hoşnut olmamasına sebep olmuştur.

Türkiye'nin OGSP altındaki misyonlara katkısı çoğunlukla NATO-AB iş birliği çatısı altında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin AB liderliğindeki operasyonların neredeyse tamamına katılmış olması ve Türkiye'nin katılımının birçok AB üyesine kıyasla çok daha yüksek oranda olması, Türkiye'nin Avrupa güvenlik politikasındaki rolünün bir göstergesidir. Her ne kadar Türkiye NATO-AB iş birliğindeki operasyonlara katılıyor olsa da aslında AB liderliğindeki operasyonlara katılmış olmaktadır. Örneğin, Türkiye, Balkanlar'da AB liderliğindeki 30 operasyondan dokuzuna katılarak, Fransa, Almanya ve İngiltere'den sonra en çok katılım gösteren ülke olmuştur. Her ne kadar karar alma sürecine yeterince dahil olamasa da Türkiye, Bosna-Hersek'te AB liderliğindeki EUFOR-ALTHEA (EUFOR-BİH) askeri misyonuna ve EUPM polis misyonuna, Kosova'daki EULEX misyonuna, Kuzey Makedonya'daki askeri Concordia ve sivil EUPOL Proxima misyonuna, ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki askeri

EUFOR RD Congo ve sivil EUPOL Kinshasa misyonlarına katılmıştır. Yine Türkiye, AB'nin 2004 yılında Bosna'daki Althea Operasyonu'na en çok katılım gösteren ikinci ülke olmuştur (Müftüler-Baç, 2017). Bağcı ve Gaudino da (2020), Türk birliklerinin konuşlandırılması yerel halk tarafından olumlu değerlendirilebileceğinden, Bosna ve Kosova gibi Müslüman nüfuslu bölgelerde yürütülen görevlerde Türk rolünün vurgulanması gerektiğini iddia etmektedir.

Fakat Türkiye'nin AB liderliğindeki askeri operasyonlara katılım oranı 2011 yılından sonra düşmeye başlamıştır. Bunun sebebi, Türkiye ve AB arasındaki fikir ayrılıklarının özellikle de Suriye krizinin etkisinin Türkiye sınırlarında hissedilmesinden sonra gözle görülür bir şekilde artmış olmasıdır. 2011'den beri devam eden Suriye krizinde AB ve Türkiye arasında farklılaşan tercihler, 2014'te Rusya'nın Ukrayna topraklarındaki Kırım'ı ilhakı ve 2010'da başlayan Arap Baharı sonrası başta Mısır'daki iktidar değişimi olmak üzere Orta Doğu'daki gelişmeler, Türkiye'nin AB'nin bu gelişmelere karşı olan duruşuna intibakta düşüş yaşadığını göstermektedir. Bu düşüş, aynı zamanda Türkiye'nin AB'yle bütünleşmesinde uyum sağlaması gereken üç sütundan ikincisiyle bütünleşmesinde de sorunlar olduğunun göstergesidir² (Bağcı ve Gaudino, 2020). 2003-2014 yılları arasında, Komisyon'un periyodik raporlarının da dikkat çektiği gibi, Türkiye'nin OGSP pozisyonlarına uyumu çarpıcı biçimde azalmıştır. 2011 yılı ise ilişkilerin Türkiye'nin AB'nin İran, Suriye ve Libya'ya yönelik kısıtlayıcı tedbirlerine uymayı reddetmesi sebebiyle daha da kötüleştiği yıl olmuştur (Jorgensen, 2016). Halbuki, AB'ye katılım müzakereleri yürüten bir ülke olarak Türkiye'nin, dış ve güvenlik politikasının AB ile uyum içerisinde olması beklenmektedir. Fakat, son yıllarda bu uyumun azalmaya devam ettiği ve AB ile Türkiye arasında Suriye ve Rusya'nın yanı sıra Doğu Akdeniz konusunda da gerginlikler yaşandığı görülmektedir (Aydın-Düzgüt, Bond ve Scazzieri, 2021).

AB liderliğindeki askeri operasyonlara katılım oranı 2011 yılından sonra düşüş eğilimi gösterse de Türkiye, AB ile NATO arasında Berlin Artı Antlaşması düzenlemeleri çerçevesinde yürütülen OGSP kapsamındaki EUFOR ALTHEA Operasyonu'na aktif olarak katılmaya devam etmiştir. Böylece Türkiye, bu askeri kriz yönetimi operasyonuna AB dışından en fazla katkıda bulunan ülke ve OGSP'na en fazla katkıda bulunan üçüncü ülke olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin AB misyonları olan EUAM Ukrayna'ya ve EULEX Kosova'ya katılımı ise 2016 darbe girişiminin ardından Türk personelinin geri çekilmesiyle askıya alınmıştır. Fakat, Türkiye daha sonra bu misyonlara katkıda bulunmaya devam etme konusundaki isteğini dile getirmiş ve EULEX'e başvurmuştur (Avrupa Komisyonu, 2020).

Son olarak, 2016 yılında Varşova'da kabul edilen ve Türkiye'nin veto hakkını kullanmadığı AB-NATO ortak bildirgesi, Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla iki tarafta da artan güvenlik endişeleri sebebiyle stratejik ortaklığı yoğunlaşacağına dair umutları artırmıştır. Yine de Kıbrıs sorunu AB ve NATO

² 1992 Maastricht Antlaşması üç sütun tarafından desteklenmektedir. Bunlardan ikinci sütun, Avrupa Devletlerinin dış ve güvenlik politikalarını, AB'nin uluslar üstü kurumlarına daha az yer bırakma ve böylece egemen devletlerin ayrıcalıklarını hükümetler arası yöntemlerle koordine etme ihtiyacıyla ilgilidir (Bağcı ve Gaudino, 2020).

arasındaki iş birliğine engel olmaya devam etmekte, Doğu Akdeniz'deki doğal gaz arama faaliyetlerindeki anlaşmazlıklar Türkiye ile Kıbrıs arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirmekte ve hatta Doğu Akdeniz'deki istikrarsızlığa sebep olmaktadır. Türkiye'nin aynı zamanda PESCO üyesi olan Yunanistan ile ikili ilişkileri de kötüleşmeye devam etmektedir. Kıbrıs sorununun donmuş doğası da bu iş birliğinin nasıl ilerleyeceğini hala belirsiz kılmaktadır (Aydın-Düzgüt ve Marrone, 2018).

4.2. PESCO'ya katılım ve Türkiye'nin Üçüncü Ülke olarak Konumu

PESCO, askeri kabiliyeti ve isteği olan AB üye devletleri arasında savunma iş birliğini derinleştirmeye yönelik antlaşmaya dayalı bir çerçeve ve süreçtir (PESCO, 2021). PESCO, bağlayıcı taahhütlere sahip olsa da katılımcıların proje seçimi, karar verme süreci ve ilgili ülkelerin güvenlik ve savunma politikasının özel karakterinin tanınması açısından esnekler. Almanya'nın AB dönem başkanı olduğu 2020'nin ikinci yarısında, AB üyesi olmayan ülkelerin PESCO projelerinde yer alabilmesini sağlayan düzenleme kabul edilmiştir. Fakat Türkiye gibi AB üyesi olmayan ülkelerin PESCO projelerinde yer alabilmesi için bu ülkelerin belli kriterleri yerine getirmesi gerektiği karara bağlanmıştır. Bu kriterlerden en önde gelenleri ise söz konusu ülkenin AB'nin değerlerini paylaşması, AB ülkeleri ile iyi komşuluk ilişkileri ilkelerine riayet etmesi ve ortak güvenlik ve savunma çıkarlarıyla çalışmaya hazır şekilde hareket etmesidir. 2021'de Türkiye'nin PESCO bünyesindeki bir projede yer almak için ilk defa başvuruda bulunduğunu, askeri personelin ve askeri teçhizatın Avrupa içinde ve dışında hızlı bir şekilde taşınmasını öngören projenin koordinatörü Hollanda Savunma Bakanlığı teyit etmiştir (DW, 2021).

Müftüler-Baç (2017), Türkiye'nin PESCO'ya katılımının AB'nin bugün Türkiye ve Brexit sonrası İngiltere gibi ülkeler için kullandığı farklılaştırılmış bütünleşme modeline dış ve güvenlik politika alanının da dahil edilmesine bir örnek olduğunu iddia etmektedir. Fakat, Aydın-Düzgüt ve Marrone'a (2018) göre, PESCO'ya üçüncü tarafların katılımı konusundaki tartışmalarda Türkiye'den çok bahsedilmemesinin yanı sıra PESCO, AB-Türkiye ilişkisinin geleceği konusunda da yer almamaktadır. Aslında, Türkiye gibi NATO üyesi olan üçüncü tarafların PESCO'ya katkı sağlamasına olanak verilmesi AB- NATO ilişkilerine katkıda bulunabilir. Örnek vermek gerekirse, NATO üyesi üçüncü ülkelere, PESCO'nun politika yönüne karar vermede danışma hakkı veya PESCO'nun savunma ile ilgili projelerinde uygulanacak modüllere tam katılım hakkı verilebilir. Bu tür bir katılım hakkı finansal ya da niteliksel katılımın katkısına bağlı olarak değişecek şekilde performansa dayalı olabilir. PESCO'ya katılımın da bazı politik gereklilikleri olduğu ve katılımın üyelerin oybirliğiyle yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda Türk savunma şirketlerinin ASF projelerinde daha çok şansının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Halihazırda Türk savunma firmalarının Komisyon liderliğindeki HYPERION ve TALOS gibi savunma projelerine katılmış olması ve ASF projelerine katılımında teknik yeterliliklere bakılıyor olması da bu çıkarımı güçlendirmektedir. AB güvenlik mimarisinin güçlenmesi için kurulan PESCO ve ASF'nin başarısı üçüncü ülke katılımının sağlanmasına bağlıdır. Burada AB'nin

dikkat ettiği nokta ise üçüncü ülke katılımının yapacağı katma değerini yanı sıra yeni bağımlılıklar yaratma tehlikesinin olmasıdır (Kaya, 2019).

Yine de Türkiye gibi AB üyesi olmayan ama NATO üyesi olan üçüncü tarafları PESCO gibi farklılaştırılmış entegrasyona tabi bir oluşuma dahil etmenin çok kolay olmayacağı ortadadır. Özellikle Kıbrıs ve Yunanistan ile yaşadığı gerginliklerden ötürü Türkiye'nin katılımını bu iki ülkenin veto edeceği düşünüldüğünde Türkiye'yi Avrupa güvenlik kompleksine dahil etmenin alternatif yolları bulunabilir (Aydın-Düzgit ve Marrone, 2018).

5. Sonuç

Avrupa güvenliği NATO için önemli bir faaliyet alanıdır ve NATO, AB'nin ortak güvenlik ve savunma politikası konusunda yaşadığı dönüşüme olumlu baktığını belirtmiştir. Fakat AB üyesi olmayan ama NATO üyesi olan Türkiye'nin durumu NATO-AB ilişkilerinde iş birliğinin yanı sıra çatışmanın da başlaması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Sonuç olarak, Avrupa güvenlik mimarisinin geleceği Türkiye'yle yakından ilişkilidir. Fakat, Türkiye, Soğuk Savaş döneminde değerli bir ortak olmasına, NATO'da kilit bir rol oynamasına ve Soğuk Savaş sonrası dönemde bir dizi güvenlik operasyonuna, barışı koruma misyonlarına ve korsanlık ve terörle mücadele çabalarına katkıda bulunmasına rağmen, AB ile arasında güvensizlik ortamı yaratan Kıbrıs Rum Yönetimi ve AB üyeliğinin olmaması nedeniyle ayrımcı AB politikalarına maruz kalmaktadır. Özetle, NATO'ya sıkı sıkıya bağlı bir Türkiye'ye duyulan ihtiyaç, her ikisinin de güvenliği için bir gerekliliktir. NATO içerisinde AB üyesi olan ülkelerin tavrı ve AB'nin Türkiye'nin NATO içerisindeki konumunu göz ardı etmesi Türkiye'nin varlığının NATO-AB iş birliğine olumsuz etki etmesine sebep olmaktadır. Aslında, NATO ve AB'nin güvenlik alanında iş birliği konusundaki başarısı aynı zamanda NATO içerisinde AB üyesi olan ülkelerle AB üyesi olmayan ülkeler arasındaki iş birliği başarısına da bağlıdır. Türkiye bu anlamda önemli bir örnektir. Çünkü, AB-NATO ilişkileri, Güney Kıbrıs'ın 2004'teki AB üyeliğinden sonra AB-NATO iş birliğinde ciddi sorunlara sebep olmuştur. Bütün bunlara Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekçi görülmediği gerçeği eklendiğinde bütün bunların hem PESCO gibi OGSP kapsamındaki güvenlik girişimlerinin hem de Avrupa güvenliğinin geleceği için endişe sebebi olduğu söylenebilir. Teoride Türkiye'nin PESCO, ASF ve ASA projelerine dahil olarak OGSP'de daha yakın bir AB-Türkiye ilişkisi mümkün olsa da pratikte bunun gerçekleşmesi için AB- Türkiye ilişkilerinin iyileşmesinin gerektiği sonucu çıkarılabilir.

Özetle, AB, Türkiye'yle OGSP'nda daha fazla siyasi diyalog içerisinde bulunursa ve Türkiye'yi bu şekilde farklılaşmış bütünleşme modeline ekleyebilirse sorunların çözümüne katkıda bulunabilir. Bu çalışma, NATO üyesi olan Türkiye'nin AB'nin OGSP ile ortak bir çalışma zemin bulma olasılığının olup olmadığını irdelemeye çalışmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin NATO ve AB kapsamında yürütülen barışı koruma askeri ve sivil misyonlarına nasıl başarılı bir şekilde katkıda bulunduğunu ve 2011'den sonra düşüş göstermiş olsa da OGSP ile yıllardır nasıl uyum içinde olduğunu ele alınmıştır. Çalışma,

Türkiye'nin AB üyesi olmayan NATO üyelerine yapılan ayrımcılığa maruz kalmasına, AB tarafından ASF ve PESCO gibi Lizbon Antlaşmasının getirdiği yeni güvenlik girişimlerine dahil edilmeme politikasına, Kıbrıs sorununun donmuş doğasına ve PESCO üyesi olan Yunanistan ile ikili ilişkilerinin kötüleşmeye devam etmesine rağmen OGSP'ye katılımının faydalarının halen zararlarından fazla olduğunu savunmaktadır. Özellikle Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla iki tarafta da artan güvenlik endişeleri sebebiyle stratejik ortaklığı yoğunlaşacağına dair umutları artırmıştır. Her ne kadar son yıllarda Doğu Akdeniz'deki doğal gaz arama faaliyetlerindeki anlaşmazlıklar Türkiye ile AB arasındaki ilişkilere zarar vermiş olsa da AB üye devletlerinin her zaman daha güçlü bir Türkiye katılımını savunması ve iş birliğinin her iki ortak için nasıl stratejik olduğunu tarafların kabul etmesi faydalarına olacaktır. Bu iş birliği ise, güvenlik operasyonlarında ve savunma iş birliğinde AB üyesi olmayan NATO üçüncü ülkeleriyle daha yakın bağların yolunu açan PESCO'nun esnek kurumsal çerçevesinde gerçekleştirilebilir.

Son olarak, 24 Şubat 2022 tarihinde, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, Ukrayna'ya başlattığı ve Ukrayna'yı askerden arındırmayı amaçladığını iddia eden askerî operasyon bir diğer deyişle Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, NATO, AB ve AB üyesi olmayan bir NATO üyesi olarak Türkiye üçgenine yeni bir dinamizm getirme potansiyeline sahiptir. Türkiye, Rusya ile iyi ilişkileri olmasına ve Rusya ile Ukrayna arasında denge politikası yürütmesine rağmen hem bir NATO üyesi hem de AB'ye aday bir ülke olarak Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne sahip çıkacağını ve Ukrayna'ya insansız hava aracı satmaya devam edeceğini açıkça belirtmiştir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali Türkiye'yi bir NATO üyesi olarak jeo-stratejik bakımdan daha önemli hale getirmenin yanı sıra AB'yi de savunma sanayi konusunda Türkiye ile iş birliğini artırma noktasına getirme potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin Güney Kıbrıs ve Yunanistan sebebiyle dahil olamadığı savunma sistemine girmek için Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrasında bir açık kapı bulma olasılığı artmış olabilir. Diğer bir gelişmede İngiltere'nin Brexit ile AB'den çıkışına Ukrayna'nın işgali eklenince AB'nin farklılaşmış bütünleşme ya da kıtasal ortaklık gibi girişimleri Türkiye'yi dahil ederek gerçekleştirmesi olabilir. Böylece, Türkiye -AB ilişkilerindeki iyileşmeyle teorikte Türkiye'nin PESCO, ASF ve ASA projelerine dahil olarak OGSP'nda daha yakın bir AB-Türkiye ilişkisi pratikte de gerçekleşebilecektir.

Kaynakça

Adda 247. (2021) PESCO: EU approves US participation for the first time. Erişim Tarihi: 22.09.2021, <https://currentaffairs.adda247.com/pesco-eu-approves-us-participation-for-the-first-time/>.

AB Komisyonu. (2020) Türkiye Raporu. Erişim tarihi: 01.01.2017, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/turkey_report_2020.pdf.

Akgül Açıkmeşe, S. ve Triantaphyllou, D. (2012) ‘‘The NATO–EU–Turkey trilogy: the impact of the Cyprus conundrum’’, *Southeast European and Black Sea Studies*, 12(4): 555-573.

Akgül Açıkmeşe, S. ve Dizdaroğlu, C. (2014) ‘‘NATO-AB İlişkilerinde İş birliği ve Çatışma Dinamikleri’’. *Uluslararası İlişkiler*, 10(40): 131-163.

Altın, O. (2018) ‘‘Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Bağlamında Orta Doğu Çıkmazı’’, *Social Sciences Studies Journal*, 23: 4742-4750.

Avrupa Parlamentosu. (2003) Berlin Artı Anlaşması. Erişim Tarihi: 10.09.2021, https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/berlinplus_/berlinplus_en.pdf.

Aydın-Düzgüt, S. ve Tocci, N. (2015) ‘‘Turkey and the European Union’’ London– New York: Palgrave Macmillan.

Aydın-Düzgüt, S. ve Marrone, A. (2018) ‘‘PESCO and Security Cooperation Between the EU and Turkey’’, *Global Turkey in Europe*, Working Paper 19. Retrieved from https://www.iai.it/sites/default/files/gte_wp_19.pdf.

Aydın-Düzgüt, S., Bond, I. ve Scazzieri, L. (2021) ‘‘EU foreign, security and defence policy co-operation with neighbours: Mapping diversity’’, *Center For European Reform*, Retrieved from <https://www.cer.eu/publications/archive/policy-brief/2021/eu-foreign-security-and-defence-policy-co-operation>.

Bağcı, H. ve Gaudino, U. (2020) ‘‘Involving Turkey in EU Common Foreign, Security and Defense Policies’’, *Eurasian Research Journal*, 2(1): 7- 27.

Barigazzi, J. (2018) ‘‘Door opens to keep Britain in EU (security)’’, *Politico*, Retrieved from <https://www.politico.eu/article/europe-defense-pesco-military-extend-cooperation-to-non-eu-countries-say-benelux-countries/>.

Bendiek, A. (2017) ‘‘A Paradigm Shift in the EU’s Common Foreign and Security Policy: From Transformation to Resilience’’, *SWP Research Paper*, 11. Retrieved from https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2017RP11_bdk.pdf.

Blockmans, S. (2010) ‘‘Participation of Turkey in the EU’s Common Security and Defence Policy: Kingmaker or Trojan Horse?’’, *Leuven Centre for Global Governance Studies*, 41, Retrieved from

<https://limo.libis.be/primo->

[explore/fulldisplay?docid=LIRIAS1854159&context=L&vid=Lirias&search_scope=Lirias&tab=default_tab&lang=en_US&fromSitemap=1](https://limo.libis.be/primo-explore/fulldisplay?docid=LIRIAS1854159&context=L&vid=Lirias&search_scope=Lirias&tab=default_tab&lang=en_US&fromSitemap=1).

Blockmans, S. ve Crosson, D. M. (2021) ‘‘PESCO: A Force for Positive Integration in EU Defence’’, *European Foreign Affairs Review* 26: 87–110.

Cebeci, M. (1999) ‘‘A Delicate Process of Participation: The Question of Participation of WEU Associate Members in Decision-Making for EU-led Petersberg Operations, with Special Reference to Turkey’’, Institute for Security Studies-Western European Union, Occasional Papers.

Cebeci, M. (2012) ‘‘NATO, AB ve Türkiye: OGSP Açmazı’’, *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20(2): 95- 120.

Cebeci, M. (2018) ‘‘AB’nin Güvenlik ve Savunma Politikalarında Güncel Tartışmalar’’, *ATAUM 30. Yıl Armağanı*. Retrieved from <http://ataum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/209/2018/12/Cebeci-30.-Yil-Armagani.pdf>.

DW. (2021) Hollanda: Türkiye PESCO için başvurdu. Erişim Tarihi: 20.09.2021, <https://www.dw.com/tr/hollanda-t%C3%BCrkiye-pesco-i%C3%A7in-ba%C5%9Fvurdu/a-57562638>.

Euronews. (2019) Almanya ile Fransa arasında imzalanan aachen dostluk antlaşması neyi hedefliyor?. Erişim Tarihi: 23.10.2021. <https://tr.euronews.com/2019/01/22/almanya-ile-fransa-arasinda-imzalanan-aachen-dostluk-antlasmasi-neyi-hedefliyor>.

France24. (2021) The EU cannot defend Europe: Nato Chief. Erişim Tarihi: 24.09.2021. <https://www.france24.com/en/live-news/20210304-the-eu-cannot-defend-europe-nato-chief>.

Hoffmann, S. ve Reynolds, C. (2007) ‘‘EU-NATO Relations: Time to Thaw the Frozen Conflict’’, *SWP Comments*, 12. Retrieved from https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2007C12_hof_reyn_ks.pdf.

Jorgensen, K. E. (2016) ‘‘Foreign and security policy. A case of the politics of alignment’’ A. Güney ve A. Tekin içerisinde (Eds.) *The Europeanization of Turkish Public Policies: A scorecard*. London: Routledge.

Kaim, M. (2017) ‘‘Reforming NATO’s Partnerships’’, *SWP Research Paper 1/2017*. Retrieved from https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2017RP01_kim.pdf.

Kalıcı Yapılandırılmış iş birliği (PESCO). (2021). Erişim tarihi: 20.11.2021. <https://pesco.europa.eu/>.

Kaya, E. K. (2019) ‘‘European Defence Ecosystem, Third Countries’ Participation and the Special Case of Turkey’’, *EDAM Centre for Economics and Foreign Policy Studies, Foreign Policy and Security* 2019/9. Retrieved from https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2019/07/EMRE_EDAM_European-Defence-Ecosystem-Third-Countries-Participation-and-the-Special-Case-of-Turkey.pdf.

- Lindstrom, G. ve Tardy, T. (2019) “The EU and NATO: The essential partners”. EU Institute for Security Studies, Retrieved from https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/EUISS_EU_and_NATO_0.pdf.
- Müftüler-Baç, M. (2000) “Turkey’s Role in the EU’s Foreign and Security Policies”, Security Dialogue, 31: 489-502.
- Müftüler-Baç, M. (2017) “Turkey’s future with the European Union: an alternative model of differentiated integration”, Turkish Studies, 18(3): 416-438.
- Öymen, O. (2002) “The Future of European Security and NATO”, Insight Turkey, 4(3): 21–25.
- Özen, Ç. (2002) “ESDP–NATO relations: Considerations on the future of European security architecture”, Turkish Yearbook of International Relations, 33: 231–55.
- Park, B. (2007) “The EU and Turkey: Bridge or Barrier?” Brown, D. ve Shepherd, A. İçerisinde (eds.) The Security Dimensions of EU Enlargement: Wider Europe, Weaker Europe? ss. 157-173. Manchester: Manchester University Press.
- Quaisser, W. ve Wood, S. (2004) “EU member Turkey? Preconditions, consequences and integration alternatives”, Forost Arbeitspapier, 25: 53- 55 Retrieved from: http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2008/806/pdf/forost_Arbeitspapier_
- Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği. (2019). Performans Raporu. Erişim Tarihi: 20.11.2021. <https://www.sasad.org.tr/uploaded/Sasad-Performans-Raporu-2019.pdf>
- SIPRI. (2018) Trends in International Arms Transfers. Erişim Tarihi: 20.11.2021. https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-03/fssipri_at2017_0.pdf.
- Wessel, R. (2001) “The EU as a Black Widow: Devouring the WEU to Give Birth to a European Security and Defence Policy” Kronenberger, V. içerisinde (ed.) The European Union and the International Legal Order: Discord or Harmony? (ss. 405-434). The Hague: T.M.C. Asser Press.

MISIR'DA İSLÂMÎ HAREKETLER: İHVÂN-I MÜSLİMÎN VE SELEFÎ GRUPLAR

Hazen GÜMÜŞKAYA*

ÖZET

Bu çalışmada esas olarak Mısır'da İslâmî bir anlayış temelinde inşa edilen halk hareketlerinin ve bu halk hareketlerinin tarihsel süreç içerisinde gösterdiği gelişim ve faaliyetlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda önce "Siyasal İslâm" kavramı açıklanmış, daha sonra İhvân-ı Müslimîn hareketinin oluşum, gelişim ve yerleşim aşamaları, Mısır siyasi tarihindeki kırılma noktaları referans alınarak takip edilmiştir. Son olarak Mısır'daki Selefî hareketler ele alınmış, bu hareketlerin 2011 devriminde oynadığı rollere dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İhvân-ı Müslimîn, Selefîlik, Mısır, Siyasal İslâm*

ISLAMIC MOVEMENTS IN EGYPT: MUSLIM BROTHERHOOD AND SALAFI GROUPS

ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the popular movements built on the basis of an Islamic understanding in Egypt and the development and activities of these popular movements in the historical process. Accordingly, first the concept of "Political Islam" was explained, then the formation, development and settlement stages of the Muslim Brotherhood movement were followed with reference to the breaking points in Egyptian political history. Finally, Salafist movements in Egypt were discussed and their roles in the 2011 revolution were pointed out.

* Bilim Uzmanı, Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, hazengumuskaya@bandirma.edu.tr, 000-0001-8048-0785

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 22 Şubat 2022

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 25 Mart 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 30 Mart 2022

Araştırma Makalesi/Research Article

Keywords: *Muslim Brotherhood, Salafism, Egypt, Political Islam*

1. GİRİŞ

Binlerce yıllık kadim bir tarihe sahip olan Mısır'ın, coğrafi açıdan ticaretin en önemli merkezlerinden biri sayılan Akdeniz havzasında yer almasının yanı sıra Kuzey Afrika, Arap Yarımadası ve Asya Kıtası'ndaki diğer Müslüman devletler arasında bir köprü görevi görmesi, onu Arap-İslâm dünyasının jeostratejik anlamda en önemli devletlerinden biri konumuna getirmektedir. Tarih boyunca İslâm medeniyeti geliştikçe Müslüman dünyanın ağırlık merkezleri de sürekli değişmiş; Mısır da İslâm tarihinin önemli merkezlerinden biri olarak ön plana çıkmıştır (Gencer, 2008: 81). 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında sömürgeciliğin gelişmesiyle birlikte gündeme gelen ve ardından halifelik makamının kaldırılmasıyla yeni bir anlam kazanan “Siyasal İslâm” veya “İslâmcılık” kavramlarının Mısır'daki tezahürlerinin incelenmesi, Mısır siyasetinin İslâm tandanslı hareketlerin etkisiyle nasıl ve ne ölçüde değiştiğinin analiz edilebilmesi açısından önem arz etmektedir.

Siyasal İslâm olgusunun, Batı'nın ve Batı modernitesinin sömürgeci olarak Müslüman dünyaya girmesiyle birlikte, Müslümanların “Hristiyan bir hükümetin yönetimi altında Müslüman olarak yaşayabilir miyiz?” şeklinde bir sorgulama yoluna gitmesiyle ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Dönmez, 2004: 92). Bu çerçevede yerel halkın belirli standartlara uygun olarak sömürgeci/işgalci devlet tarafından “modernleştirilmeye” çalışılması, zaman içerisinde tepkisel sonuçlar doğurmuştur. Ekonomik ve siyasi alandaki Batı etkisi; dini, kültürel, ahlâkî ve geleneksel anlamda da tesirini göstermeye başladığında, farklı kültür kodlarına ve dine sahip yerel halkın bir kısmı Batı'ya ayak uydurmanın yollarını ararken, diğer kısmı ise İslâm'ı ve ulusal kimliği, üzerlerindeki bu baskıya karşı bir direnç unsuru olarak kullanmıştır. Çift taraflı olarak ele alındığında sömürgeci gücün, toplumu modernleştirme çabasını çoğunlukla İslâmî değerler üzerinden inşa etmesinin yanlış olduğunu belirtmek kadar, toplumdaki Batı karşıtı yönelimin de mutlak suretle “İslâm'ın tahrif edildiği” düşüncesiyle özdeşleştirilmesinin de son derece yanlış olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Batı'nın, Orta Doğu/İslâm dünyasını ötekileştirme üzerinden kendi varlığını yücelterek kendisini “erişilmesi gereken” seviyede görme temelli oryantalist yaklaşımına karşı, Orta Doğulular tarafından; Batı'ya ait her şeyi ve Doğulu'lar için çizdiği imajı reddetme davranışıyla özdeşleştirilen ve Batı'yı ötekileştiren bir anlayışla İslâmî anlamda öze dönüşü merkeze alan bir tutum geliştirilmiştir. Dolayısıyla siyasal İslâmcılık ve ona bağlı oluşan İslâmî hareketler, böyle bir ortamda ortaya çıkmaya ve yayılmaya başlamıştır.

Bunların yanı sıra Orta Doğu'da İsrail'in kuruluşu ve Batı'nın bu sürece destek vermesiyle çıkan savaşlarda Arap sosyalizmi ve milliyetçiliğiyle yönetilen iktidarların yaşadıkları yenilgiler, siyasal İslâm'a yönelimi ve Batı karşıtlığını hayli güçlendirmiştir (Dönmez, 2004: 96). Buna bağlı olarak Mısır'da

milliyetçilik motivasyonu ile ortaya çıkan isyanlar veya halk hareketine dönüşemeyen reformist İslâmî hareketlerin ardından, toplumun aradığı damarı bulan ve Mısır'ın sonraki seksen yılına toplumsal ve siyasal bir hareket olarak damgasını vuracak olan Müslüman Kardeşler Cemiyeti (Cem'iyetu'l-İhvâni'l Müslimîn ya da İhvân-ı Müslimîn Hareketi)¹ ortaya çıkmıştır (Çakmaktaş, 2016: 24).

2. İHVÂN-I MÜSLİMÎN'İN KURULUŞU

İslâm coğrafyasının en etkili siyasal İslâmcı örgütlerinden biri olarak; 1928'de İngiliz etkisi altındaki Mısır'ın İsmailiye kentinde öğretmenlik yapan Hasan el-Benna'nın altı Mısırlı işçiyi² yanına alarak kurduğu İhvân-ı Müslimîn (Müslüman Kardeşler), 1928-1931 yılları arasında cemaat olarak kalmış, 1931-1936 yılları arasında dinî bir harekete evrilmiş, 1936-1942 yılları arasında ise siyasi anlamda etkisi olan bir aktör hâline gelmiştir (Kılavuz, Mercan ve Güder, 2014: 30). Müslüman Kardeşler'in, İslâmî ustüllere geri dönülmesi ve bozulmuş düzenin bu çerçevede yeniden inşa edilmesine yönelik sergilediği duruşun yanı sıra Mısır'ın sosyo-ekonomik kriz döneminde ihtiyaç duyduğu hizmetleri sağlama konusunda da ciddi adımlar atması, hareketin zaman içerisinde geniş kitlelere ulaşmasının önünü açmıştır. Muhammed Zahid'e göre (2010: 72), İhvân'ın toplumda bir güç olarak büyümesinde ve gelişmesinde Hasan el-Benna'nın ilham verici konuşmaları, duygusal retorisi ve karizmatik liderlik vasfına sahip olması da etkili olmuştur. El-Benna tarafından kiraathanelerde anlatılarak verilmeye başlanan mücadele, önce camilerde “İslâm'a çağrı” içerikli vaazlarda kendisini göstermiş daha sonra sokak mitinglerine taşınmıştır. Ele alınan konuların kapsamı ve kullanılan propaganda araçları genişletildikçe, çok sayıda takipçi toplanmış; hareket doğal bir yayılım süreci göstermiş ve bu sayede teşkilatlanma başlamıştır.

El-Benna'nın popülaritesinin yükselmesi, onun Mısır monarşisine ve hükümetine dini danışman olarak hizmet etmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda ulusal öneme sahip konularda Kral'a mektuplar yazan el-Benna, Mısır başbakanlarına ve kabine üyelerine tavsiyelerde bulunmak için düzinelerce muhtıra göndermiştir (Zahid, 2010: 73). Notlarında, İslam hukukunu uygulama, genel olarak İslam dünyası ve özel olarak Arap ülkeleriyle bağları geliştirme ve Filistin davasını destekleme ihtiyacını vurgularken aynı zamanda kamuya açık mektuplarında, tefeciliğin, alkolün yasaklanması, hastane ve kliniklerin geliştirilmesi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve asgari ücret gibi konularda önemli aksiyonlar alınması çağrısında bulunmuştur (Zahid, 2010: 73). Belirli bir süre sonra İhvân'ın kendi şirketlerini, okullarını ve hastanelerini kurarak bazı sendikalar ve silahlı güçlerin içine sızması gerekçesiyle “devlet içinde bir devlet”i temsil eder hâle geldiği ifade edilmeye başlanmıştır (Çakmaktaş, 2016: 28). Dolayısıyla İhvân'ın geniş kitleleri temsilen bir siyasi parti olarak siyasette aktif bir rol oynama çabası, yönetimi rahatlatmaya

¹ Makalenin ileriki bölümlerinde “İhvân” ve “Müslüman Kardeşler” kavramları birbiri yerine ikame edilebilir olarak kullanılacaktır.
² Hafız Abdulhamid (marangoz), Ahmed el-Hasri (berber), Fuad İbrahim (ütücü), Abdurrahim Hasbullah (şoför), İsmail Azze (bahçıvan) ve Zeki el-Mağribi (tekerlekçi) (Kayalı, 2016: 60).

başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak 1940 yılında hükümet, el-Benna'nın lideri olduğu Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın feshine ve genel merkezi hariç bütün şubelerinin kapatılmasına karar vermiştir (Kayalı, 2016: 76). Buna rağmen iktidar ile İhvân arasındaki söz konusu gerilim, el-Benna'nın teşkilat ile birlikte devlete karşı silahlı eylemde bulunmasına veya şiddete başvurmasına neden olmamıştır. Bu anlamda Benna'nın siyasi çizgisi ile ileriki yıllarda hareket içinde oluşacak fraksiyonların sahip olacağı politik çizgi mukayese edildiğinde, el-Benna'nın devlete karşı sert olsa bile silahlı eylemin devlet yerine Batı'ya karşı yapılması gerektiğini düşünmesi sebebiyle diğerlerine göre daha ılımlı olduğunu kabul etmek mümkündür.

Mevcut durumda parlamento seçimlerine katılmayı hedefleyen el-Benna, kısa süreliğine tutuklanmış ve hükümet tarafından örgütün seçimlere yalnızca bağımsız adaylar göstererek katılmasına izin verilmiştir. Hükümet müdahalesiyle, İhvân'ın İsmailiye'de Hasan el-Benna ve Benha şubesinde Muhammed Nasir olmak üzere iki aday gösterebilmesi karşısında, Heyet Partisi hükümetinin Başbakanı Mustafa en-Nahas, özellikle İsmailiye'de İhvân'ın ezici bir zafer kazanacağı öngörüsüyle el-Benna'nın adaylıktan çekilmesi konusunda ısrar etmiş; en-Nahas, İngiliz yetkililerin el-Benna'yı yeniden gözaltına almak ve örgütün pasifize edilmesi yönündeki isteklerine karşı koymak karşılığında, İhvân'ın faaliyetlerinin yalnızca dini alanlarla sınırlandırması ve siyaseti Heyet Partisi'ne bırakması konusunda el-Benna'yı ikna etmiştir (Somuncuoğlu, 2019: 57). Bu anlaşma sonucunda el-Benna'nın seçimlerden çekilmesiyle birlikte İhvân içerisinde kırılmalar yaşanmıştır. El-Benna'nın adaylık meselesinde hükümet karşısında geri adım atmasına rağmen Mısır siyasetine eleştirilerde bulunmaya devam etmesi, örgüt içinde muhalefetin artmasını ve bu muhaliflerin ileriki safhada radikalleşme eğilimleri göstermesini engelleyememiştir.³

Müslüman Kardeşler her ne kadar siyasetteki ılımlı yaklaşımını koruyup seçimlerden çekilmiş olsa bile hükümet için bir tehdit oluşturmaya devam etmiştir. Bu bağlamda var olduğu günden beri geçen sürede örgütün ilk kırılma noktası 1948 tarihinde gerçekleşmiştir. O dönem Başbakan olan Fehmi el-Nukraşî, 8 Aralık 1948'de Müslüman Kardeşler'in tamamen feshedildiğini duyurarak örgüt üyelerinin tek tek tutuklanması için emir vermiştir (Özdemir, 2013: 13). Ancak bu yaptırımlar kargaşayı yatıştırılamamış ve Müslüman Kardeşler'in dağıtılmasının ilanından üç hafta sonra İhvân içerisindeki gizli bir birimin, 28 Aralık 1948'de Başbakan el-Nukraşî'yi öldürdüğü iddia edilmiştir. Bu suikastın ardından Hasan el-Benna, suikastçıların "ne İhvân ne de Müslüman" olduğunu öne sürmüştür. Ancak Mısır Hükümeti için yeterince ikna edici olmayan bu açıklamalara karşı 12 Şubat 1949'da Kahire'de Hasan el-Benna da suikaste kurban gitmiştir (Özdemir, 2013: 13). Hem el-Nukraşî'nin hem de Hasan el-Benna'nın öldürülmesi, Müslüman Kardeşler'in kamuoyundaki imajını da büyük ölçüde zedelemiştir. Müslüman Kardeşler'in bir sonraki lideri olarak, eski bir yargıç ve Mısır seçkinlerinin saygın bir üyesi olan Hasan Hudeybî seçilmiştir. O, "hikmet

³ Hasan el-Benna'nın siyasi çizgisinden hoşnut olmayan ve örgüt içinde radikalleşme eğilimi gösteren gençlerin bir kısmı, Muhammed Gençliği Örgütü (Cemiyet'ül Eş-Şabab El-Muhammediyya)'nü kurmuştur. Bu düşünce akımı on yıl kadar sonra Seyyid Kutub ile zirve noktasına ulaşacaktır (Somuncuoğlu, 2019: 61).

ve güzel öğüt" içeren davaya (İslam'a çağrı) dayalı bir politika ve eskisine göre daha az çatışmacı bir tarz benimsemiş; hareketin daha ılımlı ve profesyonel bir bakış açısına sahip olmasını istemiştir. Bu politika nihayetinde Mısır yönetimi ile siyasi mücadele çağrısında bulunan Müslüman Kardeşler'in radikal kanadıyla çatışmıştır; Hudeybî, Kral Faruk ile barış anlaşmaları yapmak ve Müslüman Kardeşler'in İngilizlerle savaşmasını engellemekle suçlanmıştır (Zahid, 2010: 77).

3. 1952 MISIR DEVRİMİ, CEMAL ABDUL NÂSIR VE MÜSLÜMAN KARDEŞLER

1950'lere yaklaşırken Mısır'da İngiltere'ye karşı yapılan protestolar artmış, bu istikrarsızlık içerisinde sık sık hükümet değişmiş, göstericiler İngilizlerin Mısır'daki varlığının tamamen son bulmasını talep etmiştir. 1950'de Vefd Partisi'nin hükümeti kurmasının akabinde İngilizlerle yapılan anlaşmayı feshetmesi halk tarafından sevinçle karşılanırsa da kısa bir süre sonra karışıklıklar yeniden başlamıştır. Hem İngiliz baskısının hem de halk baskısının arasında kalan Vefd Partisi hükümeti, Kral Faruk tarafından görevden alınarak Ali Mahir başbakanlığa getirilmiştir (Arı, 2014: 182). Bu olaylar sürerken diğer taraftan 1948 Savaşı'nın kaybedilmesinden Kral'ı ve rejimi sorumlu tutan ordu içerisindeki bir grup subay, Kral Faruk'a karşı yapılacak darbenin planını oluşturmaya başlamıştır. 26 Temmuz 1952'de Hür Subaylar adı verilen bu grup, Ras el-Tin Sarayı'nın etrafını kuşatarak Kral Faruk ve oğlu Ahmet Fuat'ı tahttan vazgeçirmişlerdir. Hür Subaylar lider olarak General Necip'i göreve getirirler de asıl yetki ihtilal konseyinde olmuştur (Behçet, 2019: 305).⁴

Hür Subaylar hareketini darbe yapmak için Arap milliyetçiliği duygusu bir araya getirmiş, milliyetçilik dışında kalan siyasi tutumlar bir kenara bırakılmıştır. Subaylar arasında Cemal Abdul Nâsır ve Enver Sedat dışındakilerden Halid Muhammed Marksist olmasıyla, Abdül Rauf da İhvân ile olan yakınlığı ile bilinmektedir (Arı, 2014: 182). İhvân hareketinin lideri Hudeybî, ortak düşman olan yönetime karşı Hür Subaylar'ın devrimini örgüt içinde "mübarek eylem" olarak ifade etmiş ve darbeyi desteklediğini açıkça dile getirmiştir (Mitchell, 1993: 105). İhvân'ın Hür Subaylar'a sağladığı bu destek karşılıksız kalmamış, devrim sonrasında Nâsır, ulaşmayı planladığı hedefler karşısında muhalif seslerin hepsinin engellenmesi amacıyla ülkedeki tüm siyasi yapılanmaları yasaklarken; çok iyi bir şekilde örgütlenmiş yegâne bir güç olan İhvân'ın çalışmalarına, onların popülerliğinden ve desteğinden yararlanmayı hedefleyerek izin vermiş, daha önce tutuklanan üyeleri serbest bırakmış ve İhvân ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır (Çakmaktaş, 2016: 30). Ancak bu uyum dönemi uzun sürmemiştir. İhvân, yönetime İslâm'a dayalı bir hükümet kurmanın gerekliliği konusunda hem açık hem de özel olarak yinelenen açıklamalarda bulunmuştur. Fakat kısa bir süre içerisinde Nâsır ve Hudeybî'nin siyasi talepler konusunda anlaşmaya varamamaları sonucunda aralarında güvensizlik oluşmuştur. Nâsır'ın sosyalist imajı ile İhvân'ın İslâmcı

⁴ 1954 Nisan'ında Cemal Abdul Nâsır, General Necip'i görevden alıp cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur.

kimliği çatışmış, Nâsır'ın, İhvân'ı güçlü bir muhalefet olarak görmeye başlamasıyla aralarındaki olumlu hava tamamen son bulmuştur.

1954'te Abdul Nâsır'a yapılan başarısız bir suikast girişimi, İhvân'ın tarihinde başka bir kritik noktayı oluşturmaktadır. Her ne kadar bir tertip olduğu alenen bilinse de bu başarısız suikast sonucunda, İhvân illegal bir örgüt olarak ilan edilmiştir (Kılavuz, Mercan ve Güder, 2014: 32). Bu bağlamda feshedilen ve tüm mallarına el konulan teşkilatın birçok üyesi de tutuklanmıştır. Bu tarihten itibaren örgüt, yer altına inerek gizli muhalefetini sürdürmeye devam etmiş ve bu durum, Müslüman Kardeşler'in uzun bir süre illegal olarak varlığını sürdürmesinin başlangıcını oluşturmuştur. Bu uzun dönem İhvân mensupları tarafından "büyük sınav" (El- Mihnet'ül- Kübrâ) olarak adlandırılmıştır. İhvân'ın bu büyük sınavı atlatıp siyasal sisteme yeniden katılması ancak 2000'li yıllardan sonra başlayan süreçle mümkün olmuştur (Kılavuz vd., 2014: 33).

Mısır'da bu dönemden itibaren yaşanan İslâmî hareket içindeki bölünmelere değinilmeden önce, 1953'te İhvân'a katılan ancak on bir yılını hapisanede geçiren, hapiste yazdığı eserlerle Mısır'daki İslâmî hareketlerin gerçek anlamda ideoloğu hâline gelen ve özellikle 1965 sonrasında ortaya çıkan İslâmî hareketlere "sert" görüşleriyle tesir eden Seyyit Kutub üzerinde durulması elzemdir (Çakmaktaş, 2016: 33). Uzlaşmacı ıslahatçı olarak başlayan İhvân hareketi, Kutub ile birlikte düşünsel anlamda gözle görülür bir biçimde zenginleşmiştir. Ne var ki sonraki dönemde İhvân'a mensup olan kişilerin cezaevlerinde baskı görmeleri, onları Kutub'un fikirlerini daha radikal bir biçimde yorumlamaya sevk etmiş; neticede bu görüşe sahip olanlar şiddet yanlısı, dışlamacı bir tutumu benimseyerek cahiliye saydıkları toplumla ideolojik ve fiili çatışmaya girişmeye başlamıştır (Büyükkara, 2016: 167). Kutub'un Kur'an merkezli kurmak istediği ideal İslâm toplumunda Kur'an mesajını yaymak ve Allah'ın hakimiyetini yeryüzünde tesis etmek için temelde iki tür cihat metodu bulunmaktadır: Peygamber'e inanan Müslümanlara, sulh yapan gayrimüslimlere ve zımmîlere karşı sözlü tebliğ yapılmalı; kendileriyle barış yapılmamış ve cizye vermeyen gayrimüslimlere karşı ise fiili savaş ile cihat yöntemine başvurulmalıdır (Baycar ve Acar, 2019: 485). İhvân'ı İslâm nizamından kaymış, siyasallaşmış bir hareket olarak tanımlayan Seyyit Kutub'un bu görüşleri ile oluşan anlayışa göre, Nâsır yönetiminin ortaya koyduğu "Çağdaş Mısır Devleti"ne karşı meydan okumak, İslâmî hareketler için bir vazife hâline gelmiştir. 1966'da Seyyit Kutub'un idam edilmesi onu bir efsane hâline getirmiş, Kutub'un etkisinin İslâmî hareket içinde daha da artmasına ve örgüt içerisinde şiddeti ön plana çıkararak ve yeni yöntemler benimseyen grupların oluşmasına sebebiyet vermiştir (Çakmaktaş, 2016: 36).

4. ENVER SEDAT DÖNEMİ

Nâsır'ın 28 Eylül 1970'de aniden ölmesi üzerine, yerine Hür Subaylar hareketi kökenli olan ve daha önce Nâsır'ın devlet başkanı yardımcılığı görevinde bulunan Enver Sedat cumhurbaşkanı seçilmiştir. Çoğu kişinin Nâsır'dan sonra Sedat döneminin bir geçiş aşaması olacağını düşünmesine karşın Sedat, farklı bir lider olacağını ilk işaretini iktidara gelişinden hemen sonra kendisine yönelik bir darbe girişimini bahane ederek oldukça kapsamlı bir şekilde parti ve devlet içindeki rakiplerini temizleme ve tasfiye etme hareketi ile göstermiştir (Arı, 2014: 193). Nâsır'dan sonra Sedat, özellikle 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın yenilgisi ile çökmüş bir Arap Birliği ve Arapçılık kimliği politikası ile karşı karşıya kalmıştır. Sedat, Arap milliyetçiliği veya Mısır milliyetçiliği şeklindeki iki seçenek içinde, toplumsal hafıza açısından Arap olmanın ve Arap aleminin bayraktarlığını yaparak bölgede inisiyatif almanın Mısır'a ciddi bir yük getirdiğini ve bunun 1967 yenilgisine sebep olduğunu göz önünde bulundurmuş; Arap milliyetçiliğinden ziyade Mısırlılık bilinci üzerinden ilerleyerek, izlediği siyaseti daha meşru bir zeminde yürütme imkânına sahip olmuştur (Bozbaş, 2016: 111). Nâsır'ın SSCB ile yakınlaşmasının aksine ABD ile ilişkileri yeniden inşa etmeye çalışan Sedat⁵, liberal ekonomi politikaları izlemiştir ancak yine de Doğu Bloku ile ilişkilerini bozmamıştır. Bu siyaset kapsamında Sedat, Müslüman Kardeşler'i, ülke içindeki sol gruplara karşı bir denge unsuru olarak kullanmak amacıyla onlara da bir hareket alanı tanımış ve bu bağlamda Müslüman Kardeşler'in bazı liderlerini 1974'de serbest bırakmıştır.⁶ Bu yeni dönemde İhvân, ıslahatçı bir tutum içerisine girmiş, yeniden yayınlanmaya başlayan dergilerde rejim karşıtı yazılar yerine daha önce ele alınmayan Komünizm, Siyonizm, Hristiyanlık ve Laiklik gibi unsurlar dikkat çekmeye başlamıştır. Buradaki ana amaç, istek, ihtiyaç ve şikayetlerin düzenli bir şekilde dile getirilmesi yoluyla rejimi düzeltmeye ve onu yavaş yavaş İslâmîleştirmeye çalışmak olmuştur (Çakmaktaş, 2016: 39). Bu tutum, daha önce olduğu gibi bazı radikal kesimler tarafından pasif olmakla eleştirilmiştir. Bu doğrultuda Mısır'da yeni İslâmî hareketlerin doğmasının nedenlerinden birinin de ana akım İslâmî hareket olan İhvân'ın ılımlı tavrı olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan ülke içindeki siyasi konjonktürün elverişliliği, Enver Sedat'ın muhafazakâr kanada serbestlik sağlaması ve 1979'da imzalanan Camp David Antlaşması ile İsrail'in resmen tanınması sonucunda duyulan öfke, yeni cemiyetlerin kurulmasına uygun zemin hazırlayan sebepler olarak sayılabilmektedir. Yeni oluşan İslâmî hareketlerden bazıları aşağıdaki gibidir (Çakmaktaş, 2014a):

- İslâmî Uyanış (es-Sahvetü'l-İslâmiyye)
- İslâmî Kurtuluş Örgütü (et-Tahrîru'l-İslâmî) / Askeri Akademi Grubu (Tanzîmu'l-Fenniyyeti'l-Askeriyye)
- Cemaatü'l-Müslimîn (et-Tekfir ve'l-Hicre)

⁵ 1967'de yapılan Altı Gün Savaşı'nın kaybedilmesi sonucunda Mısır'ın kaybettiği toprakların geri alınabilmesi için ABD ile ilişkilerin düzelmesi gerektiği görüşü ön plana çıkmıştır.

⁶ Sedat, kendisinin gençlik yıllarında Müslüman Kardeşler üyesi olduğunu söylemekten çekinmemiş ve namazları halkla birlikte kılarak dindar bir Cumhurbaşkanı imajı çizmeye özen göstermiştir (Kılavuz vd., 2014: 34).

- Cemaat-i İslâmî (el-Cemaatü'l İslâmiyye)
- Cihad Grubu (Munazzamatu'l-Cihâdi'l-İslâmî)

Özellikle Camp David Antlaşması, İslâmcılar tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Rejim ise bu eleştiriler ve ayrılıkçı hareketlerin artması karşısında, benimsediği İslamizasyon politikalarını terk etmeye başlamış ve daha önceki örneklerde olduğu gibi İhvân dahil tüm İslâmcı oluşumları yasaklamış, üyelerini tutuklamış ve aralarından bazılarını idam ettirmiştir (Çakmaktaş, 2016: 43). Yukarıdaki örgütler arasında Cihad Grubu, en katı tutumu segileyen örgüt olmuştur. Nitekim Mısır ordusunda yüzbaşı olarak görev yapan ancak Cihad Grubu'nun bir üyesi olan Halid İslambûlî, 1981'de askeri geçit töreninde Enver Sedat'ı öldürmüştür. Eylemi gerçekleştirdikten sonra İslambûlî'nin şu haykırışı, grup üyelerinin duygu dünyasını özetler niteliktedir: “Ben Halid İslambûlî. Firavunu ben öldürdüm ve ölümden de korkmuyorum.” (Çakmaktaş, 2016: 53)

5. HÜSNÜ MÜBAREK DÖNEMİ

Başkan Yardımcısı Hüsnü Mübarek, Enver Sedat'ın öldürülmesine tanık olduktan sonra, radikal İslâm'ın gücüne dair canlı ve kişisel bir anlayışla başkanlığı devralmıştır. Hem yeni Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek'in hem de İslâmî dirilişin tarzları 1980'lerde Sedat'ın ölümünden sonra değişmiştir. 1970'lerde Mısır'da İslâmî ayaklanma veya köktendincilik bir çatışma ve şiddet hareketi gibi görünse de 1980'lerde İslâmcıların neredeyse tamamen ana akıma girdiğini ve İslâmî aktivizmin kurumsallaşmaya başladığını söylemek mümkündür.

Mübarek, siyasi liberalleşme ve hoşgörü yolunu takip ederken aynı zamanda dini ve siyasi muhalefet ile devlete yönelik doğrudan tehditler arasında daha dikkatli bir ayırım yapmıştır. Muhafızların parlamento seçimlerinde rekabet edebilmelerine, gazete yayınlamalarına ve medyada itirazlarını dile getirebilmelerine fırsat sağlayan Mübarek hükümeti, dini kurumu temsil etmek için İslâmcı militanlar ve El Ezher Üniversitesi'nden din alimleri arasında televizyon tartışmalarının yapılmasına da izin vermiştir (Esposito ve Voll, 1996: 176). Hükümet tarafından işletilen televizyon ve gazeteler düzenli olarak, eleştirilerinde genellikle bağımsız olan dini programlar yayınlamaya başlamışlardır. Aynı zamanda siyasi mahkûmların da birçoğunu serbest bırakan hükümet, 1980'lerin sonuna kadar bu ılımlı politikayı sürdürmüştür.

90'lı yıllara girerken radikal gruplar çok daha küçük çaplı olarak yer altına inmiştir. Mübarek döneminde, herhangi bir eyleme ciddi anlamda karışmayıp ilim ve irşad faaliyetlerini önceleyen apolitik selefi gruplar yükselişe geçmiştir. Kuruluşundan bu yana şiddete cevaz vermeyen İhvân hareketi ise bu dönemde küresel siyasal sisteme daha çok entegre olarak demokratikleşme ve İslâmîleşme taleplerini senkronize etmeye başlamıştır (Çakmaktaş, 2016: 56). Mübarek rejimi altında İhvân, Mısır'daki diğer siyasi güçlerle karşılaştırıldığında alışılmadık derecede bir birlik ve direnç sergilemiştir. Örgütün, özellikle yaşlı

ve genç nesiller arasında bir takım kavgalar ve bazen bölünmeler yaşadığı doğru olsa da, bu anlaşmazlıklar hiçbir zaman örgütün birliğini tehdit edecek noktaya ulaşmamıştır. Esasında İhvân, üyelerinin rejim baskılarının üstesinden gelmelerine yardımcı olan bir sıkıntı ve ıstırap hikayesi geliştirmek için, içinde bulunduğu koşullardan yararlanmış. Liderler, üyelerin bağlılığını sağlamak için bu anlatıyı kullanmış; üyeler rejim baskısını sıkıntı olarak algılamakta, liderler bunu dayanışmayı sürdürmek için bir araç olarak görmüşlerdir (el-Anani, 2016: 137). Mübarek, muhalefetle meşruiyet arayışı içinde bir dizi sınırlı reform başlattığı kısa bir balayı döneminden sonra muhalefete karşı yeniden sert bir tutum içerisine girmiştir. 1990'ların ortalarında Mübarek ve İhvân arasındaki ilişki çıkmaza girmiştir. El-Anani'nin aktardığına göre (2016: 138) on yıldan fazla bir hoşgörü döneminin ardından hükümet, İhvân'a karşı büyük bir saldırı başlatmış, en dinamik ve popüler liderlerinden birçoğunu tutuklamış ve onu 'aşırı gruplarla bağları olan yasadışı bir örgüt' olarak kınayarak itibarını zedelemiştir.

Bunun yanı sıra hükümet, dini referansla parti kurulamayacağına dair bir yasa çıkararak İhvân'ın siyasi parti kurmasını engellemeye çalışmıştır.⁷ Buna rağmen İhvân, 1984 seçimlerinde Vefd Partisi ile iş birliğine gitmiş ve meclise altı milletvekilini göndermiş; 1987 seçimlerinde de Amel ve Ahrar partileriyle iş birliği yaparak 30 milletvekilini meclise göndermeyi başarmıştır (Çakmaktaş, 2016: 58). Böylece muhalefette güçlenen İhvân, hükümete resmî kanallardan da baskı yapmaya başlamıştır.

Bu dönemde ıslah hareketi çerçevesinde örgüt içerisinde belirli değişiklikler olmuştur. Demokrasi, sekülerizm, özgürlük, adalet, insan hakları ve kadın hakları gibi meselelerde önemli tartışmalar dönmüş; özellikle demokrasi konusunda İhvân, iktidarı elde etmenin demokratik yollarla olacağına inanmış ve 1991 yılında ülkenin diğer dokuz muhalif partisiyle birlikte on konuda konsensüs sağlayarak demokratik ilkeleri yerine getireceklerine dair taahhütte bulunmuştur (Çakmaktaş, 2016: 59).⁸ Bu bağlamda Cemaat-i İslâmî ve Cihad Grubu gibi örgütlerle ilişkilerini neredeyse tamamen kesen İhvân hareketi, 2000'li yıllara yeni bir vizyon ile girmiştir.

11 Eylül 2001 olayları sonucunda Orta Doğu'da değişen dengelere karşı kayıtsız kalmayarak anti-Amerikan bir tutum içerisine giren İhvân'ın en önemli iki lideri olan el-Hudeybî ve Mustafa Meşhur, iki yıl içinde arka arkaya hayatlarını kaybetmişlerdir. Ardından gelen yeni lider, İhvân'ın gizli yapısının eski bir üyesi olan ve 20 yıldan fazla hapis yatan Muhammed Mehdî Âkif olmuştur (Kayalı, 2016: 139). 2000'deki seçimlerde 17 milletvekili çıkaran İhvân, 2005 yılındaki seçimlerde 454 kişilik parlamentoda 88 sandalye kazanarak siyasi alanda ciddi bir çoğunluğa kavuşmuştur (Mellor, 2018: 179).

⁷ Mübarek, partisi Ulusal Demokrat Parti'yi (NDP) güçlendirerek iktidardaki hakimiyetini sağlamlaştırmış ve 1980'lerden 2011'e kadar iktidarını güvence altına almıştır.

⁸ Söz konusu ilkeler, İhvân'ın özüne ve geleneğine aykırı bir madde içermemektedir.

2004 yılında, o dönemde İhvân'ın sözcüsü olan Abdulmunim Ebu'l-Futûh, hareket olarak çoğunluğun kararlarına saygı duyacaklarını ve demokrasinin İslâm ile birlikte var olabileceğini ifade etmiş, hareketin, Mısır'daki tüm vatandaşların eşit hakka sahip olduğu anlayışını benimsediğini ve Kıptilerin iktidarın izni olmaksızın yeni kiliseler inşa etme hakkı olduğunu vurgulamıştır (Çakmaktaş, 2016: 60).⁹

6. ARAP BAHARI DÖNEMİNDE MÜSLÜMAN KARDEŞLER

Hüsni Mübarek döneminde Mısır hükümeti, Mübarek'in hiçbir muhalefet adayı olmadan oyların yüzde 94'ünü kazandığı cumhurbaşkanlığı seçimleriyle bir "başkanlık devleti" olmaya devam etmiştir. Halk Meclisi ve bürokrasi, hükümetin ve Ulusal Demokrat Parti'nin egemenliğinde kalmaya devam etmiş ve hükümet, siyasi partilerin oluşturulması ve devam ettirilmesi üzerinde mutlak bir kontrole sahip olmuştur. Böylece Müslüman Kardeşler'in siyasi bir parti şeklinde yasal olarak tanınması mümkün olamamıştır.

2005 seçimlerinden sonra Mübarek iktidarı altıncı dönemine girmiştir. Ancak bu dönemde ülke içinde kontrol edilemez şekilde artan işsizlik, ekonomik sıkıntılar, hükümetin yolsuzlukları, yıllardır süren olağanüstü hâl kanunları ve rejimin özgürlük karşıtı baskıcı politikalarının etkisiyle artan huzursuzluk, kendisini muhalif halk ayaklanmalarıyla göstermeye başlamıştır. Rejim ile halk arasındaki bağ git gide zayıflamış, otuzuncu yılına yaklaşan Mübarek hükümeti, halktan uzaklaşmıştır. Böyle bir ortamda cemaatler, sendikalar ve Müslüman Kardeşler gibi gruplar halk içerisinde çeşitli organizasyonlar ile bir araya gelebilmiş ve sosyal medyanın aktif olarak kullanılmaya başlanmasıyla da kitlelere erişim kolaylaşmıştır. Tüm bunların yanında yaşanan sorunlara karşı halkın tepkisini zirveye taşıyan olay ise, 2008 sonu ve 2009 başlarında İsrail'in Gazze saldırılarına hükümet tarafından destek verildiğinin düşünülmesi olmuştur (Terzi, 2014: 104). Ayrıca Mübarek, iktidarda kaldığı süre boyunca ordu içinde kapsamlı tasfiyelere girişmemiş, savunma bakanları ve genelkurmay başkanları ile kurduğu ilişkiler ve subaylara verilen maddi imtiyazlar üzerinden ordudan kendisine bir tehdit gelmemesini sağlamaya çalışmıştır (Bekaroğlu ve Kurt, 2015: 16).

2008 ve 2010 yılları arasında Mübarek rejimi kontrolünü sıkılaştırmış ve Müslüman Kardeşler'in sosyal ve ekonomik faaliyetlerini hedef almıştır. Güvenlik güçleri ülke genelinde birçok üyeyi tutuklamış, İhvân'ın ofislerini kapatmış, eşyalarına el koymuş ve ülkeden çıkışlarını yasaklamıştır. İhvân, 2010 parlamento seçimlerinde sandalye kazanamamış ve önceki yirmi yılda elde ettiği siyasi kazanımları tamamen kaybetmiştir (el-Anani, 2016: 140). İhvân'ın hileli olduğu gerekçesiyle boykot ettiği seçim, rejimle arasındaki ilişkiyi iyice çıkmaza sürüklemiştir. Halk nazarında da meşruiyeti sarsılan rejim, Tunus'ta

⁹ İhvân'ın yeni demokratik düzen çağrılarını 2010 yılına kadar farklı kanallardan devam etmiştir.

başlayan halk ayaklanmalarının diğer coğrafyalara ve kısa süre içerisinde Mısır'a sıçraması ile birlikte sona doğru yaklaşmıştır.

25 Ocak 2011'de Tahrir Meydanı'na akın etmeye başlayan ve büyük çoğunluğu gençlerden oluşan halk, Mübarek iktidarına son verilmesi için ayaklanmıştır. Mısır tarihinde ilk kez bu denli büyük çapta bir ayaklanma yaşanmış, ideolojik olarak birbirinden çok farklı gruplar bile bir araya gelerek farklı şehirlerde meydanlara akın etmiştir. Kahire ve diğer şehirlerdeki gösteriler, ekonomik krizlere ve adaletsizliklere, olağanüstü hâl uygulamalarına, keyfi tutuklamalara, rüşvet ve yolsuzluklara, işkenceye, seçimlerdeki baskı ve hilelere, ABD ve İsrail'e yakın dış politikaya ve bunlar gibi daha birçok meseleye dönük birikmiş rahatsızlıkların aynı anda ortaya çıkmış bir kompozisyonu gibi görülmüş; gösterilerde ana slogan haline gelen "Ekmek, Özgürlük, Adalet" ifadesi bu kompozisyonun veciz bir ifadesi hâline gelmiştir (Bekaroğlu ve Kurt, 2015:22). Nihayetinde ayaklanmalar sonuç vermiş ve 11 Şubat 2011'de Hüsnü Mübarek istifa etmiştir.

Bu süreçte İhvân'dan çok sayıda kişi ayrılmıştır. Bunlar arasında özellikle selefi gruplar dikkat çekmektedir. Selefi gruplar, el-Nur (Işık), el-Asala (Sahihlik) ve el-Fadila (Erdem) gibi kendi partilerini kurmuş; bu partiler arasındaki farklılıklar "ideolojik tutumlardaki farklılıkların yanı sıra yeni bir İslâmcı siyaset yelpazesindeki varyasyonları" yansıtmıştır (Mellor, 2018: 194). Mısır halkı Mübarek'in cumhurbaşkanlığı vekaletini General Hüseyin Tantavi'ye vererek Kahire'den ayrılmasından memnun olsa da anayasa değişikliği, seçim yasaının yenilenmesi, acilen serbest ve adil seçimlerin yapılması için hazırlıkların yapılması, yeni bir cumhurbaşkanlığı seçimine gidilmesi ve eski düzen temsilcilerinin yargılanması taleplerini dile getirmeye devam etmiştir. Kurulan ara rejimin seçim yasaı ile ilgili değişiklikler yapmak ve Tantavi'nin cumhurbaşkanlığı vekaletini 2013'e kadar uzatmak istemesi Mübarek rejiminin sona ermediği, eski rejimin başka bir görünüm altında devam ettiği şeklinde görülmüş ve muhalifler Kasım ayında yeniden Tahrir Meydanı'nda toplanmaya başlamıştır (Boztemur, 2011: 56).

2012 Mayıs ve Haziran ayında iki turlu cumhurbaşkanlığı seçimleri için Müslüman Kardeşlerin adayı Muhammed Mursi, Selefilere adayı Abdul Munim Ebu Futuh ve diğer adaylar olan Ahmet Şefik, Amr Musa'nın yanı sıra Nâsırcı Parti'nin adayı Hamdin Sabbahi isimleri öne çıkmıştır (Arı, 2014: 206). İlk turu Muhammed Mursi ve Ahmet Şefik geçmiş; ikinci tur sonunda %51.7 oy oranı ile İhvân'ın adayı Mursi cumhurbaşkanı olmuştur (Arı, 2014: 207).

İhvân'ın Hasan el-Benna ile başlayan siyasi hayatı, Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle zirvesini yaşamıştır. İhvân için öneminin yanı sıra Mısır'ın siyasi tarihinde de resmi olarak halk tarafından seçilmiş ilk cumhurbaşkanı olması nedeniyle Mursi, önemli bir figür olarak kabul edilmiştir. Ancak İhvân'ın bu başarısı kısa sürmüştür. Mursi'nin yasama yetkilerini üzerine alması ve halkın ihtiyaçlarına cevap verememiş olması ve yeni anayasayı referanduma sunması sonucunda halkın bunu kabul etmemesi, ülkede

bir yıl içerisinde yeniden bir kriz ortamı yaşanmasına neden olmuştur. M. Tahir Kılavuz, M. Hüseyin Mercan ve Süleyman Güder tarafından hazırlanan, İlke Derneği tarafından yayınlanan araştırma raporunda (Kılavuz vd., 2014: 40) bu durum farklı bir bakış açısıyla ele alınmış ve şu şekilde açıklanmıştır: “ Mısırlı Akademisyen Dr. Kemal Habib, Kardeşler’in bugüne kadar muhalif bir hareket olarak iktidara ve yönetime karşı direnişin ve muhalefetin kaidelerini başarılı bir şekilde oluşturduğunu fakat yönetim ve iktidarın kaidelerini ise henüz oluşturmadığını belirtmektedir (K. Habib, mülakat, 21 Temmuz 2012). Bu nedenle bugüne kadar toplumsal alanda aktif bir biçimde faaliyet gösteren ve İslâm dünyasının genelinde önemli bir etki alanına sahip olan Kardeşler’in ilk defa geldiği yönetimde ciddi sorunlarla karşılaşması muhtemel bir durumdur.”

Tüm bu gelişmeler sonucunda, Mursi’nin cumhurbaşkanı seçilmesinin birinci yılında; 3 Temmuz 2013’te ordu müdahalesiyle General Abdelfettah el-Sisi, Mursi’nin görevden alındığını ve yerine geçici olarak Anayasa Mahkemesi Başkanı Adli Mansur’un atandığını ve referanduma sunulmuş olan anayasanın askıya alındığını duyurmuştur (Arı, 2014: 208). Ordu’nun yeniden yönetim başına geçmesi, Mısır’daki devrim hareketinin tamamlandığı anlamına gelmiştir. Ayrıca ABD, İsrail, Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez Emirlikleri, Mısır darbesine siyasi destek sağlamakla kalmamış, mali yardım da yapmışlardır; Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri, darbenin ardından yaptıkları açıklamalarıyla Mısır’a 8 milyar dolar mali yardım taahhüdünde bulunmuşlardır (Ülger, 2016: 139).

Mayıs 2014 seçimlerini %97’lik bir oranla el-Sisi kazanmıştır. Hemen ardından Müslüman Kardeşler yasaklanmış, teşkilatın siyasi kanadı olan Hürriyet ve Adalet Partisi kapatılmış, Mursi dâhil olmak üzere yüzlerce kişi hakkında idam kararı çıkmıştır. Mursi’nin idam kararı, avukatlar tarafından temyize götürülmüş, dava beş yıl boyunca sürmüştür. Bu süreci tutuklu olarak hücreden geçiren Mursi, 17 Haziran 2019’da duruşma sırasında geçirdiği bir kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir.

7. SELEFİLİK VE MISIR’DA SELEFİ HAREKETLER

Selefiye; ilk Müslüman büyükleri tarafından takip edilen; mensuplarına Ehl-i eser¹⁰, Ashab-ı hadis¹¹, Sıfatiye¹² ve İsbatiye¹³ gibi isimlendirmeler kullanılan bir mezheptir. Başlangıçtan günümüze kadar birçok evreden geçen Selefiye, Kur’an ve hadisle birlikte, Peygamberden sonraki ilk üç nesli teşkil eden Müslümanların söz ve davranışlarını kudsiyet mertebesine yükseltmiştir (Uludağ, 2021: 32-34). Selefiyenin iki önemli özelliği vardır. Bunlardan birincisi, te’vili (yorumu) kabul etmemesidir. Yorumu bir nevi dini

¹⁰ Diğer adıyla “İzceler”, İslâmiyeti anlama konusunda sahabe, tabiün ve tebe-i tabiin’in izinden gidenler, onların inanç ve düşüncelerini tıpatıp benimseyerek hiçbir konuda onları aşmayanlar.

¹¹ Hadislerde anlatılan Müslümanlık anlayışını fazlasız ve eksiksiz kabul eden, kendinin veya başkasının kanaatine dayanarak İslâma hiçbir şey eklemeyenler.

¹² Maturidî ve Eş’ârîler gibi Allah’ın sıfatını sayılara indirgemeyip çok sayıda ilahî sıfatı kabul edenler.

¹³ Allah ile ilgili konuşurken “yoktur” yerine “vardır” sözünü kullananlar.

değiştirme ve saptırma sayarak Kur'an'da mahiyeti bilinmeyen ayetlerin yorumunu yalnızca Allah'ın bildiğini; Kur'an için yalnızca çok dar anlamda tefsirin yapılabileceğini (lafzî ve zahîr olarak) kabul etmektedir. Selefiye'nin ikinci önemli özelliği ise her şey en doğru ve en güzel şekilde söylendiğine ve icra edildiğine göre, ortaya atılacak her fikir ve hareketi bid'at (sonradan çıkarılan dini temeli olmayan icat) kabul etmesidir. Bu bağlamda âyet ve hadislerin manaları, sahabenin anladığı kadardır ve İslâm özü itibarıyla budur; bunun dışında kalan rey, kıyas, ilham gibi unsurlar İslâm geleneğine uygun değildir (Uludağ, 2021: 43).

Modern dönemde Selefilik, *katı muhafazakâr* selefliğin yanında *mutedil ıslahçı* selefilik, *davetçi* selefliğin yanında *cihadi* selefilik ve *apolitik* seleflerin yanında *siyasi* selefilik gibi geniş bir yelpazeden müteşekkildir (Çakmaktaş, 2016: 101). Muhafazakâr Selefilik olarak Suudi Selefiye (Vehhabilik), 13. yy'dan sonra sönük kalan selefliğin 18. yy'da Muhammed b. Abdulvahhab tarafından Suudlar ile iş birliği yapılarak Suudi Arabistan'da yeniden diriltilmesiyle ortaya çıkmıştır. Süleyman Uludağ'a göre (2021: 70) Vehhabilik, çöl şartlarına göre, bedevî bir cemiyet içinde Selefilik iddiasıyla ortaya çıkan, bilgisiz, kültürsüz, tarihsiz ve mutaassıp kişiler tarafından temsil edilen, İslâm aleminin muhtelif yerlerinde tesirini hissettirmiş bir harekettir. Bugünkü Vehhabilik, layık olduğu seviyeye çıkamamış bir Selefiliktir. Batı düşüncesinin ürettiği her şey temelde Suudi Selefilik tarafından reddedilmiş, demokrasi ve Batı'nın liberal düşünce sistemine şiddetle karşı çıkmıştır (Çakmaktaş, 2016: 106).¹⁴

Radikal Selefilik olarak Cihâdi Selefiye, Arap yarımadasında selefi geleneğe dayanmayan diğer ülkelerdeki muhalif radikal seleflerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Taliban yönetimindeki Afganistan, Cihâdi selefliğin merkezi olmuştur (Çakmaktaş, 2016: 111).

Mısır'daki İslâmî hareketin Suud tarzı Selefilikten etkilendiği kadar, Nâsır döneminde Suudi Arabistan'a göç etmek zorunda kalan İslâmî hareket mensuplarının da oradaki selefi düşünceyi etkilemiş olması mümkündür. Dolayısıyla Mısır'da özellikle 70'li yıllardan sonra yükselişe geçen Suudi tarzı Vehhabi-Selefi düşüncenin ve hareketlerin toplumsal tabanda karşılık bulmasında ve içselleştirilmesinde, her ne kadar bugünkü anlamıyla görünür olan selefilikten farklı olsa da ihya eksenli oluşan modern İslâm düşüncesinin ve İhvân gibi diğer İslâmî hareketlerin arka planına sağladığı katkı yadsınmamalıdır (Çakmaktaş, 2016: 122).

7.1. 1970 Öncesinde Mısır'daki Selefi Hareketler

Mısır'ın ilk selefi hareketleri arasında sayılacak olan aşağıdaki hareketler, 70'li yıllar öncesinde selefilik vurgusunun yoğun olduğu dönemin hareketleridir.

¹⁴ Ancak ilginç bir şekilde Körfez Savaşı'nda ABD'yi desteklemesinden itibaren Suudlar, Selefilik esaslarına aykırı olarak Batı yanlısı politikalara ılımlı bakmıştır.

7.1.1. El-Cem'iyetü'ş-Şer'iyye

Ezher ulemasından Şeyh Mahmud Hattab es-Subkî tarafından 1913 yılında kurulan, bidatler ile mücadele ve sünnetin ihyasına davet eden, Mısır'ın ilk örgütlü teşkilatıdır. Selefî karakterdeki hareket, “siyasetle ilgilenmek ancak siyaset yapmamak” ilkesi ile hareket etmiştir. Tam anlamıyla radikal değildir, Mısır'ın yerli selefliliği olarak nitelendirilebilmektedir (Çakmaktaş, 2016: 123).

7.1.2. Cemâ'atu Ensâri's-Sünneti'l-Muhammediyye

Başta Cem'iyetü'ş-Şer'iyye içinde faaliyet gösteren, daha sonra Allah'ın sıfatları hakkında cemiyet içinde ihtilafa düşerek cemiyetten ayrılan ve camileri, kahvehaneleri gezerek insanları sünneti müdafaaya davet etmek suretiyle Ensâri's-Sünne'nin temellerini atan Muhammed Hâmid el-Fakî tarafından 1926'da Kahire'de kurulmuştur (Çakmaktaş, 2016: 127). Yönetimden şeriatın getirilmesini isteyen cemaat, Mısır'da Vehhabî-Selefî ekole yakın bir yer tutmuştur.

7.2. 1970 Sonrasında Mısır'daki Selefî Hareketler

1970 Sonrasındaki selefî hareketler, Orta Doğu'daki İslâmî uyanışın gerçekleştiği dönemi yansıtmaktadır. Suudi Arabistan'ın zenginleşmesi ile birlikte selefî düşünceyi ihraç etmesi, Suudların dışında seleflilik düşüncesinin yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. (Çakmaktaş, 2016: 135). Ed-Da'vetü's-Selefiyye Hareketi, bu dönemde ana akım selefî hareket olarak kabul edilmektedir. 1970 sonrası diğer selefî hareketler daha pasif bir yol izlemişlerdir.

7.2.1. Ed-Da'vetü's-Selefiyye

Enver Sedat döneminde, İhvân'ın Cemaati İslâmî'ye hâkim olmaya başlaması, cemaat içinden selefî eğilimli gençlerin İhvân'ın benimsediği yöntemden şikâyet ederek zamanla Cemaati İslâmî'den ayrılmalarını beraberinde getirmiştir (Çakmaktaş, 2014b: 6). Öyle ki bu yeni selefî oluşum, ne İhvân gibi siyasete tam anlamıyla angaje olmayı kabul etmiş, ne cihadi gruplar gibi şiddeti bir yöntem olarak benimsemiş ne de Ensâru's-Sünne gibi siyasi ve ictimâî meseleleri tam anlamıyla ihmal etmeyi doğru bulmuştur (Çakmaktaş, 2014b: 9).

Mısır'da seleflilerin siyasete katılım meselesine keskin ve net karşı çıkışlarının en önemli sebeplerinden biri de Suudi selefî yorumun Mısır selefliliği üzerindeki etkisidir. Suudi Arabistan üzerinde şekillenen yönetici/ulema dayanışması üzerine kurulan Suudi Selefî düşüncesine göre yöneticiye karşı yapılan muhalefet, gösteri ve protestolar, Batı dünyasının Müslümanlar içinde fitne çıkarmak için kurdukları komplolar olarak addedilmiştir (Çakmaktaş, 2016: 147).

7.2.2. Es-Selefiyyetu'l-Harekiyye

Kahire Selefleri olarak da bilinen hareket, Ensâru's-Sünne ve ed-Davetu's-Selefiyye gibi geleneksel ve ilmi selefilikten çok farklı değildir. Ülkesini İslâm şeriatıyla yönetmeyen bir yöneticinin ismi ne olursa olsun kâfir olduğunu ilan ederek diğer Selefi gruplardan ayrılan Selefiyyetü'l-Harekiyye, Fevzî es-Saîd gibi bazı davetçilerin faaliyetleriyle sayısı yirmi bine ulaşan bir taraftar kitlesine sahip olmuştur (Ünlüsoy, 2016: 47). Cihat konusuna vurgu yapan ve Filistin'deki mücahitlerin, para ve şahıs olarak desteklenmesiyle ilgili fetvalar veren bu hareketin önde gelen isimleri, sürekli olarak güvenlik kısıtlamalarıyla karşılaşmış, arka arkaya hapse atılmışlardır (Ünlüsoy, 2016: 48).

7.2.3. *Es-Selefiyyetu'l-Medhaliyye*

Kahire Seleflerinden farklı olarak merkezi Suudi Arabistan'da bulunan hareket, ismini Yemen asıllı Suudlu şeyh Rabî b. Hâdî el-Madhâlî'den almıştır. Bu düşünce, 1. Körfez Savaşı sırasında yabancı güçlerin Suud topraklarını kullanıp kullanamayacağı tartışmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. El-Medhâlî, “yöneticinin verdiği hükme kayıtsız şartsız teslim olmak gerekir” ilkesiyle, yabancı güçlerin ülkeye girmesini haram olarak görüp isyan çıkaranları haricili olmakla suçlamıştır. El-Medhâlî, devlet başkanına itaati, kendisi fâsık bile olsa dini bir vecibe olarak görmüştür (Çakmaktaş, 2016: 151).

7.2.4. *Es-Selefiyyetu'l-Cihâdiyye*

1. Körfez Savaşı, Suudi Selefilik içinde bir kırılmaya neden olmuş ve bu kırılma el-Kaide başta olmak üzere cihâdî selefi yapılanmaları ortaya çıkmıştır. Buna eş zamanlı olarak ise Mısır'da hâlihazırda var olan geleneksel selefilik düşüncesi ile 70 ve 80'li yıllarda oluşan islahatçı İslâmcı düşünce temelinde yeni cihâdî hareketler vücut bulmuştur (Çakmaktaş, 2016: 153). Es-Selefiyyetu'l-Cihâdiyye grubu da bu hareketlerin başında gelmektedir.

7.2.5. *Es-Selefiyyüne'l-Müstakillûn (Bağımsız Selefler)*

Bağımsız selefler ile kastedilen, muhtelif şeyhlerin öncülüğünde şeyhe sempati duyan, örgütsel anlamda bir çaba içerisinde olmayan gruplardır. Suudi Seleflerin sayıca altında kalsalar da çok uzun süredir Mısır'da farklı şeyhlere bağlı olarak yaşamaktadırlar (Çakmaktaş, 2016: 155).

8. 25 OCAK DEVRİMİ VE SELEFİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ

Selefler, 2011 Ocak ayında Mısır'daki devrim sürecinde birbirinden üç farklı tutum sergilemişlerdir. Bunlardan ilki, rejim karşıtı gösterilere katılanlar ve ayaklanmaları destekleyenler; ikincisi geleneksel selefilik “yöneticiye itaat” ilkesine uyarak rejim karşıtı gösterilere katılmayanlar ve bunu desteklemeyenler; son olarak suskun kalmak suretiyle ya da duruma göre pozisyon alarak pragmatik davranarak ikircikli tavır takınanlardır (Çakmaktaş, 2016: 163). Kahire'deki Selefiyyetü'l-Harekiyye'nin önderleri Muhammed Abdü'l-Maksûd, Şeyh Neşet Ahmed, Şeyh Fevzî es-Said gibi isimler, devrimi ilk

günden itibaren destekleyenler arasında sayılmalarının yanı sıra İskenderiyye Seleflerinden Şeyh Muhammed Hasan ise başta kararsız kalmasına rağmen daha sonra meydanlara inerek Hüsnü Mübarek'e açıkça görevini bırakması çağrısında bulunmuş ve Seleflerden devrime destek vermelerini istemiştir (Ünlüsoy, 2016: 59). İskenderiyye Selefleri devrim süresi boyunca elde edilen kazanımlara ve gelişmelere göre bir pozisyon almış, ancak yine de bilfiil kurumsal olarak gösterilere katılmaktan kaçınmışlardır. Diğer taraftan Şeyh Mahmud Mısıri, Şeyh Mustafa el-Adevî, Şeyh Muhammed Hüseyin Yakub gibi meşhur selefi şeyhler ise yaptıkları televizyon konuşmalarıyla, gösterilerin meşru olmadığını ifade etmişler, meydanlara inenlerden fitneden uzak durmalarını ve evlerine geri dönmelerini talep etmişlerdir (Ünlüsoy, 2016: 59). Es-Selefiyyetu'l Medhaliyye şeyhleri de gösterilere en başından beri tam anlamıyla karşı çıkmışlardır (Çakmaktaş, 2016: 164).

25 Ocak 2011 sonrasında Müslüman Kardeşler'in ve Seleflerin hızlı bir şekilde partileşme sürecine girdikleri, seçimlere katıldıkları görülmüştür. Bu noktada daha önce siyasetle uğraşmayı caiz görmeyen seleflerin, bu anlayışın dışında bir tavır sergilemiş olması dikkat çekmiştir. Bu bağlamda partileşme faaliyetlerinin çoğunlukla selefi gençlerin yoğun talebiyle gerçekleştiği öne sürülmüştür.

25 Ocak öncesinde Mısır'da seleflerin faaliyet alanlarında odak noktasını, selefi düşünce merkezli dini eğitim ve öğretim ile davet ve irşad faaliyetleri oluşturmuştur. Siyaset ile meşgul olmayan selefler, ana amaçlarını toplumun "tasfiye"¹⁵ ve "terbiye" metotları ile İslâmîleştirilmesi üzerine inşa etmişlerdir. Devrim sonrasında seleflerin önünde iki seçenek bulunmuştur; ya öteden beri yaptıkları gibi siyaseti kategorik olarak reddedecekler ya da eski ideolojilerinde değişikliğe gideceklerdir (Çakmaktaş, 2016: 167). Selefler çoğunluk olarak ikinci yolu tercih etmişlerdir.

9. SONUÇ

İslâmcılık düşüncesi, Müslümanları 19. yüzyıldan itibaren Batı'nın sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmeleriyle karşı karşıya getirmiştir. 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar İslâm dünyasında siyasi ve dini otoriteyi temsil eden Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması, neredeyse tüm Arap ülkelerinin batılı güçler tarafından hem fiziki hem de fikri anlamda işgal altına girmesine yol açan nedenlerden biri olmuştur. Buna karşılık işgal veya sömürge altındaki ülkelerde batıya karşı bir kurtuluş mücadelesi başlatılmıştır. Bu mücadelede "İslâmcılık" temelli hareketler önemli bir yer tutmuştur. Bu süreçle birlikte ortaya çıkan "Siyasal İslâm" kavramı, toplumun yeniden İslâmî değerlere tutunmasıyla birlikte sömürgeci güçlerin topraklardan uzaklaştırılabileceği fikriyle, yeni halk hareketlerinin oluşmasına kapı aralamıştır. Ancak bu mücadele sürerken söz konusu sömürge altındaki devletlerin çoğunda batılı değerlerin şiar edinildiği modern ulus-devletler kurulmasının önüne geçilememiştir. Bütün bu gelişmeler neticesinde 19. yüzyılın

¹⁵ Söz konusu cümlede "tasfiye" kelimesi, "temizleme" anlamında kullanılmıştır.

ortalarından itibaren doğu toplumlarında ortaya çıkan “geri kalmışlık” hissi, bazı noktalarda Batı’ya karşı bir nefrete dönüşmüştür.

İslâmî bir düzen ve toplum oluşturmak amacıyla geliştirilen “Siyasal İslâm” kavramı çerçevesinde ortaya çıkan hareketler arasında en etkili örgütlerden biri olarak, İslâmcı hareketlerin çatısı olarak kabul edilen, yalnızca Mısır’da değil diğer İslâm ülkelerine de etki eden, bu minvalde oluşan diğer birçok hareket için de örnek teşkil eden Müslüman Kardeşler hareketinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Mısır’da 1952’ye kadar İngiliz sömürgeciliğine ve krallık rejimine karşı mücadele eden Müslüman Kardeşler, bu tarihten sonra modern Mısır içerisinde yaşanan çalkantılı siyasi gündem içerisinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Yaklaşık 100 yıldır hâkim düzene karşı muhalefet yapan Müslüman Kardeşler, 2011’deki ayaklanmalara neredeyse liderlik/öncülük yapmış, Mısır’da devrim sonrası dönemin en önemli aktörlerinden biri hâline gelmiştir.

Diğer taraftan Selefilik, her ne kadar İslâm’ı anlama ve yorumlama biçimi olarak İslâm tarihinin ilk yüzyıllarına kadar uzansa da yakın tarihte Vehhabîlik ile birlikte yeniden gündeme gelmiştir. İslâmcılığın siyasi alanda yeniden yer alması gayesiyle yeni selefî gruplar ortaya çıkmıştır. Geçtiğimiz yüzyılda İslamcı düşüncenin etkisi ile radikalleşen ve şiddeti bir yöntem olarak benimseyen el-Kaide gibi örgütlerin kendilerini “selefî” olarak nitelendirmesiyle birlikte “Cihâdî Selefilik” kavramı, selefiliğin mezhebî yönünün zamanla “şiddet eğilimli bir dini anlayış” olarak siyasileşmesine neden olmuştur. Batı dünyasının da etkisiyle Selefilik, kavramsal olarak şekil değiştirmiş, Mısır merkezli küçük selefî grupların gündeme gelmesiyle birlikte ulusal ve uluslararası siyasette önemli bir yer tutar hâle gelmiştir.

Mısır’da 25 Ocak Halk Devrimi’nde de etkisini gösteren selefî gruplar, devletler için eskiye kıyasla daha ciddi tehditler oluşturmaya başlamışlardır. Ancak diğer taraftan Mısır Devrimi’nden sonra, şiddeti bir değişim yöntemi olarak kabul etmeyen ve daha fazla toplumsal desteğe sahip olduğu anlaşılan apolitik selefî hareketlerin de var olduğu fark edilmiştir. Dolayısıyla selefî hareketleri yalnızca cihâdî yönü ağır basan şiddet eğilimli gruplar olarak ele almak yanlış ve/veya eksik bir değerlendirme olacaktır.

KAYNAKÇA

- Arı, T. (2014) “Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi”, (Cilt 1), Bursa, Dora.
- Baycar, A. ve Acar, M. (2019) “Seyyid Kutub'un Düşünce Sisteminde İdeal Toplum ve Cihad”, İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, 5: 474-487.
- Behçet, M. (2019) “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı'nın İncelenmesi”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21: 303-321.
- Bekaroğlu, E. A. ve Kurt, V. (2015) “Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: "Arap Baharı" ve Sonrası Sürecin Analizi”, Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi, 2: 1-36.

- Bozbaş, G. (2016) “Ortadoğu’da Bölgesel Milliyetçilikler: Mısır Örneği”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18: 108-113.
- Boztemur, R. (2011) “Mısır’da Halk Hareketleri, Müslüman Kardeşler ve Demokrasinin Geleceği” *Adam Akademi*, 2: 55-70.
- Büyükkara, M. A. (2016) “Çağdaş İslâmî Akımlar”, 2. Baskı, İstanbul, Klasik Yayınları.
- Çakmaktaş, N. (2014a) “İslami Hareketlerin Sosyolojisi: Mısır’da Selefî Hareket”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Çakmaktaş, N. (2014b) “Siyaset ve Apolitizm Arasında Mısır’da Selefî Hareket: ed-Da’vetu’s-Selefiyye Örneği”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(2): 1-30.
- Çakmaktaş, N. (2016) “Mısır’da Selefî Hareket”, İstanbul, Açılımkitap.
- Dönmez, R. Ö. (2004) “Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı’ya Karşı Siyasal İslam”, *Uluslararası İlişkiler*, 1(4): 81-114.
- El-Anani, K. (2016) “Inside the Muslim Brotherhood: Religion, Identity and Politics”, Oxford University Press.
- Esposito, J. L. ve Voll, J. (1996) “Islam and Democracy”, New York, Oxford University Press.
- Gencer, B. (2008) “İslam’da Modernleşme 1839-1939”, Ankara, Lotus.
- Kayalı, Ö. (2016) “İhvan-ı Müslimin Hareketi ve Mısır Siyasetine Etkisi (1928-2015)”, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kılavuz, M. T., Mercan, M. ve Güder, S. (2014) “Orta Doğu’da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda Raporu” İstanbul, İlke.
- Mellor, N. (2018) “Voice of the Muslim Brotherhood: Da’wa, Discourse and Political Communication”, New York, Routledge.
- Mitchell, R. (1993) “The Society of the Muslim Brothers” Oxford University Press.
- Özdemir, A. Y. (2013) “From Hasan Al-Banna to Mohammad Morsi; The Political Experience of Muslim Brotherhood in Egypt”, Yüksek Lisans Tezi, Middle East Technical University, Ankara.
- Somuncuoğlu, E. (2019) “Siyasal İslam ve Mısır’da Müslüman Kardeşler’in Dönüşümü”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Terzi, Ö. G. (2014) “Nasır Sonrası Dönemde Müslüman Kardeşler: İş Birliği ve Çatışma Döngüsünde Rejimle İlişkiler”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Uludağ, S. (2021) “İslâm Düşüncesinin Yapısı: Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe”, 14. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Ülger, İ. K. (2016) “Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2): 131-151.
- Ünlüsoy, K. (2016) “Mısır Selefiliği ve İhvan-ı Müslimîn’le İlişkisi”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 1(9): 39-75.
- Zahid, M. (2010) “The Muslim Brotherhood and Egypt's Succession Crisis: The Politics of Liberalisation and Reform in the Middle East”, New York, Tauris Academic Studies.

DENİZ YETKİ ALANLARININ SINIRLANDIRILMASINDA DOĞU AKDENİZ ADALARI*

Ömer Miraç SALI**

ÖZET

Denizlerden faydalanma imkanlarının gelişmesiyle, denizlerin kullanımı hususunda kıyıdaş devletler arasındaki ihtilaflar da artmıştır. İhtilaflar, devletlerin kendi aralarında yaptığı anlaşmalarla çözülmüştür. Devletlerin kendi aralarında geliştirdiği çözümler, zamanla, çok taraflı uluslararası sözleşmeler ve Uluslararası Adalet Divanı'na kaynak olarak kullanılmıştır. Deniz alanlarının sınırlandırılması, sınırlandırılacak alanda adaların varlığı halinde, önem kazanmaktadır. Uluslararası yargı mercileri, deniz alanlarının sınırlandırılmasında, adaların konumu ve yapısını dikkate alarak, adalara tam etki veya sınırlı etki verilmesi ya hiç etki verilmemesi yahut adaların çevrelenmesi durumlarını değerlendirmektedir. Burada gözden kaçırılmaması gereken husus, adalara tanınacak etkilerin hakça ilkelere göre yapılmasıdır. Uluslararası Adalet Divanı ve diğer uluslararası mahkemeler, adalara verilecek etkiyi belirlerken; orantılılık, “açık denizlere erişimin kesilmemesi” ve ilgili koşulların önemleri nispetinde ele alınması ilkelerini sıklıkla kullanmaktadır. Çalışmada, deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında genel yaklaşımlar ile adaların sınırlandırmada etkisi ele alınmıştır. Doğu Akdeniz'deki Yunanistan'a ait adalardan kaynaklanan Türkiye/Yunanistan ihtilafı, bu ilkeler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması, Adalar, Türkiye, Yunanistan, Doğu Akdeniz

JEL Kodları: K33, K49, F53.

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans programında, Prof. Dr. Cüneyt YÜKSEL danışmanlığında, Ömer Miraç SALI tarafından hazırlanan “Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında Adalar: Doğu Akdeniz Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

**Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Doktora Programı/Araştırma Görevlisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, osali@bandirma.edu.tr, 0000-0003-3305-8981

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 25 Mart 2022

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 29 Mart 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 30 Mart 2022

Araştırma Makalesi/Research Article

EASTERN MEDITERRANEAN ISLANDS IN THE DELIMITATION OF THE MARITIME JURISDICTION AREAS

ABSTRACT

With the development of the opportunities to benefit from the seas, the disputes between the riparian states on the use of the seas have also increased. Disputes have been resolved through the agreements between the states. The solutions developed by the states among themselves, over time, have been used as a source by multilateral international agreements and the International Court of Justice. The delimitation of 11 maritime areas gains importance in the presence of islands in the area to be delimited. In the maritime delimitation, international judicial authorities evaluate the situations to give full or partial effect to islands or to disregard or to enclave islands by taking the position and form of the islands into consideration. The point that should not be overlooked here is that the effects to be given to the islands are made according to equitable principles. While the International Court of Justice and other international courts determine the effect to be given to the islands, they frequently uses the principles of proportionality, avoiding cut-off effect, and consideration of relevant circumstances in proportion to their importance. In this study, general approaches in the delimitation of maritime jurisdiction areas and the effect of islands in delimitation are discussed. The Turkey/Greece disputes arising from the Greek islands in the Eastern Mediterranean were evaluated within the framework of these principles

Key Words: Delimitation of the Maritime Areas, Islands, Turkey, Greece, Eastern Mediterranean.

Jel Codes: K33, K49, F53.

1. GİRİŞ

Denizler, tarihsel olarak ulaşım, ticaret, balıkçılık, nakliye ve savaşlarda üstünlük kurmak gibi sebeplerle devletlerin hep gündeminde olagelmıştır. Denizaltı ekonomik kaynaklara ulaşılma imkanlarının elde edilmesiyle birlikte, denizler denizci devletlerin ilgisini daha çok çekmeye başlamıştır. Günümüzde insanlığın teknolojiye çok ileri seviyelere ulaşması ve denizaltı faaliyetlerini gerçekleştirebilir hale gelmesi ile birlikte, devletlerin denizlerden faydalanma imkanı artmıştır. Bunun sonucunda, devletler kara ülkesi kadar “deniz ülkesi”ne de önem vermeye başlamışlardır.

Denizlerin devletlerce kullanılmaya başlandığı ilk dönemlerde, devletlerin denizler üzerinde bir hakkı bulunmamaktaydı. Bu nedenle, devletlerin karasuları ötesinde deniz alanları bulunmuyordu. Dolayısıyla devletler arasında, sınırlandırmadan kaynaklanan ihtilaflar gündeme gelmiyordu. Bazı devletlerin, kendilerine denizlerde münhasır haklar sağlayan kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge (MEB) gibi kavramları geliştirmesiyle birlikte, devletlerarası talep ve iddialar birbirleriyle ters düşmüş, neticesinde bu ihtilafların çözülmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

1945 senesinde ABD Başkanı Henry S. Truman, kıta sahanlığına ilişkin bir bildiri açıklamıştır. Uluslararası arenada kıta sahanlığından ilk kez bahseden bu bildiri de, ABD kıyılarına yakın, açık deniz alanları altındaki toprak altı ve deniz yatağındaki doğal kaynakların ABD'ye ait olduğu bildirilmiştir. Bildiriyi müteakip, kıta sahanlığı uygulaması devletler arasında yaygınlaşmıştır. Bu hukuki rejimin temel amacı kıta sahanlığında bulunan doğal kaynaklardan azami ölçüde faydalanmaktır.

ABD'nin Truman bildiriyle kıta sahanlığı üzerinde hak iddia etmesini müteakip, Şili bir başkanlık açıklamasıyla, kıyılarından itibaren 200 deniz mili mesafesindeki su tabakası üzerinde bazı hak ve yetkiler tesis ettiğini deklare etmiştir. Sonrasında birçok Latin Amerika ülkesi aynı mahiyette deniz alanları ilan etmeye başlamıştır. Bu gelişmeler, MEB kavramının ortaya çıkmasına temel teşkil etmiştir. III. Deniz Hukuku konferansında konu evrensel düzeyde ele alınmış ve neticesinde MEB, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne dahil edilmiştir. Sözleşme'ye göre MEB, kıyı devletinin karasularının ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren başlayarak 200 deniz mili mesafesine kadar varan deniz alanlarının deniz yatağında, toprağı altında ve sularında bulunan canlı ve canlı olmayan kaynakları üzerinde, kıyı devletine bazı ekonomik haklar ve yetkiler tanıyan deniz alanıdır. MEB'in kıta sahanlığından farklı olarak kıyı devletine sağladığı avantaj, su kütleindeki canlı ve canlı olmayan kaynakları da kapsamına almış olmasıdır.

İki veya daha fazla devletin, üzerinde yetki kullandıkları deniz alanlarının örtüşmesi halinde, deniz yetki alanlarının sınırlandırılması gündeme gelir. Sınırlandırmadaki temel kural, anlaşmazlığın devletlerarası anlaşma yoluyla çözülmesidir. Anlaşma sağlanamadığı takdirde, diğer kurallar devreye girmektedir. Çok taraflı uluslararası sözleşmelerin tamamında, anlaşma yoluyla çözüme ilişkin düzenleme yer almaktadır.

Deniz yetki alanlarının sınırlandırılması hukuku, esasında devletlerarası uygulama ve anlaşmalarla oluşturulmuştur. Bu alanda genel düzenleme olarak, 1958 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin varlığına rağmen önemli hukuki boşluklar bulunmaktadır. Başta Uluslararası Adalet Divanı (UAD) olmak üzere, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi ve devletlerce oluşturulan ad hoc tahkim mahkemeleriyle bu boşluklar doldurulmaya çalışılmaktadır.

Her sınırlandırma vakasının kendine has özellikleri olduğu göz önüne alındığında, bu kuralların kesin bir şekilde belirlenememesi muhtemel bir sonuç olarak karşımıza çıkabilmektedir. Doğu Akdeniz'de Yunanistan'a ait onlarca ada ve kayalığın olması, Türkiye ve Yunanistan'ı birbirine komşu hale getirmiştir. Bu nedenle adaların konumu ve karmaşık coğrafyası, taraflar arasında deniz yetki alanlarına ilişkin sorunları artırmaktadır.

Çalışmada, yukarıda işaret edilen ilkeler çerçevesinde, deniz yetki alanlarının sınırlandırılması ve adaların sınırlandırmadaki etkisi incelenmiştir. Devamında bu hukuki altyapı çerçevesinde, Doğu Akdeniz'de bulunan Yunanistan ile Türkiye arasındaki adalar konusu ele alınmıştır.

2. DENİZ YETKİ ALANLARININ SINIRLANDIRILMASI HUKUKU VE KAYNAKLARI

Deniz altı sahalarının araştırılması ve işletilmesinin teknolojik anlamda mümkün olmasıyla beraber, devletlerin bu alandaki canlı ve cansız kaynaklardan faydalanabilmeleri mümkün hale gelmiş ve devletler daha geniş deniz alanlarında egemen haklar iddia eder hale gelmişlerdir. Egemen hak iddialarının çakışmasıyla bu alanların sınırlandırılması gereği ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak üzere, deniz yetki alanlarının sınırlandırılması hukuku oluşturulmuştur. Devletlerin deniz alanları üzerinde çatışan iddialarının çözülmesi ve hangi devlete hangi deniz alanlarının bırakılacağını belirleyen hukuki kurallar bütününe, deniz yetki alanlarının sınırlandırılması hukuku denmektedir (Dundua, 2006).

Bu hukukun kaynaklarına gelince, en temel kaynak, devletlerarası uygulama ile oluşturulmuş teamül hukukudur. Teamül hukukunun kodifikasyonu ile oluşturulan 1958 tarihli 4 adet Cenevre Sözleşmesi ve 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) ise deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında diğer asli kaynakları teşkil etmektedir.

2.1. Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi

Deniz yetki alanları sınırlandırılması hukukunun kodifiye edildiği ilk uluslararası anlaşma Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi (CKSS)'dir.

CKSS'nin 6. maddesinin 1. fıkrasında, *“Aynı kıta sahanlığının, kıyıları karşı karşıya olan iki ya da daha fazla Devletin ülkesine bitişik olduğu yerlerde, bu devletlere ait kıta sahanlığının sınırı, bu devletler arasında anlaşma ile tespit edilecektir. Anlaşma yoksa ve özel şartlar başka bir sınır hattını haklı kılmıyorsa, sınır, her noktası her bir devletin karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatların en yakın noktalarına eşit uzaklıkta olan orta hattır.”* denilmekte; aynı maddenin 2. fıkrasında ise, *“Aynı kıta sahanlığının kıyıları yan yana olan iki devletin ülkesine bitişik olduğu yerlerde, kıta sahanlığının sınırı bu devletler arasında anlaşma ile tespit edilecektir. Anlaşma yoksa ve özel şartlar başka bir sınır hattını haklı kılmıyorsa, sınır, her bir devletin karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatların en yakın noktalarından itibaren eşit uzaklık ilkesinin uygulanması suretiyle tespit edilecektir.”* denilmektedir.

Madde metnine göre, sınırlandırmada esas olan devletlerin kendi rızalarıyla anlaşmalarıdır. İlgili devletler arasında anlaşmanın sağlanamaması halinde, özel koşullar başka bir sınırlandırma çizgisini gerekli kılmıyor ise sınırlandırma çizgisi eşit uzaklık yöntemine göre belirlenecektir. Eşit uzaklık çizgisi; bir ülkenin diğer ülke kıyısına daha yakın olan kıta sahanlığı noktasından karşı ülke lehine vazgeçmesi olarak tanımlanır. Belirtelim ki, bu yöntemin uygulanması, özel koşulların başka bir sınır hattını gerekli kılmaması halinde mümkündür (UK v. France, 1977: 45) Fakat sözleşmede “özel koşulların” kapsamı belirtilmemiş ve hangi özel koşulların eşit uzaklık çizgisi dışında bir sınırlandırma

çizgisini gerektireceği açıklığa kavuşturulmamıştır. (Kuran, 2020: 234; UK v. France, 1977: 45) UAD'a göre, özel koşullar istisnası, uluslararası yargı mercilerine, kıta sahanlığı sınırının belirlenmesi ile ilgili coğrafi ve diğer koşulları takdir etme konusunda tanınan özgürlüğü ifade etmektedir. Eşit uzaklık çizgisi-özel koşullar kuralı olarak formüle edilebilecek bu kural, sınırlandırmada hakkaniyetli bir sonuç sağlamaktadır(UK v. France, 1977: 45).

Belirtmek gerekir ki, taraflar arasında anlaşmanın yokluğu halinde, 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin 6. maddesi, otomatik olarak eşit uzaklık çizgisinin çekilmesini gerekli kılmamaktadır. Eşit uzaklık yöntemi, kolay uygulanabilirliği ve nispeten daha objektif bir sonuç sağlayabilirliği bakımından devletlerarası uygulamada yaygın şekilde görülen bir sınırlandırma metodu olsa da (ICJ Reports, 1969: 24), bu yöntemin tek başına otomatik olarak uygulanması, hakkaniyetsiz sonuçlar doğurabilecektir. Buradan hareketle, bu yöntemin “özel koşullar” istisnasıyla birlikte, bir sınırlandırma kuralı oluşturduğu ve tek başına kullanılamayacağı, uluslararası yargı kararlarında ve doktrinde belirtilmektedir (Kuran, 2020: 234). Bu bakımdan, özel koşullar istisnası, eşit uzaklık yönteminin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir (UK v. France, 1977: 44).

2.2. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi

Deniz yetki alanlarının sınırlandırılması hukukunu kodifiye eden bir diğer uluslararası anlaşma, BMDHS'dir. Kıta sahanlığı ve MEB sınırlandırmasında BMDHS'nin 74/1 ve 83/1 maddeleri uygulama alanı bulur.

İlgili sözleşmenin 83. maddesi, kıta sahanlığı sınırlandırmasıyla alakalı olarak “*Kıyıları karşılıklı veya bitişik olan devletler arasında kıta sahanlığı sınırlandırması, hakkaniyete uygun bir çözüm bulmak üzere, UAD Statüsü'nün 38. maddesinde zikredilen uluslararası hukuka uygun olarak anlaşmayla belirlenir*” hükmünü içermekte ve aynı sözleşmenin 74. maddesi ise MEB sınırlandırması ile alakalı olarak “*Kıyıları bitişik veya karşı karşıya bulunan devletler arasında münhasır ekonomik bölge sınırlandırması, hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak amacıyla, UAD Statüsünün 38. maddesinde belirtildiği şekilde uluslararası hukuka uygun olarak anlaşmayla belirlenir*” hükmünü içermektedir.

İlgili maddelere göre sınırlandırma, hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak amacıyla, devletler arasında yapılacak anlaşma temelinde belirlenmektedir. BMDHS hakkaniyete uygun bir çözümü ulaşılması gereken bir hedef olarak belirtmekte ise de, bunu sağlamak için izlenecek yöntem sessiz kalmaktadır. Bu bakımdan, sınırlandırma standardını belirli içeriklerle donatma yetkisini devletlere veya mahkemelere bırakmaktadır (ICJ Reports, 1982: 25).

İki sözleşme arasında lafzen farklılık olduğu görülmektedir. BMDHS, CKSS'de geçerli olan eşit uzaklık çizgisi-özel koşullar kuralını, sınırlandırmanın, hakkaniyetli bir çözüme ulaşmak için uluslararası anlaşma yapılması ilkesiyle değiştirmiştir. Bize göre, CKSS'deki “özel koşullar

kuralı” esasen hakkaniyetli çözüm ilkesini de kapsadığından, BMDHS’deki hakkaniyetli çözüm ilkesiyle örtüşmektedir.

Hakkaniyetli bir çözüme ulaşma noktasında Sözleşmede belirli bir yöntem ve usul olmadığından bu boşluk, UAD’ın çeşitli içtihatlarında birtakım ilkeleri tespit etmesi suretiyle doldurulmuştur.

2.3. Sınırlandırmada Nazara Alınan Bazı Temel İlkeler¹

Deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında dikkate alınacak ilkelerin tamamına “hakça ilkeler” denilmektedir. Zira, her sınırlandırma vakası, kendi somut koşullarında, bir diğer vakadan farklılaşmakta ve hakça ilkeler müessesesi sonucun hakkaniyetli olmasını sağlamaya çalışmaktadır (ICJ Reports, 1982: 48). Hakça ilkelerin sınırlandırma sürecindeki rolü, sınırlandırmanın belli bir aşamasında kesin kriterler sağlamak değil, sınırlandırma sürecinin tamamında çatı görev üstlenmektir. (Açıkgönül, 2012: 66).

Hakça ilkeler ile alakalı UAD’ın değerlendirmesi şu şekildedir: *“Hakça ilkelerin uygulanmasının sonucu hakkaniyetli bir sonuç olmalıdır. [...] esas olan sonuçtur; ilkeler amaca bağlıdır. Bir ilkenin hakçalığı, hakkaniyetli bir sonuca varmak amacıyla, sağladığı fayda ışığında değerlendirilmelidir. İlkeler varlığı kendinden menkul olarak hakça değildir, hakçalık ancak çözümün hakkaniyetine katkı sağlandığı ölçüde kazanılır. [...] belirlenecek ilkeler, hakkaniyetli bir sonuç elde etme uygunluklarına uygun olarak seçilmelidir.”* (ICJ Reports, 1982: 45)

Hakça ilkeler uluslararası yargı kararlarında oluşmuş ve yine aynı mecrada genişleyip gelişmiştir. Konunun açıklığa kavuşması için uluslararası yargı kararlarında kullanılan belli başlı hakça ilkelere değinmekte fayda görüyoruz.

İlk ilke “kara denize hakimdir” ilkesidir. Uluslararası hukuka göre, kıyı devletlerinin deniz yetki alanlarına sahip olması, denize sınır bir toprak parçası üzerindeki egemenliği sayesinde olmaktadır (ICJ Reports, 1978: 37). Denize kıyısı olmayan devletler, deniz yetki alanlarına da sahip olamazlar. Maine Körfezi davasında UAD, hakça ilkelerin sistematik sıralamasının mümkün olmadığını belirttikten sonra, sırayla saydığı bazı hakça ilkelerin başında “kara denize hakimdir” ilkesini saymış olması, ilkenin önemine işaret etmektedir (ICJ Reports, 1984: 70).

Bir diğer ilke “doğanın yeniden şekillendirilemeyeceği” ilkesidir. Denizler üzerinde devletlerin kurmuş oldukları egemenlik coğrafi unsurlardan doğmaktadır (Açıkgönül, 2012: 109). Buna göre, sınırlandırmanın, devletlerin konumlanmış oldukları coğrafi koşullara en uygun şekilde olması gerekmektedir (ICJ Reports, 2002: 137-138). UAD, sınırlandırmanın, zaten kıyı devletine ait olan bir

¹ Deniz yetki alanları sınırlandırması hukukunda hakça ilkeler kavramına ilk olarak Harry S. Truman’ın bildirisinde yer verilmiştir. Bildiriye göre ABD’nin kıta sahanlığı başka devletin açıklarına ulaşıyor veya başka bir kıyıdaş devletinkiyile örtüşüyorsa sınırlandırmanın hakça ilkelere uygun olarak yapılacağı belirtilmiştir (Proclamation 2667, 1945 Policy: 67).

alanının sınırlarının belirlenmesini içeren bir süreç olduğunu ve dolayısıyla bölgenin yeniden şekillendirilmesi demek olmadığını belirterek bu ilkeye vurgu yapmıştır (ICJ Reports, 1969: 22).

Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı davalarında UAD “*Kıyı uzunlukları birbirine kabaca eşitken, sırf özel bir coğrafi koşuldandır dolayı bir devletin komşularından büyük ölçüde farklı bir kıta sahanlığı kullanacak olması kabul edilemez bir durumdur*” demek suretiyle doğanın yeniden şekillendirilemeyeceği hususuna işaret etmiştir (ICJ Reports, 1969: 50).

Bir diğer ilke “açık denizlere erişimin kesilmemesi” ilkesidir. Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı davalarında, “... *coğrafi olarak ilgili devletlerin her birinin topraklarının doğal uzantısının, diğerinin doğal uzantısına tecavüz etmemesi gerekmektedir...*” demek suretiyle ilke ilk kez burada anılmıştır (ICJ Reports, 1969: 47-48). İlkenin sağladığı fırsat, kıyı devletinin yakınında bulunan deniz bölgesinin diğer kıyı devletlerine bırakılmasının önlenmesidir.

Sınırlandırmada dikkate alınması gereken bir diğer ilke de “orantılılık ilkesidir”. Buna göre, sınırlandırma sonucunda taraf devletlere bırakılacak deniz yetki alanları ile bu devletlerin sahip oldukları kıyı uzunlukları arasındaki oranın dengeli olması gerekmektedir. Önemle belirtmek gerekir ki orantılılık testi kesin bir matematiksel hesabı içermemektedir (ICJ Reports, 1993: 35). Aksi biçimde, ilgili devletlere eşit deniz alanı bırakacak şekilde bir uygulama, bu ilkenin çok ötesine geçmektedir (ICJ Reports, 1985: 36). Orantılılık ilkesi, diğer hakça ilkelerle sıkı bir ilişki içinde olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Örneğin, UAD Libya-Malta davasında “*esasında orantılılık faktörü, doğaya saygı duyulması gerekliliğini ifade eden hakça ilkedendir kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda, karşılaştırıldığında büyük ölçüde benzer olan kıyıların, ... farklı muamele görmemesi gerekir*” diyerek orantılılık ilkesinin doğanın yeniden şekillendirilemeyeceği ilkesi ile olan alakasını ortaya koymuştur. (ICJ Reports, 1985: 35)

Diğer bir ilke ise “ilgili koşullar”ın önemleri nispetinde sınırlandırmanın yapılmasıdır. Deniz yetki alanları sınırlandırması hukukunda nihai amacın hakkaniyetli bir çözüme ulaşmak olduğundan bahsedilmiştir. Hakkaniyetli sonuca varmak ise, sınırlandırma esnasında tüm ilgili koşulların dikkate alınmasıyla mümkün olmaktadır. Devletlerarası her sınırlandırma ihtilafı kendine mahsus özelliklere sahip olduğundan, ilgili koşulların değerlendirilmesi hakkaniyetli sonuca ulaşmak için elzemdir. Bu itibarla “ilgili koşullar”, hakkaniyetli bir çözüme ulaşmada önemli bir araç konumundadır (Açıkgönül, 2012: 148).

“İlgili koşullar” müstakil bir sınırlandırma müessesesi olmaktan ziyade, hakça ilkelerin uygulanmasında tamamlayıcı bir işlev görmektedir (Evans, 1991: 3). UAD’ın sınırlandırmada hakça ilkeleri uygularken, ilgili koşullara sürekli olarak atıf yapması bu hususa işaret etmektedir. Dolayısıyla “ilgili koşullar” hakça ilkelerin kapsamını belirleyip icrasını temin etmektedir (Dundua, 2006: 54).

Sınırlandırma hukukunda dikkate alınan birçok “ilgili koşul” bulunmaktadır. Uluslararası yargı mercileri, ilgili koşulların bir listesini sunmamış olsa da (Doğru, 2015: 527), BM’nin, deniz

sınırlandırma hukukuna ilişkin yayınladığı el kitabında ilgili durumlara ilişkin bir liste bulunmaktadır (United Nations, 2000: 25). Buna göre “ilgili koşullar”; coğrafi ve coğrafi olmayan koşullar olarak iki başlık altında toplanmaktadır. Coğrafi koşullar arasında, sınırlandırılacak alanın coğrafi yapısı, kıyının konfigürasyonu, ilgili kıyı şeritlerinin uzunlukları, kıyıların konkav-konveks yapısı, adalar ile kayalıkların varlığı, deniz yatağı ve toprak altının jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri, hidrokarbon kaynakları ile balıkçılık kaynakları, üçüncü devletlerin varlığı sayılmaktadır. Coğrafi olmayan faktörler arasında ise, ekonomik faktörler, taraf devletlerin siyasi ve güvenlik politikaları zikredilmektedir. Çoğu durumda devlet uygulamaları, coğrafi unsurların, deniz yetki alanları belirlenirken dikkate alınan ana koşullar olduğunu göstermektedir.

Konumuz özelinde, sınırlandırılacak bölgede bulunan adaların sınırlandırmaya nasıl etki edeceği detaylıca incelenecektir.

3. DENİZ YETKİ ALANLARININ SINIRLANDIRILMASINDA ADALAR

Denizlerde çok sayıda denizsel oluşum vardır. Bu oluşumların çoğu, coğrafi olarak anlam ifade etse de, başta adalar olmak üzere yalnızca bir kısmı deniz hukukunda öneme sahiptir. Ada tanımına ilişkin uluslararası çalışmalar, 1958 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve 1982 tarihli BMDH Sözleşmesi ile sonuç vermiştir.

3.1. Uluslararası Sözleşmelerde Yapılan Ada Tanımları ve Adanın Unsurları

Cenevre Kararları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi'nin (CKBBS) 10. Maddesinde ada, “[...]su ile çevrilmiş, suların en çok yükseldiği zaman su üstünde kalan, doğal olarak oluşmuş bir arazi sahası[...]” şeklinde tanımlanmıştır.

BMDH Sözleşmesi'nin 121. maddesinin 1. fıkrasında ada, “Sularla çevrili olan ve sular yükseldiğinde su üstünde kalan, doğal olarak meydana gelmiş bir kara parçası” olarak tanımlanmıştır.

CKBBS'nin ve BMDHS'nin ilgili hükümleri uyarınca adaların 4 adet asli unsuru bulunmaktadır. Bu hükümlere göre adanın; bir kara parçası olması, doğal olarak oluşması, suyla çevrilmiş olması ve med zamanı su üstünde kalması gerekmektedir.

UAD Nikaragua/Kolombiya davasında, kara parçası olma unsuru ile ilgili olarak, adanın “*alt tabakaya tutturulmuş şekilde, gevşek olmayan katı materyalden oluşması*” gerektiğini ifade etmiştir (ICJ Reports, 2012: 25). Toprak yapısının kara parçası unsuru açısından bir önemi bulunmamakta olup, yapının deniz tabanı ile bağlantılı ve kalıcı nitelikte olması yeterlidir. Bir oluşumun ada olarak tanımlanabilmesi için bu kara parçasının sahip olması gereken herhangi bir asgari boyut şartı öngörülmemektedir (ICJ Reports, 2012: 25).

Diğer bir unsur, adanın doğal olarak oluşması gerektiğidir. Bu unsurun önemi, insan eliyle deniz üzerinde oluşturulan yapıların ada statüsüne sahip olmamasını ifade etmesidir. BMDHS'nin 60.

maddesinin 8. fıkrasında bu durum, “*sunî adalar, tesisler ve yapılar ada statüsüne sahip değildir. Kendilerine özgü karasuları yoktur ve varlıkları, karasularının, münhasır ekonomik bölgenin veya kıta sahanlığının sınırlandırılmasını etkilemez.*” demek suretiyle de ayrıca vurgulanmıştır. Bir adanın doğal olarak oluşmuş bir kara parçası olduğu göz önüne alındığında, ayın çekim etkisiyle suların çekildiği cezir zamanlarında ortaya çıkan denizsel oluşumlar, ıslah suretiyle kalıcı olarak suyun üstünde kalan bir oluşuma dönüştürülse de ada statüsünü haiz olmayacaktır (Murphy, 2019: 54).²

Suyla çevrilmiş olma unsuruna göre, bir kıyı devletine yakın yerde konumlanmış ve ona bir geçit veya cezir zamanı kuruyan bir sahil kordonu ile bağlanan bir oluşum ada değildir (Tanaka, 2015: 65). Yani kıyı devletinin anakara ülkesine bir şekilde bağlı bulunan yükseltiler ada statüsüne girmeyip anakara ülkesinin bir cüzünü teşkil eder.

Son olarak, bir denizsel oluşumun ada kabul edilebilmesi için, ayın etkisiyle suların yükseldiği med zamanlarında, bu oluşumun su üstünde kalması gerekmektedir. Bu unsur, cezir zamanı ortaya çıkan yükseklikler, su altı yükseklikleri ile ada sınıfına girmeyen diğer oluşumların adalardan ayırt edilmesi bakımından önemlidir.

3.2. Ayrık Bir Durum Olarak Kayalıklar

BMDHS'nin ada tanımını ortaya koyan 121 maddesinin 3. fıkrasına göre, “*İnsanların yerleşimine elverişli olmayan veya kendilerine özgü ekonomik bir yaşamı bulunmayan kayalıkların münhasır ekonomik bölgeleri veya kıta sahanlıkları[...]*” mevcut değildir. Bu deniz alanlarına sahip olamayan kayalıklar, sınırlandırma çizgisine de etki etmeyecektir.

İnsan yerleşimine elverişli olmayan veya kendi ekonomik yaşamını sürdüremeyen kayalıklardan neyin kastedildiğini belirlemek, adalara dair bazı devletlerarası anlaşmazlıklarda önemli bir konudur.

UAD kararlarında BMDHS m.121/3 ile alakalı kayda değer bir değerlendirme bulunmamaktadır. Bu hususta en kapsamlı tartışmanın yapıldığı yer 2016 tarihli Filipinler v. Çin tahkimidir. Bu tahkimde görevli heyet, bir ilke imza atarak, uluslararası alanda BMDHS m.121/3'ün yorumuna ilişkin önemli bir rehber sunmuştur.

Mahkeme kayalıkların nitelikleriyle ilgili görüşlerini şu şekilde ortaya koymuştur:

Birinci olarak, bir oluşumun hukuki statüsü, insan yerleşimini veya kendi ekonomik yaşamını sürdürme kapasitesini artırmayı amaçlayan dış ilaveler veya değişiklikler olmaksızın doğal kapasitesine göre belirlenmelidir (Philippines v. China, 2016: 227).

² Güney Çin Denizi Tahkimi'nde Hakem Mahkemesi “doğal olarak oluşma” şartının temelinde, insanlığın ortak mirasının korunması amacı olduğunu, belirterek bir anlamda bu unsurun gerekçesini ortaya koymuştur. (Philippines v. China, 2016: 214) Aksi takdirde, devletler sunî adalar oluşturarak geniş deniz alanlarında söz sahibi olmaya çalışacaktır.

İkinci olarak, “insan yerleşimi” kavramıyla ilgili en önemli unsur, “yerleşimin geçici olmayan karakteri” dir. Bu oluşum üzerinde barınabilecek kadar insanın, istikrarlı şekilde buraya yerleşmesi gerekmektedir (Philippines v. China, 2016: 227).

Üçüncü olarak, “insan yerleşimi veya ekonomik yaşam” unsurları ayrıktır. Hukuki değerlendirme yapılırken bu iki unsur kümülatif değerlendirilmemeli, birbirinin alternatifi olarak kabul edilmelidir. Eğer bir ada bu iki unsurdan birini sağlayabiliyorsa, kıta sahanlığı ile münhasır ekonomik bölgeye sahip olma hakkına sahiptir (Philippines v. China, 2016: 210). “Ekonomik” kavramı, genel manada bir insan topluluğunun maddi kaynaklarının geliştirilmesi ve düzenlenmesi ile ilgilidir. “Yaşam” kavramı ise bu kaynakları kullanmak, geliştirmek ve dağıtmak için belli düzeyde yerel insan faaliyetinin mevcudiyeti anlamına gelmektedir. Bu nedenle bir kerelik bir işlem veya kısa ömürlü bir girişim, sürdürülebilir ekonomik bir yaşam teşkil etmemektedir (Philippines v. China, 2016: 211). Dolayısıyla, tamamen dış kaynaklara bağımlı veya bu doğal oluşumun yerel bir nüfusun katılımı olmadan gerçekleştirilecek ekonomik faaliyetler bu şartın sağlanması için yeterli olmayacaktır (Philippines v. China, 2016: 228).

Dördüncü olarak, denizsel oluşumu ada statüsüne dahil eden kriter, üzerinde yaşanılıp yaşanılmadığı ya da ekonomik hayata ev sahipliği yapıp yapımadığı değil, insan yerleşimini ya da kendi ekonomik yaşamını sürdürme kapasitesinin olup olmadığıdır (Philippines v. China, 2016: 228-229; Tanaka, 2015: 66).

Herhangi bir oluşumun kapasitesi değerlendirilirken, dikkate alınması gereken temel faktörler şunlardır: i- bir grup insanın belirli olmayan bir zaman sürecinde bu oluşum üzerinde yaşayabilmesi için yeterli miktarda su, yiyecek ve barınak bulunması, ii- bölgede hüküm süren iklimin özelliği, iii- oluşumun diğer yerleşim yerleri ile buralarda yaşayan nüfuslara yakınlığı ve, iv- oluşum üzerinde ve çevresindeki geçim potansiyelidir (Philippines v. China, 2016: 229).

3.3. Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında Adalar

Adaların hak kazanımı ile sınırlandırmaya etkileri iki farklı ayrı konudur. BMDHS m. 121/2 “3. paragraf hükümleri saklı kalmak üzere, bir adanın karasularının, bitişik bölgesinin, münhasır ekonomik bölgesinin ve kıta sahanlığının sınırlandırılması, işbu sözleşmenin diğer kara parçalarına uygulanabilir hükümlerine uygun olarak yapılır.” demek suretiyle adaların tıpkı anakaralar gibi deniz yetki alanlarına sahip olacağı hükme bağlanmıştır. Ayrıca anakara parçaları ile adaların aynı sınırlandırma kurallarına sahip olacakları belirtilmiştir. Ancak adaların tıpkı anakara kütleleri gibi deniz yetki alanlarına sahip olması, sınırlandırmada kendilerine tam etki verileceği anlamına gelmemektedir. Adaların sınırlandırmada sahip olacakları etkiler hem sınırlandırılacak bölgenin genel coğrafi özelliklerine göre, hem de adaların kendi coğrafi özellikleri ve konumlarına göre değişiklik arz edebilmektedir. Adaların sahip oldukları coğrafi özellikler çerçevesinde ise adaların anakaralara göre coğrafi konumları ön plana çıkmaktadır (Acer, 2008: 3)

Sınırlandırma hukukunda adalar, bazen kıyının konfigürasyonu ve esas noktaları belirlenirken veya kıyı uzunluğu hesaplanırken anakara kütlesi gibi değerlendirilebilmekte, bazen de “ilgili koşul” olarak değerlendirilmektedirler (Açıkgönül, 2012: 116) Kısacası bir ada hem anakaranın bir parçası olarak görülüp hem de ilgili koşul olarak dikkate alınmamaktadır.

Deniz yetki alanları sınırlandırması hukukunda adalara tanınacak etkiler hususunda devlet pratiklerinde yerleşmiş bir uygulama bulunmayıp çok çeşitli yaklaşımlar görünmekte ise de, uluslararası yargı mercilerinin kararlarında, hakça ilkeler çerçevesinde adalara tam etki verilebildiği gibi sınırlı etki de verilebilmektedir. Etkinin azaltılması için adalar çevrenemekte veya sınır çizgisinin belirlenmesinde kısmi etkiye sahip olabilmektedir. Adalar, sınırlandırmanın gerektirdiği ölçüde tamamen gözardı da edilebilmektedir (Tanaka, 2015: 215) Bu etkilerin belirlenmesinde adaların deniz üzerindeki konumu, yüzölçümü, üzerinde yaşayan nüfus gibi unsurlar irdelenmektedir. Özellikle adaların bulunduğu konum önemli bir değerlendirme unsurudur.

3.3.1. Tam Etki

Uluslararası deniz hukukunda, kıyı devletinin hak iddia edebileceği deniz alanlarının ölçülmeye başlandığı hat, esas hat olarak tanımlanır (Kuran, 2020: 33). Bu deniz yetki alanlarının başlangıç ve bitiş sınırlarının tespit edilmesi için öncelikle karasularının iç sınırının tespit edilmesi gerekmektedir. Çünkü deniz yetki alanları, ilgili uluslararası sözleşmelerde tanımlanırken karasularının sınırları üzerinden tanımlanmaktadır. Bu tespitin yapılmasında iki sistemsel yol izlenmektedir: Biri normal esas hat sistemi diğeri düz esas hat sistemidir.

CKBBS'nin 3. maddesi ve BMDHS'nin 5. maddesine göre normal esas hat “...sahil boyunca uzayan en düşük cezir hattıdır”. Bu tanıma göre, esas hat genellikle, suların cezir zamanında en alçak seviyeye ulaştığı andaki coğrafi kıyı çizgisine eşittir (Pazarcı, 2018: 279) Adalar, bu deniz yetki alanlarının hesaplanmaya başlandığı normal esas hattın çiziminde, kıyıya önemli ölçüde yakın olmaları halinde esas nokta olarak kullanılabilirler.

Kıyı devletinin kıyısının fazlaca girintili-çıkıntılı, parçalı olduğu veya kıyıya nispeten yakın yerlerde adalar, kayalıklar, sığılıklar gibi oluşumların olduğu yerlerde, düz esas hat sistemi kullanılır (CKBBS m.4; BMDHS m.7). Çünkü böylesi durumlarda, normal esas hat yönteminin kullanılması deniz yetki alanlarının çok düzensiz ve kafa karıştırıcı dış sınırları olmasına sebep olabilmektedir (Murphy, 2019: 127) Bu yöntemin temel amacı hattın belirlenmesinde kolaylık ve netlik sağlanmasıdır.

Esas hattın çizilmesi örneğinde görüldüğü gibi, bir ada devletin anakarasına ne kadar yakınsa, tam deniz yetki alanına sahip olma gücü o kadar fazla olmaktadır. İşte bu tür durumlarda sınırlandırmada adanın tam etkisinin olduğundan söz edilir. Adaların tam etkiye sahip olması, sınırlandırma çizgisinin bu adalar ile karşı devlet arasında çizilmesini sağlar.

Yemen-Eritrea tahkiminde, Tahkim Mahkemesi, adalara tanınacak etkinin belirlenmesinde entegre testini uygulayarak adalara tam etki vermenin örneğini sunmuştur. Bu yaklaşıma göre ilgili adalar anakara kütesinin bir parçasını teşkil ediyorsa, onlara tam etki tanınmıştır. Dava özelinde, Dahlaks adaları, Eritrea'ya ait birbirlerine sıkıca bağlı küçük adacık guruplarıdır ve kıyının genel konfigürasyonunun bir parçasıdır. Bundan dolayı mahkeme bu adacıklara sınırlandırmada tam etki vermiştir (Eritrea v. Yemen, 1998: 43). Uluslararası yargı mercilerinin benzer başkaca kararları da bulunmaktadır.³

3.3.2. Sınırlı Etki

Uluslararası yargı kararlarında sınırlı etki veya yarım etki olarak kullanılan bu kavram, sınırlandırma sahasında bulunan adaların, nüfusu, büyüklüğü, ve daha önemlisi konumu gibi sebeplerden ötürü sınırlandırmaya etkilerinin anakara kütleleri gibi değerlendirilmemesini ifade eder. Sınırlandırma hukukunun hakça ilkeler çerçevesinde hakkaniyetli bir çözüme ulaşmayı maksat edindiği göz önüne alındığında, bazı adalara sınırlı etki tanınmasının meşruiyet zemini sağlanmış olmaktadır.

Birleşik Krallık-Fransa tahkiminde, Tahkim Mahkemesi, sınırlandırmada adalara yarım etki tanıma örneğini üç aşamalı şekilde sunmuştur. Bu doğrultta tahkim heyeti, öncelikle, adayı esas nokta olarak kullanmadan iki devlet arasında farazi bir eşit uzaklık çizgisi çizmiş, devamında bu adayı esas nokta olarak belirledikten sonra yeni bir eşit uzaklık çizgisi çizmiştir. Sonrasında ise bu iki eşit uzaklık çizgisinin tam ortasından yeni bir eşit uzaklık çizgisi çekerek, sınırlandırmayı tamamlamış ve mezkur adaya sınırlı bir etki tanımıştır (UK v. France, 1977: 117) Konuya dair başkaca uluslararası yargı kararları mevcuttur.⁴

3.3.3. Adalara Hiç Etki Tanınmaması

Bir devletin kendi anakara kütesine yakın tarafta konumlanmış adalarının nispeten küçük olduğu; egemenliği ihtilafli adaların sınırlandırma alanında bulunduğu; eşit uzaklık çizgisine yakın yerde adaların konumlandığı sınırlandırmalarda, adalar ihmal edilmektedir (Acer, 2008: 4).

³ Yemen'e ait bulunan Kamaran, Katara ve Uqban adacıklarına tam etki tanınması (Eritrea v. Yemen, 1998: 45-46). UAD'ın adalara tam etki tanınmasına örnek olarak, Katar-Bahreyn davasındaki Hawar adaları ve Janan adaları (I.C.J. Reports 2001: 73); Nikaragua-Honduras davasındaki, Karayiplerde Honduras'a ait Bobel, Port Royal, Savanna ile South küçük adacıkları ve Nikaragua'ya ait Edinburgh küçük adacığı sayılabilir (ICJ Reports, 2007: 97).

⁴ Benzer şekilde adalara sınırlı etkinin tanındığı başka bir örnek, Tunus-Libya davasında gündeme gelen Kerkennah adalarıdır. Ana Kerkennah adaları 180 km² yüzölçümüne ve 15.000 nüfusa sahiptir. Bu davada adaların sınırlandırmaya etkisi, Kerkennah adaları ve bunların etrafındaki cezir yükseltileri üzerinden tartışmaya açılmıştır. Birleşik Krallık ve Fransa arasındaki Tahkim'de heyetin kullandığı benzer yöntemi uygulayan UAD bu adalara yarım etki vererek sınırlandırmaya olan etkilerini kısıtlamıştır (ICJ Reports: 1982: 75). Yine paralel olarak, 1984 Kanada ve ABD arasındaki Maine Körfezi davasında, Kanada'nın Nova Scotia'daki Sable Burnu yakınlarındaki Seal Adası, Mud Adası ve diğer bitişik adacıklara, kısmi etki tanınmıştır.⁴ Mahkeme, Seal Adası ve çevre adalarının boyutları ve coğrafi konumları nedeniyle ihmal edilemeyeceklerini bununla birlikte onlara tam etki tanımının ise aşırı olacağına karar vermiştir (ICJ Reports, 1984: 94-95). UAD'ın bu gerekçesi tıpatıp aynı şekilde Katar-Bahreyn davasında da zikredilmiş ve Bahreyn'in egemenliğinde bulunan Fasth al Azm adasına sınırlı etki tanınmıştır (ICJ Reports, 2001: 45).

Libya-Tunus davasında UAD, kıyı şeridinin yönünü değerlendirirken, Ras Ajdir noktasından nispeten kısa bir mesafede bulunan ve anakara kütesinden dar bir boğazla ayrılan Jerba adasının ihmal edilebilir bir ada olması nedeniyle sınırlandırmada göz ardı etmiştir (ICJ Reports, 1982: 71) Benzer biçimde, Katar-Bahreyn davasında Qit'ah Jaradah adasına, küçük, ıssız bir ada olması ve üzerinde bitki örtüsü olmaması (ICJ Reports, 2001: 68-69); Bahreyn'in körfez bölgesindeki kıyı şeridine oldukça uzak bulunan ve med zamanında yalnızca küçük bir kısmı su yüzeyinde kalan Fasht adasına , sınırlandırmada etki tanınmamıştır (ICJ Reports, 2001: 78-79) Bu uygulama, diğer uluslararası yargı mercileri tarafından benimsenmiştir.⁵

3.3.4. Adaların Çevrelenmesi

Adaların çevrelenmesi kavramı, adaların taraflar arasındaki muhtemel eşit uzaklık çizgisinin yakınlarında veya ters tarafında bulunması durumunda, bu adalara kıyılarından belli mesafe uzaklıkta bulunan noktaların birleştirilerek dairesel veya yarı dairesel bir alan içindeki bölgede deniz alanlarına sahip olmasını ifade etmektedir (Yüksel ve Baran, 2020: 536).

Çevreleme yöntemi ilk olarak, Birleşik Krallık-Fransa tahkiminde uygulanmıştır. Birleşik Krallık'a bağlı Kanal adaları, Jersey, Guernsey, Alderney, Sark, Herm, ve Jethou gibi ana adaları içeren ve bunların yanında bazıları meskun olmak üzere birçok adacık ve kayalardan müteşekkil 4 adet ana ada gurubundan oluşmaktadır. Adaların toplam yüzölçümü alanı 195 km² ve nüfusu 130.000.dir. Bu adalar Fransa'nın Normandiya kıyılarına 6.6 km mesafede olup eşit uzaklık çizgisinin ters tarafında konumlanmıştır. Tahkim Mahkemesi, Fransa kıyılarına yakın İngiliz adalarına tam etki verilmesi halinde, Fransa'ya ait kıta sahanlığı alanının açıkça ve önemli ölçüde azalacağından bahisle (UK v. France, 1977: 93), Kanal adalarına kuzey ve batı yönünde 12 deniz mili mesafesinde çevrelenmiş bir alan vermiştir (UK v. France, 1977: 94-95). Bu adaların, taraflar arasındaki sınırlandırma çizgisini etkilemeyeceğine, çevrelenmiş alanların dışında kalan deniz bölgesinin de Fransa'ya ait olacağına hükmetmiştir. Benzer yaklaşım, diğer uluslararası yargı mercilerince de benimsenmiştir.⁶

⁵ Yemen-Eritrea tahkiminde Tahkim Mahkemesi, Yemen'in Al-Tayr ve Al-Zubayr adalar gurubunun sınırlandırmada esas nokta olarak kullanılması ve eşit uzaklık çizgisinin bu adalar esas alınarak çizilmesi gerektiği iddiasını, bu adaların Yemen'in anakara kütesinin bir parçası olmadığını belirterek reddetmiş ve adaların çorak ve yaşanılmaz vasıfta olmasından hareketle bunlara sınırlandırmada etki tanınmamıştır (Eritre v. Yemen, 1998: 45).

⁶ Tahkim Mahkemesi'nin bu yaklaşımından esinlenen UAD'ın çevreleme yöntemini uyguladığı ilk dava Romanya-Ukrayna arasındaki sınırlandırma davasıdır. Bu davada ihtilaf, Ukrayna'ya ait Serpents adasının, ne dereceye kadar deniz yetki alanına sahip olduğunun belirlenmesi ve iki devlet arasında belirlenecek olan sınırlandırma hattına etkisinin ne derece olacağına saptanması noktasında olmuştur. Romanya bu oluşumun, BMDHS m.121/3 kapsamında bir kayalık olduğunu, bu nedenle sınırlandırma esnasında göz ardı edilmesini gerektiğini savunmuş; Ukrayna ise, bu adaların insan yaşamına elverişli ve kendi ekonomik varlığını sürdürebilen bir oluşum olduğundan bahisle bunun ada statüsünde olduğunu ve sınırlandırmada tam etki sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Mahkeme ise 121. maddenin uygulanmasına hiç değinmeden, Serpents adasını, konumu ve boyutu itibarıyla etrafına 12 deniz mili ölçüsünde kara suları hakkı tanıyarak adaları çevrelemiştir (ICJ Reports, 2009: 64). Benzer biçimde Fransa ile Kanada arasındaki sınırlandırma uyuşmazlığında, Fransa'ya ait fakat Kanada'nın Newfoundland sahilinden birkaç mil ötede bulunan St. Pierre ve Miquelon adalarına, 12 deniz mili karasuları, 24 deniz mili bitişik bölge ve Atlantik'e doğru dar bir şerit doğrultusunda 200 deniz mili münhasır ekonomik bölge tanınmıştır (Canada v. France, 1992: 290).

3.4. Eşit Uzaklık Çizgisinin Ters Tarafında Kalan Adalar

Eşit uzaklık çizgisinin ters tarafında kalan adalar bazen sınırlı etkiye sahip olabilmekte bazen de ihmal edilebilmektedir. Adalara tanınan etkiler çalışmada ayrı bölüm içinde incelenmiş olsa da Yunanistan ile Türkiye arasındaki uyuşmazlıkta, Yunanistan'a ait Doğu Akdeniz adalarının eşit uzaklık çizgisinin ters tarafta konumlanmış olmaları nedeniyle ayrı bir başlık açılması uygun görülmüştür.

Ait olduğu devletin anakara kütesine oldukça uzak olup sınırlandırma uyuşmazlığının diğer tarafı olan devlete yakın yerde konumlanmış adalar, eşit uzaklık çizgisinin ters tarafında kalan adalar olarak tanımlanır. Bu adaların sınırlandırma esnasında dikkate alınacak en önemli özellikleri, bulunmuş oldukları konumdur.

Bu tip adalar sınırlandırma esnasında konumları, sahip oldukları nüfusları, yüzölçümleri vb. özelliklerine göre tümünden ihmal edilebildiği gibi, yine bu adalara çevrelenmek suretiyle sınırlı seviyede deniz yetki alanları tanınabilmektedir. Bilhassa açık deniz alanları dışında kalan kapalı veya yarı-kapalı nitelikteki alanların sınırlandırılmasında bu tip adaların varlığı önemli bir sorun teşkil etmektedir. Hakça ilkeler kapsamında incelenen, açık deniz alanlarına erişimin kesilmemesi ilkesi çerçevesinde eşit uzaklık çizgisinin ters tarafında kalan adalara sınırlı etki tanınabilmektedir.

Deniz yetki alanlarının sınırlandırılması ve adaların sınırlandırmaya etkisi, Doğu Akdeniz özelinde önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yunanistan'a ait özellikle eşit uzaklık çizgisinin ters tarafında konumlanmış Rodos, Meis, Kaşot, Kerpe, Karaada ve Fener adasının Türkiye ile Yunanistan arasındaki muhtemel deniz sınırına etkisinin ne olacağı taraflar arasında çözülememiş bir konudur. Bu sebeple çalışmanın kapsamı ve amacı göz önüne alındığında adalarla ilgili tarihsel süreç inceleme dışı bırakılmıştır.

4. TÜRKİYE İLE YUNANİSTAN ARASINDAKİ DOĞU AKDENİZ KRİZİ VE TARAFLARIN TEZLERİ

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), bölge devletlerinin uygulamaları dikkate alındığında nispeten erken denebilecek bir tarihte, 2003 tarihinde Mısır ile MEB sınırlandırma anlaşması imzalamış ve 2004 yılında MEB ilanında bulunmuştur (UN, Law No. 64(I/2004) Sınırlandırma anlaşması Türkiye'nin tepkisini çekmiş ve bu anlaşmayı protesto eden 2 Mart 2004 tarih ve 2004/Turkuno DT/4739 sayılı notasını BM'ye göndermiştir (UN Law of the Sea Bulletin, No.54, 2004: 127) Buna göre, Türkiye, 32° 16 '18 ''D boylamının batısında kalan bölgedeki sınırlandırma anlaşmasının bölgenin ilgili devletlerinin tamamının arasında hakça ilkelere uygun bir anlaşma temelinde yapılması gerektiğini, bu bölgedeki haklarının ipso facto (ilana gerek kalmadan) ve ab initio (en başından beri) nitelikte olduğunu ve dolayısıyla tüm haklarını saklı tuttuğunu, GKRY'nin adanın tamamında söz sahibi olmadığını belirterek mezkur anlaşmayı tanımadığını bildirmiştir.

26 Ocak 2007 tarihinde GKRY, yaptığı sınırlandırma anlaşması uyarınca çizdiği sınırın içinde 13 tane petrol arama sahası ilan etmiş ve 15 Şubat 2007 tarihinde 13 sahanın 11'inde uluslararası ihale açmıştır. GKRY'nin ilan ettiği 13 parseli dayanarak çıkmış olduğu ilk ihale turuna, Türkiye, Petrol İşleri Genel Müdürlüğü marifetiyle, Türkiye Petrol Anonim Ortaklığına dört bölgede (TPO/XVI/A, TPO/XVI/D, TPO/XVI/E ve TPO/XVI/F) ruhsat ve arama izni vermek suretiyle cevap vermiştir. (27290 Sayılı Resmi Gazete). Türkiye'nin bu hamlesine tepki gösteren Yunanistan ise, Türkiye'nin, Kıbrıs Adası'nın batısında, 2008/14002, 2008/14003, 2008/14004 ve 2008/14005 sayılı Bakanlar Kurulu kararlarıyla TPAO'ya verdiği arama ruhsatlarına, Rodos ve Meis (Kastellorizo) adalarından kaynaklı Yunan MEB'i ve kıta sahanlığına tecavüz ettiğini belirtmiştir (Law of the Sea Bulletin, No.81: 23).

Bu gelişmelerden sonra özellikle 2009 yılından itibaren bölgedeki doğalgaz kaynaklarının somut olarak keşfedilmeye başlanması nedeniyle, Doğu Akdeniz'deki gerilim başta Türkiye ile Yunanistan arasında olmak üzere yeniden tırmanmıştır. 2003 yılından itibaren geçen süre zarfında, diplomatik yollarla, GKRY'nin Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerine karşı çıkma hususunda hedeflerine ulaşamayan Türkiye, GKRY'nin 19 Eylül 2011'de fiilen sondaj faaliyetine başlamasını müteakip 21 Eylül 2011'de KKTC ile Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması imzalamıştır.

Bu anlaşmaya istinaden Türkiye, 2012/2802, 2012/2968, 2012/2973 ve 2012/2974 sayılı Bakanlar Kurulu kararlarıyla TPAO'ya petrol ameliyesi yapmak üzere izin vermiştir (28276 Sayılı TC Resmi Gazete). Bakanlar Kurulu kararında yer alan AR/TPO/5033 hak sıra numaralı ruhsatnameye ait saha Yunanistan'a ait Meis Adası'na karasuları dışında bir deniz yetki alanı tanımayacak şekilde tesis edilmiştir (Başeren, 2013: 270-271).

Bu gelişmeye itiraz eden Yunanistan BM'ye Türkiye aleyhine gönderdiği notada, Türkiye'nin ruhsat verdiği bazı sahaların Yunanistan kıta sahanlığında olduğunu, özellikle 5033 sayılı parselin sınırının, Meis adalar gurubunun 6 deniz mili mesafesindeki karasularına geçecek kadar yakın mesafeden ve Rodos Adası'na 11,22 deniz mili yakınından geçtiğini, Türkiye'nin, Yunanistan'a ait On iki adaların (Dodecanese) deniz yetki alanlarına tecavüz etmesinin uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirterek Türkiye'yi protesto etmiştir. Rodos ve Meis Adalar gurubu da dahil olmak üzere, BMDHS m. 121/2 ve içtihat hukukunu gerekçe göstererek, tüm adaların karasularının ötesinde deniz yetki alanları olduğunu iddia ederek, Türkiye ile aralarındaki muhtemel sınırın, kendisine ait Doğu Akdeniz adaları ile Türkiye anakarası arasında eşit uzaklık çizgisi gereğince çizilmesi gerektiğini savunmuştur (Verbal Note, Ref. 389).⁷ Yunanistan'ın iddiaları, adaların tıpkı anakaralar gibi deniz yetki alanlarına sahip

⁷ Yunanistan'ın BMDHS m.121/2'in teamül hukukuna dönüştüğü iddiasına gelince; Yüksel ve Baran, bu iddia isabetsiz değil ise de Yunanistan'ın iddialarının Türkiye'ye karşı ileri sürülemeyeceğini belirtmektedir (2020: 541). Zira Türkiye'nin adaların geniş deniz yetki alanlarına sahip olmasını öngören BMDHS'nin 121. Maddesi ve adaların kıta sahanlığına sahip olmasıyla alakalı CKSS'nin 1.maddesine karşı "ısrarlı itirazcı" konumunda olması, uluslararası hukukun gereği olarak, bu kuralların kendisine karşı ileri sürülememesini sağlamaktadır.

olduğu ve dolayısıyla Türkiye ile gerçekleşecek bir sınırlandırmanın, kendisine ait en doğudaki adalar ile Türkiye anakarası arasında yapılması noktasında toplanmaktadır.

Türkiye'nin tavrı ise, bahsi geçen sahalarda ipso facto ve ab initio egemen haklarının bulunduğu ve sınırlandırmanın adalar ve anakaralar arasında belirlenecek eşit uzaklık çizgisi temelinde belirlenemeyeceği, kapalı ve yarı-kapalı denizlerde hakça bir sonuca ulaşmak üzere tüm ilgili koşulların dikkate alınması gerektiği şeklinde olmuştur (Verbal Note, 2013). Türkiye'nin iddiaları, adaların anakaraların denize erişimini kesme etkisinin olamayacağı, eşit uzaklık çizgisinin ters tarafında kalan adalara sınırlandırmada ya sınırlı etki verilebileceği ya da hiç etki verilemeyebileceği noktasında toplanmıştır.

2019 yılına gelindiğinde ise Türkiye, Libya ile Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin mutabakatı akdetmiştir. Libya ile yapılan mutabakat metninin girişinde geçen "... deniz alanlarının bütün ilgili faktörler göz önünde bulundurularak adil ve hakça sınırlandırılmasının yapılmasını kararlaştırmış olarak..." ifadesi, Türkiye'nin öteden beri savunduğu tezinin bir bölge devleti tarafından kabul edilmiş olması ve bir uluslararası anlaşmada kendine yer bulması bakımından önemlidir (Acer, 2019: 12). Yunanistan, bu mutabakatın sınırlandırma esnasında Girit Adası'nı yok saydığını savunarak tepki göstermiş ve Libya'nın Atina büyükelçisini sınır dışı etmiştir.

9 Haziran 2020 tarihinde ise, Yunanistan İtalya ile MEB anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma İyon Denizi'nde tarafların ilgili kıyıları arasında MEB sınırını belirlemiştir. Sınır, taraflar arasında 1977 tarihli Kıta Sahaneliği Sınırlandırma anlaşması ile belirlenen sınırla örtüşmektedir. Buradan hareketle 1977 tarihli antlaşmayı incelemeye tabi tutan Acer, antlaşma metninde açıkça belirtilmemiş olsa da, eşit uzaklık yöntemi temelinde belirlenen sınır hattında yapılan ufak ayarlamaların Yunanistan adaları sebebiyle olduğunu ve buradan hareketle adalara sınırlı etki verildiğini düşündüğünü belirtmiştir (2020a: 11). Adaların tıpkı anakaralar gibi otomatik olarak kıta sahanlığı ve MEB'e sahip olacağını Türkiye'ye karşı her fırsatta dile getiren Yunanistan, bu anlaşmayla birlikte kendi tezinde çelişkiye düşmüş olmaktadır.

Bu gelişmenin akabinde, 6 Ağustos 2020 tarihinde, Mısır ile Yunanistan arasında MEB Sınırlandırma Anlaşması imzalandığı tarafların ortak basın toplantısında kamuoyuna duyurulmuştur. Anlaşma Yunanistan tarafından, adaların kendilerine ait münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı haklarına sahip olduğunu teyit eden bir anlaşma olarak nitelendirilmiştir. Yunanistan Girit ile Rodos ve Kaşot ile Kerpe adalarına daha az sınırlı etki tanınmasına rıza göstererek kendi tezleriyle çelişkiye düşmüştür. Bu yaklaşım Türkiye'nin, birtakım Yunan adaların büyüklükleri ve konumları nedeniyle tümünden veya kısmen ihmal edilmesi gerekliliği tezini desteklemektedir (Acer, 2020b: 24). Ek olarak, Meis adasının sınırlandırma dışında tutulmuş olması, Yunanistan'ın eşit uzaklık çizgisinin ters tarafında konumlanmış adalar konusunda esnek olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, sınır çizgisi tarafların sınırlandırmaya esas kıyıları arasındaki 9/11 oran doğrultusunda Mısır lehine

belirlenmesi, Türkiye'nin savunmuş olduğu hakça ilkelere uygun olduğundan Türkiye'nin hakça ilkelere uygun sınırlama tezini destekler niteliktedir (Baran, 2020: 3).

5. DOĞU AKDENİZ'DEKİ YUNAN ADALARINA İLİŞKİN TÜRK VE YUNAN DOKTRİNİ

Türkiye anakarasına yakın konumlanmış Yunanistan'a ait Rodos, Meis, Kaşot, Kerpe, Karada ve Fener adası, taraflar arasındaki deniz sınırları uyuşmazlığında temel öneme sahiptir.

Eşit uzaklık çizgisinin ters tarafında konumlanmış bu adaların iskana açılacağı, bu adalara yerleşecek kişilere bazı teşviklerin uygulanacağı, adalara bina, su, yakıt deposu ve kilise gibi tesisler inşa edileceği, bilhassa Anadolu'ya yakın adalara öncelik verileceği haberleri basında kendine yer bulmuştur.

Tarihsel olarak, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki tezlerini savunmak üzere geliştirilen doktrin, adaların egemenliği üzerine kurulu olsa da⁸, Bayılıoğlu konuyu, deniz yetki alanlarına ilişkin uyuşmazlık çerçevesinde, Yunan adalarının kayalık statüsünde alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bahsi geçen karasal oluşumların, insan yerleşimine elverişli olmayan ve kendilerine özgü ekonomik yaşamı bulunmayan kayalıklar statüsünde olduğu yönünde bir tezi, Türkiye'nin geliştirmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Bayılıoğlu, 2019: 187).

Yunanistan ile GKRY'nin MEB tabanlı hazırladığı haritaya göre⁹ sadece Meis, Karaada ve Fener adası¹⁰ sebebiyle Yunanistan'a geniş bir alanda deniz yetki alanı tanınmaktadır (Bayılıoğlu, 2019: 190). Türkiye bu haritada ortaya konulan deniz yetki alanlarına itiraz etmektedir. Türkiye'nin 2012 tarihinde, TPAO'ya araştırma ve işletme yetkisi veren 2012/2974 ve 2012/2968 sayılı Bakanlar Kurulu kararlarına Yunanistan'ın "[...] özellikle parsel 5033, [...] Meis Adalar gurubunun 6 deniz mili karasuları sınırına değecek kadar yakın mesafede bulunmaktadır[...]" diyerek itiraz etmesi Yunanistan'ın resmi devlet tezini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre Yunanistan, Karaada ve Fener adasının da içinde olduğu bir "meis adalar gurubu"ndan bahsetmektedir.

Bu resmi açıklamaya paralel olarak Yunan doktrininde de benzer fikir ve görüşler dillendirilmiştir. Örneğin; Nicholas M. Poulantzas, Kanada ile Fransa arasındaki tahkimde gündeme gelen, Fransa'ya ait fakat Kanada'nın Newfoundland sahilinden birkaç mil ötede bulunan St. Pierre ve Miquelon adalarına, Tahkim Mahkemesince 12 deniz mili karasuları, 24 deniz mili bitişik bölge ve Atlantik'e doğru dar bir şerit doğrultusunda 200 deniz mili münhasır ekonomik bölge tanınmasından

⁸ Örneğin, Ali Kurumahmut, Fener adası ve Karaada üzerindeki egemenlik pozisyonunun, Ege'de egemenliği anlaşmalarla Yunanistan'a devredilmemiş gayr-i meskun ada, adacık ve kayalıklar kadar kuvvetli olmadığını, bu sebeple Doğu Akdeniz'de muhtemel bir deniz yetki alanları sınırlandırılmasında Türkiye'nin mezkur adalar üzerindeki egemenlik iddiasını sağlamlaştırması gerektiğini belirtmektedir (Kurumahmut, 1998: 330-331).

⁹ Harita görseli için bkz.: (Başeren, 2013: 260).

¹⁰ Bahsi geçen adalar, Antalya'nın hemen güneyinde bulunan ve Yunan tezlerinde "Meis Adalar Grubu" olarak adlandırılan adalardır.

hareketle; Yunanistan'a ait Meis adalar gurubu ile Türkiye'nin anakara kütlesi arasında eşit uzaklık çizgisi temelinde bir sınırlandırma anlaşması yapılması gerektiğini ve Yunanistan'ın bu adalar etrafında 200 deniz millik bir münhasır ekonomik bölge talep ederek Kıbrıs'ın münhasır ekonomik bölgesinin sınırına kadar genişletmesi gerektiğini belirtmiştir (Poulantzas, 2016: 256).

Bayıllıoğlu'na göre, içinde Karaada ve Fener adasının da olduğu bir "meis adalar gurubu"na gerek resmi devlet açıklamalarında gerekse Yunan doktrininde ısrarla vurgu yapılmasının esas nedeni, adaların toplu bir değerlendirme içine alınmak suretiyle, sınırlandırma esnasında bunlara tam bir etki tanınması savını güçlendirmektir (2019: 191). Bu durumda Fener adası, Karaada ve Meis adasının mevcudiyetleri Yunanistan'ın iddialarının temelini oluşturmaktadır. Öte yandan, Fener adasının hem Türkiye anakarasına hem Türkiye'ye ait Sarıada'ya olan mesafesi, Yunanistan egemenliği altında bulunan Meis adasına olan mesafesinden daha azdır. Benzer biçimde Fener adası ile Türkiye anakarası arasındaki derinlikler, Fener adası ile Meis adası arasındaki derinliklerden daha az olup aynı durum Meis'ten ayrılan Karaada için de geçerlidir. Anılan gerekçelerle bahsi geçen adaların müstakil birer ada olduğu Türk doktrininde savunulmaktadır. (Başeren, 2013: 327).

Bayıllıoğlu, Meis, Karaada ve Fener adasının hukuki vasıflarının BMDHS m. 121/3 kapsamında tartışmaya açılarak, niteliklerinin bir ada mı yoksa insan yerleşimine elverişli olmayan ve kendine özgü ekonomik yaşamı olmayan kayalıklar mı olduğunun değerlendirilmesi gerekliliği tezi üzerinde durmuştur. Zira, bu oluşumların tam yetkili bir ada değil de kayalık statüsünde olduğunun tespiti halinde, bunlar kıta sahanlığı ve MEB gibi geniş deniz yetki alanlarına sahip olamayacaktır (2019: 193-194).

5.1. Kayalık Statüsü Çerçevesinde Bir Değerlendirme

Yukarıda açıklandığı üzere, Güney Çin Denizi sınırlandırma tahkiminde, BMDHS m. 121/2'de belirtilen ada statüsü ile m. 121/3'te belirtilen kayalık statüsü etraflıca incelenmiş ve sonuçta hukuken ada ile kayalık statüsünü birbirinden somut şekilde ayıran kıstaslar geliştirilmiştir.

Öyleyse, daha önce de belirtildiği üzere, Fener adası, Karaada, ve diğer birtakım adaların iskana açılması ve üzerlerinde Yunanistan'ın politikası doğrultusunda bina, su yakıt deposu, ve kilise gibi tesislerin inşa edilmesi, Hakem Mahkemesi'nin tespitleri doğrultusunda bu oluşumların hukuki statüsüne etki etmeyecektir. Eğer bu oluşumlar doğal durumlarında kayalık iseler hukuken kayalık olmaya devam edeceklerdir.

Hakem Mahkemesi, geçmişte bir oluşum üzerinde yerleşim olmaması veya o oluşumun kendine özgü ekonomik yaşamı olmamasının bu oluşumu doğrudan kayalık statüsüne sokmayacağını zira, bu konunun kapasiteyle alakalı bir durum olduğunu ve büyük bir nüfusun yaşadığı bir anakara kütlesine yakın bulunan bir oluşum üzerinde hiçbir zaman yerleşim olmamış ve hiçbir ekonomik faaliyetin görülmemiş olmasının, buranın yerleşime elverişli olmayabileceğine karine teşkil ettiğini belirtmiştir

(Philippines v. China, 2016: p.484). Karaada ve Fener adası üzerinde günümüze kadar hiçbir zaman yerleşim olmadığı belirtilmektedir. Buradan hareketle Karaada ve Fener adasının tarihsel açıdan, üzerinde yerleşim kurulmamış olması bu oluşumların kayalık statüsünde olduğunun bir delili olabilir. Yunanlı yazarlar, 2001 verilerine göre Karaada'nın nüfusu 15, Fener adasının ise nüfusu 9 olduğunu belirtmişlerdir (Mylonas, Vardinoyannis, Poulakakis, 2019: 1). Bahsi geçen nüfusun yerleşmiş olması ise bu oluşumu kayalıktan ada statüsüne yükseltmeyecektir. Zira buradaki nüfusun 1996'dan beri Yunanistan'ın resmi politikası çerçevesinde yerleştirildiği bilinmektedir.

Karaada ve Fener adasının kendilerine özgü ekonomik yaşamı bulunup bulunmadığı sorgulandığı zaman, öncelikle mevcut nüfusun oraya iskan politikası çerçevesinde yerleştirildiği göz önüne alınmalıdır. Bu kişilerin ise bahsi geçen adalar üzerinde muhtemel bir ekonomik faaliyet yürütmesi gerçekçi değildir. Zira burada yürütülecek bir ekonomik faaliyet ancak dışarıdan sağlanacak kaynak tedarikine muhtaçtır (Bayıllıoğlu, 2019: 204). Kaldı ki, bu adalarda tarih boyunca bir yerleşim olmamış ve ekonomik bir faaliyet yürütülmemiştir. Sebebi ise, dışarıdan kaynak tedariki olmadan adalarda iskan, bayındırlık ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülememesidir. Bu oluşumların Meis adası ile birlikte adalar gurubu oluşturduğu yönündeki Yunan tezi ise, bahsi geçen açıklamalar neticesinde hukuksal dayanaktan mahrum kalmaktadır. Küçük bir ada olan Meis adasının sınırlandırmaya etkisi ise, uluslararası teamüle göre değerlendirilebilir.

5.2. Eşit Uzaklık Çizgisinin Ters Tarafında Konumlanmış Adalar Doktrini Çerçevesinde Değerlendirme

Bölgedeki adaların sınırlandırmaya etkisinin belirlenmesinde, adaların eşit uzaklık çizgisinin ters tarafında kalan adalar doktrini çerçevesinde ele alınmasını gerektirdiğini belirten yazarlar vardır. Bu teoriye göre, öncelikle taraflar arasında geçici bir eşit uzaklık çizgisi çekilir. Bu çizginin bir tarafında diğer devlete ait bir ada bulunursa, bu adaya somut olayın özellikleri çerçevesinde deniz yetki alanı tanınır. Sonrasında, bu adanın ilgili koşul olarak sınırlandırma çizgisini ne derece etkileyip etkilemediği sorunu ayrıca değerlendirilir. Örneğin Başeren, Meis adasının bu anlamda ters tarafta kalan bir ada olduğunu, bu sebeple karasuları haricinde deniz bölgesi olamayacağını söylemektedir (Başeren, 2013: 290 vd.). Aynı değerlendirmenin Meis'e yakın konumlanmış Fener ve Karaada için de geçerli olduğu söylenebilir (Bayıllıoğlu, 2019: 193). Yine Başeren, bu adaların Girit, Kaşot, Kerpe, Rodos, Meis'teki bir hatla birleştirilmek suretiyle sınırlandırma sürecinde ilgili kıyı şeridinin göz ardı edilerek "yeni" bir kıyı şeridi oluşturmasının mümkün olmadığını ve ters tarafta konumlanmış adaların çevrelenmek suretiyle ancak karasularına sahip olabileceğini belirtmiştir (Başeren, 2010: 43-45). Bu yaklaşım, uluslararası yargı kararlarında da benimsenmiştir.¹¹

¹¹ Birleşik Krallık/Fransa Kanal adalarının kuzey ve batı yönünde çevrelenerek 12 deniz mili ölçüsünde bir alana sahip olması; benzer şekilde, Fransa-Kanada arasındaki sınırlandırma tahkiminde, Fransa'ya ait St. Pierre ve Miquelon adalarına, 12 deniz mili karasuları, 24 deniz mili bitişik bölge tanınması örnek olarak gösterilebilir.

Açıkgönül ise farklı hukuki gerekçeler kullanarak aynı sonuca ulaşmaktadır. Yazara göre, Yunanistan'a ait bulunan Girit, Kerpe, Rodos ve Çoban adalarının Doğu Akdeniz'e bakan yüzleriyle Türkiye'nin anakara kütlesi arasında katı eşit uzaklık çizgisinin çizilmesi, hakça ilkeler başlığı altında incelenen "açık denizlere erişimin kesilmemesi" ilkesine aykırılık teşkil edecektir. Bu kesme etkisinin azaltılmasını sağlamak üzere, adaların çevrelenmesi gerekmekte, ancak adaların nüfusu, yüzölçümü, üzerinde yaşayan nüfus gibi özelliklere göre, yine Türkiye'nin güneye doğru erişimini engellemek kaydıyla, güney kesiminde belli derecede deniz yetki alanlarına sahip olabileceklerdir. Yazar bu gerekçeye ek olarak, sınırlandırmanın Yunanistan anakara kütlesi ile Türkiye anakara kütlesi arasında geçici eşit uzaklık çizgisinin, ilgili kıyı uzunlukları dikkate alınarak, Türkiye lehine ayarlanması gerektiğini belirtmiş ve hakça sonuca ulaşmak için orantılılık ilkesine dikkat çekmiştir. (Açıkgönül, 2014: 22)

6. SONUÇ

Denizlere kıyıdaş olan ülkeler arasında deniz yetki alanlarının sınırlandırılması hususu denizaltı ekonomik kaynaklara ulaşılma imkanlarının elde edilmesiyle birlikte, daha bir önem kazanmıştır. 1958 tarihli Cenevre Kıta Sahaneliği Sözleşmesi ve 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Uluslararası deniz hukukunda kıta sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge gibi deniz yetki alanlarının sınırlandırmasının hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşacak şekilde yapılmasını öngörmektedir. Hakkaniyete uygun çözüm için gereken hakça ilkeler, Uluslararası Adalet Divanı'na geliştirilmiştir. Divanın geliştirdiği belli başlı hakça ilkeler; karanın denize hakim olması, doğanın yeniden şekillendirilmemesi, açık denize erişimin kesilmemesi, orantılılık ilkesi ve ilgili koşulların ağırlıkları nispetinde dikkate alınmasıdır.

Bu ilkelerin uygulanmasında sınırlandırılacak alanda adaların bulunup bulunmaması önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Adaların bölgede bulunması halinde, öncelikle adalar üzerinde egemenlik ihtilafının bulunmaması önem arz etmektedir. Egemenlik ihtilafı çözüldükten sonra, bu oluşumların hukuken ada mı, yoksa kayalık mı olduğu meselesi irdelenmelidir. Zira, deniz hukukunda bu ayırımın yapılması, deniz yetki alanlarına ne derecede hak kazanılacağına belirlenmesinde önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ada ve oluşumların hukuki statüsünün belirlenmesini müteakiben, deniz yetki alanlarının belirlenmesi safhasına geçilmelidir. Uluslararası deniz hukukunda, adaların anakaraya göre konumu, yüz ölçümü, üzerinde yaşayan nüfus gibi unsurlar değerlendirilerek sınırlandırma esnasında adalara tam veya sınırlı etki verilebildiği gibi adalar tümünden göz ardı da edilebilmektedir. Eşit uzaklık çizgisinin ters tarafında konumlanmış adalar, sınırlı deniz alanlarına sahip olacak biçimde çevrelenmektedir.

Doğu Akdeniz özelinde, Yunanistan'a ait Meis, Rodos, Kaşot, Kerpe, Karaada ve Fener Adası, Türkiye ile Yunanistan arasında sınırlandırma uyuşmazlığı doğurmaktadır. Yunanistan, adalarının farazi bir hatla birleştirilerek Yunanistan için ilgili kıyı oluşturmasını iddia etse de, bu talebin yerine

getirilmesi mümkün değildir. Zira, bu uygulama adalara tam etki verilmesi anlamına gelecektir ki, bu ancak adaların ait olduğu devletin anakara kütesine oldukça yakın ve kıyının genel projeksiyonuna uygun şekilde konumlanmış olmaları halinde mümkün olabilmektedir. Fener Adası ve Karaada'da ise, egemenlik ihtilafı bulunmaktadır. Ayrıca bunların ada niteliği de tartışmalıdır.

Meis, Rodos, Kaşot, Kerpe ve Çoban Adaları, Türk anakarası ile Yunan anakarası arasında çizilecek eşit uzaklık çizgisinin ters tarafında konumlanmışlardır. Bu nedenle, bu adaların sınırlandırma esnasında çevrelenerek sadece karasularına sahip olması kabul edilmeli; kıta sahanlığı ya da MEB gibi deniz yetki alanları tanınmamalıdır. Aksi durumda, deniz hukukunda kabul gören açık denizlere erişimin kesilmemesi, coğrafyanın yeniden şekillendirilmemesi, orantılılık ilkesi ve ilgili koşulların önemleri nispetinde dikkate alınması ilkeleri ihlal edilmiş olacaktır.

Dolayısıyla, Doğu Akdeniz'de Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlar, hakça ilkeler kapsamında hakkaniyete uygun olarak çözümlenmelidir.

Son zamanlarda, Türkiye'nin deniz yetki alanlarında hidrokarbon arama faaliyetleri gerçekleştirmesi başarılı bir girişim olarak kabul edilmelidir. Ancak, Yunanistan ile Türkiye arasında var olan sorunlar kapsamında, Doğu Akdeniz'de harekete geçmekte geç kalındığı ileri sürülebilir. Türkiye'nin genelde deniz hukuku, özelde Doğu Akdeniz adalarıyla alakalı olarak, son zamanlara kadar sağlam temellere oturan bir çalışma yapamadığı, bu konulara ilişkin yakın zamanlarda faaliyet göstermeye başladığı söylenebilir. Türkiye'nin uluslararası hukuk arenasına çıkmadan önce, Doğu Akdeniz adaları hakkında teknik, hukuki ve akademik olarak sağlam tezler geliştirmesi ve bu tezlerini istikrarlı şekilde sürdürmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Acer, Y. (2008) "Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasında Adaların Rolü ve Devletlerarası Uygulama", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 4(16): 1-18.
- Acer, Y. (2019) "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanları ve Türkiye-Libya", *Seta Analiz*, 301: 1-15.
- Acer, Y. (2020a) "Yunanistan'ın Adalara Dair Hukuksal Çelişkileri Yunanistan-İtalya Deniz Sınırı Antlaşması Örneği", *SETA Analiz*, 329: 1-17.
- Acer, Y. (2020b) "Doğu Akdeniz'de Yunanistan-Mısır Deniz Sınırı Antlaşması ve Türkiye", *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 65: 13-26.
- Açıkgönül, Y.E. (2012) "Deniz Yetki Alanlarının Hakça İlkeler Çerçevesinde Sınırlandırılması", *İstanbul: Legal Yayıncılık*.
- Açıkgönül, Y.E. (2014) "Uluslararası Adalet Divanı'nın Nikaragua/Kolombiya Kararının Türkiye'nin Deniz Uyuşmazlıklarına Yansımaları", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 10(4): 1-34.

- Aegean Sea Continental Shelf Case (Greece v. Turkey), Judgement of 19 December 1978
- Baran, D. (2021) “Yunanistan-Mısır Deniz Yetki Alanlarını Sınırlandırma Anlaşması’nın Kodları”, Perspektif Online <https://www.perspektif.online/yunanistan-misir-deniz-yetki-alanlarini-sinirlendirme-anlasmasinin-kodlari/>,
- Başeren, S. H. (2010) “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı”, İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Başeren, S. H. (2013) “Doğu Akdeniz’de Hukuk ve Siyaset”, yay. haz. Sertaç Hami Başeren, Ankara, AÜSBF, Uluslararası Siyaset ve Ekonomik İlişkiler Araştırma Merkezi, Yayın No: 608.
- Bayılıoğlu, U. (2019) “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin 121. maddesinin Doğu Akdeniz’de Etkisi: Meis, Karaada ve Fener Adasının Statüsüne İlişkin Bir Değerlendirme”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24(2): 185-223.
- Case Concerning Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area (Canada/United States of America), Judgement of 12 October 1984.
- Case Concerning Maritime Delimitation and Territorial Questions Between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain), Judgement of 16 March 2001
- Case Concerning Maritime Delimitation in the Area Between Greenland and Jan Mayen (Denmark v. Norway) Judgement of 14 June 1993.
- Case Concerning Territorial and Maritime Dispute Between Nicaragua and Honduras in the Caribbean Sea (Nicaragua v. Honduras), Judgment of 8 October 2007.
- Case Concerning The Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta), Judgement of 3 June 1985.
- Case Concerning The Continental Shelf (Tunisia/Libyan Arab Jamahiriya), Judgement of 24 February 1982.
- Case Concerning the Delimitation of Continental Shelf Between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the French Republic, Decision of 30 June 1977.
- Case Concerning the Delimitation of Maritime Areas Between Canada and France, Decision of 10 June 1992.
- Case Concerning the Land and Maritime Boundary Between Cameroon and Nigeria, Judgment of 10 October 2002
- Communication dated 12 March 2013 from the Permanent Mission of Turkey to the United Nations with reference to the Verbal Note from the Permanent Mission of Greece dated 20 February 2013

- Doğru, S. (2015) “Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Kaynakları ve Uluslararası Hukuka Göre Bölgedeki Kıta Sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge Alanlarının Sınırlandırılması”, TBB Dergisi, 119: 504-554.
- Dundua, N., (2006) “Delimitation of Maritime Boundaries Between Adjacent States”, United Nations and the Nippon Foundation Fellow.
- Enactment of the Exclusive Economic Zone and Continental Shelf Law (Law No. 64(I)/2004), Republic of Cyprus.
- Evans, M. D., (1991) ”Maritime Delimitation and Expanding Categories of Relevant Circumstances”, The International and Comparative Law Quarterly, 40(1): 1-33.
- Fisheries Case (UK v. Norway), Judgment of December 18th, 1951, ICJ Reports 1951.
- Handbook on the Delimitation of Maritime Boundaries, **Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea Office of Legal Affairs**, United Nations, New York, 2000.
- Information note dated 2 March 2004 concerning Turkey’s objection to the Agreement between the Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone, 17 February 2003, UN Law of the Sea Bulletin, No. 54, 2004.
- Kuran, S. (2020) “Uluslararası Deniz Hukuku”, 6.bs., İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kurumahmut, A. (1998) “Ege’de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar”, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine), I.C.J. Reports, Judgement of 3 February 2009.
- Murphy, S. D., (2019) International Law Relating To Islands, Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands.
- Mylonas, M., Vardinoyannis, K., Poulakakis, N. (2019) “A contribution to knowledge on the terrestrial malacofauna of the Kastellorizo (Megisti) island group (SE Greece)”, J of Biol Res-Thessaloniki 26(13).
- North Sea Continental Shelf Case between Federal Republic of Germany and Denmark, Federal Republic of Germany and Netherlands, Judgement of 20 February 1969.
- Note verbale dated 20 February 2013 from the Permanent Mission of Greece to the United Nations addressed to the Secretary-General of the United Nations, Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea Office of Legal Affairs, Law of the Sea Bulletin, No. 81.
- Pazarcı, Hüseyin, (2018) “Uluslararası Hukuk”, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Poulantzas, Nicholas M., (2016) “The Status of Islands in the International Law of the Sea: Megisti Island”, *Contemporary Developments in International Law*, Netherlands, Brill Nijhoff, s. 250-263.

Prescott, V., Schofield, C., (2005) *The Maritime Political Boundaries of the World*, 2.ed., Leiden/Boston, Martinus Nijhoff Publishers.

Proclamation 2667 of September 28, 1945 Policy of the United States with respect to the Natural Resources of the Subsoil and Sea Bed of the Continental Shelf.

Reports of International Arbitral Awards, Territorial Sovereignty and Scope of the Dispute (Eritrea and Yemen), 1998.

Tanaka, Y. (2015) “The International Law of the Sea”, 2.ed., Cambridge.

Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v. Colombia), I.C.J. Reports 2012, Judgement of 19 November 2012.

The South China Sea Arbitration (Philippines v. China), Award of 12 July 2016

Yüksel C., Baran, D. (2020) "Uluslararası Hukukta Doğu Akdeniz Krizi ve Türkiye ile Libya Arasındaki Deniz Yetki Alanlarını Sınırlandırma Mutabakatının Değerlendirilmesi", *Public and Private International Law Bulletin*, 40(1): 519-556.

16.07.2009 tarihli ve 27290 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi.

27.04.2012 tarihli ve 28276 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi.